

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Indira Džopa

**Vloga Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi
pri reformi izobraževalnega sistema v Bosni in Hercegovini**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Indira Džopa

Mentor: red. prof. dr. Zlatko Šabič

**Vloga Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi
pri reformi izobraževalnega sistema v Bosni in Hercegovini**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

*Zahvaljujem se mentorju red.prof.dr. Zlatku Šabiču
Za strokovno pomoč in vodenje pri izdelavi diplomskega dela.
Zahvaljujem se moji družini za podporo in Badgerkam za nenehno spodbudo.*

Vloga Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi pri reformi izobraževalnega sistema v Bosni in Hercegovini

Mirovni sporazum, ki je končal vojno v Bosni in Hercegovini, je ustvaril izjemno razdrobljen izobraževalni sistem z velikim številom ministrstev, kar ima za posledico počasnejše oz. težje doseganje odločitev. Povojni izobraževalni sistem je sestavljen iz treh nacionalnih izobraževalnih sistemov, vendar so tako v bošnjaškem, hrvaškem in srbskem učnem načrtu in programu elementi, ki spodbujajo k nestrpnosti in predsodkom do drugih. Izboljšanje teh sistemov je moč doseči le s korenito reformo zakonodaje, učnega načrta, učbenikov, metodologije in izobraževanja učiteljev. Sistematična vsebinska reforma izobraževalnega sistema se je začela leta 2002, ko je misija Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi postala vodilna organizacija na področju koordinacije reformnih ukrepov. Cilj teh ukrepov je ukiniti segregacijo otrok in ustvariti okolje, kjer bo kakovostna izobrazba dosegljiva vsem, ne glede na narodno ali versko pripadnost.

Ključne besede: Bosna in Hercegovina, izobraževalni sistem, Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi, segregacija.

Organization for Security and Co-operation in Europe Role in the Education Reform in Bosnia and Herzegovina

The Peace agreement that ended the war in Bosnia and Herzegovina has created an extremely fragmented education system. Responsibility for education is split across numerous ministries rendering decision-making processes problematic. The post-war education system is represented by three national education systems: Bosniac, Croat and Serb. All three curricula contain elements that stimulate intolerance and prejudice towards others. Improvement of these systems can only be achieved by radical reform of legislation, curricula, textbooks, methodology and teacher training. The systematic education reform started in 2002, when the Organization for Security and Co-operation in Europe Mission to Bosnia and Herzegovina became the leading organization in coordination of reform measures. The aim of these measures is to end all segregation and create an environment where education is accessible to all, regardless of their nationality and religion.

Key words: Bosnia and Herzegovina, education system, Organization for Security and Co-operation in Europe, segregation.

KAZALO

1	UVOD	9
1.1	OPREDELITEV PROBLEMA	9
1.2	RAZISKOVALNI VPRAŠANJI	11
1.3	METODA ANALIZE	11
1.4	OMEJITEV ANALIZE	11
1.5	RELEVANTNOST TEME	12
1.6	STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA	12
2	KONCEPT IZOBRAŽEVANJA IN NJEGOVA VLOGA V POKONFLIKTNI OBNOVI.....	12
3	PRAVNI OKVIR IZOBRAŽEVALNEGA SISTEMA BIH	14
4	IZOBRAŽEVALNI SISTEM V BIH.....	18
4.1	PREGLED IZOBRAŽEVALNEGA SISTEMA GLEDE NA OBDOBJE VOJNE V BiH	18
4.1.1	<i>Izobraževalni sistem pred vojno v BiH.....</i>	<i>18</i>
4.1.2	<i>Izobraževalni sistem med vojno v BiH</i>	<i>20</i>
4.1.3	<i>Izobraževalni sistem po vojni v BiH.....</i>	<i>21</i>
4.2	IZOBRAŽEVALNI SISTEM V OBEH ENTITETAH BiH.....	22
4.2.1	<i>Izobraževanje v Federaciji Bosne in Hercegovine.....</i>	<i>23</i>
4.2.2	<i>Izobraževanje v Republiki srbski.....</i>	<i>24</i>
4.2.3	<i>Primerjava izobraževalnih sistemov obeh entitet.....</i>	<i>24</i>
4.2.4	<i>Izobraževalni sistem v Okrožju Brčko</i>	<i>26</i>
5	VLOGA OVSE PRI REFORMI IZOBRAŽEVALNEGA SISTEMA V BIH.....	31
5.1	UVOD V OVSE IN OMBiH.....	31
5.1.1	<i>Od KVSE do OVSE.....</i>	<i>31</i>
5.1.2	<i>Ustroj OVSE.....</i>	<i>32</i>
5.1.3	<i>Mandat in pristojnosti OMBiH</i>	<i>35</i>
5.2	REFORMA IZOBRAŽEVALNEGA SISTEMA IN OMBiH.....	37
5.3	REFORMNI UKREPI OMBiH.....	39
5.3.1	<i>Začasni sporazum o ugoditvi specifičnim potrebam in zagotavljanju pravic otrok povratnikov.....</i>	<i>39</i>

5.3.1.1	<i>Vpis v šolo in zaključek šolanja</i>	41
5.3.1.1.1	Vpisno območje šol in pojav organiziranega prevoza	44
5.3.1.2	<i>Skupni učni načrt</i>	48
5.3.1.3	<i>Nacionalna skupina predmetov</i>	48
5.3.1.4	<i>Verouk vs. Kultura religij</i>	50
5.3.1.5	<i>Zgodovinski učbeniki</i>	55
5.3.1.6	<i>(Ne)ustrezni nazivi in simboli šol</i>	57
5.3.2	<i>Primeri segregacije v izobraževalnem sistemu BiH s poudarkom na fenomenu 'Dve šoli pod eno streho'</i>	59
5.3.2.1	<i>Izobraževanje manjšin v BiH s poudarkom na romski manjšini</i>	63
5.3.2.2	<i>Vključujoče izobraževanje</i>	64
5.3.3	<i>Vzpostavljanje demokratičnosti in transparentnosti v izobraževalnem sistemu BiH</i>	66
5.3.3.1	<i>Šolski odbori</i>	66
5.3.3.2	<i>Svet učencev in Svet staršev</i>	67
6	SKLEP	69
7	LITERATURA	72

Kazalo tabel:

TABELA 4-1:	SHEMA IZOBRAŽEVALNEGA SISTEMA V BiH	25
TABELA 5-1:	PRORAČUNSKA SREDSTVA OMBiH OD LETA 2003 DO LETA 2015	36

Kazalo slik:

SLIKA 5.1:	STRUKTURE IN INSTITUCIJE OVSE	33
------------	-------------------------------	----

Seznam kratic

BiH	Bosna in Hercegovina
OB	Okrožje Brčko
EC-TAER SMS	Tehnična podpora Evropske komisije reformi izobraževanja skozi skupno strategijo modernizacije <i>(European Commission – Technical Assistance to Education Reform Shared Modernization Strategy)</i>
EISSG	Organizacijska skupina za izobraževanje <i>(Education Issue Set Steering Group)</i>
EU	Evropska unija
EK	Evropska komisija
FBiH	Federacija Bosne in Hercegovine
GEI	Inštitut Georga Eckerta za mednarodno raziskovanje učbenikov <i>(Georg Eckert Institute for International Textbook Research)</i>
HDZ	Hrvaška demokratična skupnost <i>(Hrvatska demokratska zajednica)</i>
ICRC	Mednarodni odbor Rdečega križa <i>(International Committee of the Red Cross)</i>
IEBL	Medentitetna razmejitvena črta <i>(Inter-Entity Border Line)</i>
KVSE	Konferenca za varnost in sodelovanje v Evropi
OHR	Urad visokega predstavnika <i>(Office of the High Representative)</i>

OMBiH	Misija OVSE v Bosni in Hercegovini <i>(OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina)</i>
OVSE	Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi
OZN	Organizacija Združenih narodov
PIC	Svet za izvajanje miru <i>(Peace Implementation Council)</i>
RS	Republika srbska
SE	Svet Evrope
UNDP	Program Združenih narodov za razvoj <i>(United Nations Development Programme)</i>
UNESCO	Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo <i>(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation)</i>
UNHCR	Visoki komisariat Združenih narodov za begunce <i>(United Nations High Commissioner for Refugees)</i>
UNICEF	Sklad Združenih narodov za otroke <i>(United Nations Children's Fund)</i>
UNMBH	Misija Združenih narodov v Bosni in Hercegovini <i>(United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina)</i>

1 UVOD

1.1 Opredelitev problema

Diplomsko delo analizira stanje izobraževalnega sistema v Bosni in Hercegovini (BiH) s poudarkom na povojnem obdobju (1996–2010). Glavnino dela predstavlja študija primera o reformnih ukrepih, ki jih je uvedla Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) oz. Misija OVSE v BiH (OMBih).

Na ozemlju BiH se je med leti 1992 in 1995 odvijala vojna. Njeno prenehanje je bilo doseženo s Splošnim okvirnim sporazumom za mir v BiH oz. s t. i. Daytonskim mirovnim sporazumom¹. Verjetno najbolj negativna posledica tega sporazuma je nadaljnja etnicizacija² bosanske politike in prebivalstva. Multietnično državo BiH je sporazum administrativno razdelil na dve entiteti, Republiko srbsko (RS) in Federacijo BiH (FBIH).

Daytonski mirovni sporazum je mednarodnim organizacijam podelil mandate nad različnimi področji povojne in pokonfliktne ureditve države.³ Urad Visokega predstavnika v BiH (*Office of the High Representative* – OHR) pa je dobil nadzorno in usklajevalno vlogo nad izvajanjem civilnih področij iz sporazuma.⁴

¹ Splošni okvirni sporazum za mir v BiH je bil sprejet 21. novembra 1995 v Daytonu, Združene države Amerike, in podpisan 14. decembra 1995 v Parizu. Priče podpisovanja sporazuma so bile Združene države Amerike, Velika Britanija, Nemčija, Francija in Rusija ter posebni pogajalec Evropske unije (EU) (Daytonski mirovni sporazum 1995).

² Pojem etnicizacija označuje težnjo po razlagi, da so nekatere napetosti ali konflikti posledica etnične pripadnosti, čeprav jih v resnici povzročajo drugi dejavniki (Bolaffi in drugi 2003, 102).

³ Visoki komisariat Združenih narodov za begunce (*United Nations High Commissioner for Refugees* – UNHCR) je bil odgovoren za razvoj načrta mirnega in postopnega vračanja beguncev in notranje razseljenih oseb. Program Združenih narodov za razvoj (*United Nations Development Programme* – UNDP) in Mednarodni odbor Rdečega križa (*International Committee of the Red Cross* – ICRC) pa sta med drugim odgovorna za odkrivanje pogrešanih oseb, pomoč pri zagotavljanju zdravstvene oskrbe in začasne nastanitve (Daytonski mirovni sporazum 1995, Priloga 7, 1.–3. člen).

⁴ 1. člen Priloge 10 pravi, da bo OHR usklajeval aktivnosti organizacij, ki bodo skrbele za humanitarno pomoč, obnovo gospodarstva in infrastrukture, vzpostavitev političnih institucij, spoštovanje človekovih pravic, povratek beguncev in razseljenih oseb ter prve volitve (Daytonski mirovni sporazum 1995). 13. člen Priloge 6 pa omeni tudi OVSE kot organizacijo, ki bo zagotavljala spoštovanje človekovih pravic v BiH (Daytonski mirovni sporazum 1995).

V prvih letih po podpisu Daytonskega mirovnega sporazuma⁵ reforma izobraževalnega sistema⁶ BiH ni bila prednostna naloga. To se kaže tudi v dejstvu, da nobena organizacija, tako mednarodna kot domača, ni dobila jasnega mandata za izvedbo izobraževalne reforme.⁷ Obenem pa je izobraževanje igralo pomembno vlogo v konfliktu, saj so ga vse stranke v sporu uporabljale kot močno orožje za širjenje nacionalističnih ideologij in vojne mobilizacije⁸. Povsem razumljivo je, da sta se povojna BiH in mednarodna skupnost bolj osredotočili na

⁵ Daytonski mirovni sporazum je zagotovil novo ustavo BiH in vzpostavil novo administrativno ureditev dveh entitet: RS in FBiH. Obenem je nastalo še Okrožje Brčko (OB). Najpomembnejši dosežki sporazuma so bili dogovor o prenehanju spopadov, nova ustava, dogovor o prvih povojnih demokratičnih volitvah, vrnitev beguncev in notranje razseljenih oseb in rekonstrukcija družbe ter vzpostavitev institucije OHR, kot koordinatorja izvajanja civilnega dela sporazuma (Daytonski mirovni sporazum 1995).

⁶ Za reformo izobraževalnega sistema se v besedilu uporablja tudi sledeče enakovredne nazive: izobraževalna reforma, reforma šolstva, šolska reforma.

⁷ Perry (2003, 42-3) ugotavlja, da razlog tiči v tem, da nobena organizacija ni lobirala, da bi se v Daytonski mirovni sporazum vključila izobrazba kot področje, ki bi ključno prispevalo k dolgotrajnemu miru in stabilizaciji. V tem diplomskem delu dojemam mednarodno skupnost kot delovanje različnih mednarodnih organizacij na območju BiH: OHR, Organizacija Združenih narodov (OZN), Organizacija severnoatlantske pogodbe (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO), Evropska unija (EU), Svet Evrope (SE), OVSE. Interes mednarodne skupnosti je bil čim prej zapustiti BiH kot delujočo državo z vzpostavljenimi demokratičnimi volitvami, organiziranim povratkom beguncev in enotno policijo. Mednarodna skupnost se je zavedala, da bi jo področje izobrazbe zavezalo k daljši prisotnosti v BiH, kar pa, kot trdi Perry (2003, 42–3), mednarodni skupnosti ni bilo v interesu. Spoznanje, da je potrebna daljša prisotnost mednarodne skupnosti v BiH in njeni regiji, je prišlo postopoma. Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation* – UNESCO) in Sklad Združenih narodov za otroke (*United Nations Children's Fund* - UNICEF), ki se tradicionalno ukvarjata s področjem izobraževanja, sta bila prešibka za delovanje v BiH v smislu povezave z OZN in slabega slovesa, ki si ga je OZN pridobil v času vojne s poskusi za ohranjanje miru. Ne OVSE, SE niti EU niso bili prisotni na mirovnih pogajanjih in niso mogli neposredno spodbuditi vključitev izobrazbe kot del mirovnega načrta. Perry (2003, 43) pa tudi doda, da podpisnice sporazuma niso želele predati področja izobrazbe nekemu zunanjemu akterju.

⁸ V času vojne in po njenem koncu so bile šole poimenovane po vojnih herojih, obeleževali so se verski prazniki, v neposredni bližini šol pa so se postavljali verski spomeniki in spomeniki padlim borcem. Predmeta zgodovina in zemljepis sta se poučevala le iz ene perspektive in le narod, ki je bil v večini, je bil predstavljen kot žrtev vojne. Vsebina učbenikov je spodbujala k nestrpnosti do drugih in ponotranjenju predsodkov ter stereotipov do drugih narodov. Dr. Heike Karge (2008, 14–5) je med raziskovanjem zgodovinskih učbenikov našla primere sovražnega govora, kot je npr. pogosta raba antisrbskih izrazov: »velikosrbska politika«, »politika srbske vlade«, »Hrvaška ni mogla uresničiti enakopravnosti v jugoslovanski skupnosti zaradi srbske nadvlade«, »četniški genocid nad prebivalstvom v BiH«.

obnovo infrastrukture, vračanje beguncev in notranje razseljenih oseb ter na prve samostojne volitve (Perry 2003, 2). Pa vendar se takrat spregledana izobraževalna reforma še danes tiče vseh prebivalcev BiH (Perry 2009), saj so današnji otroci jutrišnji volivci in vodje države. Če bodo ti otroci še naprej izobraženi po sistemu treh nacionalnih učnih načrtov in programov, BiH ne bo zaživela kot stabilna država.

1.2 Raziskovalni vprašanji

Osrednji raziskovalni vprašanji diplomskega dela se glasita: Kakšno vlogo je imel OMBiH na področju izobraževalnega sistema v BiH in ali je uspel preseči kompleksnost povojnega izobraževalnega sistema v BiH?

1.3 Metoda analize

Pri pisanju diplomskega dela sem uporabila metodo opazovanja z neposredno udeležbo. Med opravljanjem šestmesečne prakse v oddelku za izobrazbo OMBiH, od avgusta 2008 do februarja 2009, sem pridobila veliko relevantnih podatkov (tudi v obliki internih dokumentov). Opravila sem štiri usmerjene intervjuje v kantonu Sarajevo, in sicer s takratnim vodjo oddelka za izobrazbo OMBiH, z oficirko za izobrazbo OMBiH, z osnovnošolsko učiteljico zgodovine in z višjo svetovalko za predšolske, osnovnošolske in srednješolske zadeve na Ministrstvu za šolstvo v kantonu Sarajevo. S tem načinom raziskovanja sem pridobila mnenja nekaterih relevantnih akterjev (lokalna oblast, raven upravljanja in raven izvajanja v OMBiH) glede delovanja OMBiH pri šolski reformi. Z opisno in primerjalno metodo sem prikazala stanje v izobraževalnem sistemu v BiH v predvojnem, medvojnem in povojnem obdobju. V diplomskem delu sem prav tako uporabila metodo analize primarnih in sekundarnih virov.

1.4 Omejitev analize

Pri raziskovanju vloge OMBiH v reformi izobraževalnega sistema diplomsko delo omejim na področje javnega osnovnošolskega in srednješolskega sistema. Časovno obdobje proučevanja vloge OMBiH v izobraževalni reformi traja od leta 2002, ko mu OHR podeli mandat nad izobraževalno reformo, do leta 2010. Večina ključnih OMBiH poročil, ki sem jih uporabila v delu, je bila objavljenih v letih 2005 in 2007. Pri informacijah se pretežno naslanjam prav na poročila OMBiH, ki jih ob lastnem opazovanju ne le povzemam, ampak tudi kritično analiziram oz. ovrednotim. V diplomskem delu ne obravnavam predšolskega sistema in

visokega šolstva, ker OMBiH v reformah teh sistemov ni aktivno deloval. Reforma visokega šolstva BiH je obsežna in zaradi svoje specifičnosti zasluži posebno analizo, ki pa seveda presega obseg, določen za diplomsko delo.

1.5 Relevantnost teme

Diplomsko delo obravnava področje izobrazbe v BiH, ker je zagotavljanje sodobne izobrazbe v multietničnem okolju nujno za dolgoročno politično stabilnost in gospodarsko rast BiH v celotni regiji Zahodnega Balkana. Tematika v Sloveniji tudi ni podrobno raziskana, medtem ko je v BiH še kako aktualna. Osrednji del raziskave je bil sicer izveden že pred nekaj leti, a to pričujočemu delu ne jemlje ne relevantnosti ne aktualnosti. Ko gre za področje izobraževanja, se v BiH namreč od začetkov mojega raziskovanja do danes ni veliko spremenilo. Zato lahko ta naloga služi tudi kot dokument, ki priča o čedalje bolj problematični stvarnosti v tej državi: da volje za spremembe ni.

1.6 Struktura diplomskega dela

Uvodno oz. prvo poglavje diplomskega dela predstavi problematiko in omejitve analize, relevantnost teme, raziskovalni vprašanji in metode analize ter strukturo diplomskega dela. Osrednji del je razdeljen na štiri poglavja. Drugo poglavje obravnava koncept izobraževanja in njegovo vlogo v pokonfliktni obnovi na primeru BiH. Tretje poglavje prikaže zakonodajni oz. pravni okvir izobraževalnega sistema v BiH. Četrto poglavje podrobno opiše izobraževalni sistem v BiH. Peto poglavje proučuje vlogo OMBiH pri reformi izobraževalnega sistema v BiH. Zadnje, šesto poglavje, je namenjeno zaključku. Temu delu sledi seznam uporabljenе literature.

2 KONCEPT IZOBRAŽEVANJA IN NJEGOVA VLOGA V POKONFLIKTNI OBNOVI

Izobraževalni sistem je ena izmed temeljnih družbenih institucij, saj je takoj za družino najpomembnejši faktor socializacije, kot tak pa ima velik vpliv na grajenje in ohranjanje identitete družbene skupine. /.../ To velja tako na kratki rok kot tudi na dolgi rok, saj izobraževalni sistem ustvarja pogoje za gospodarski, kulturni in politični razvoj družbe, ki so pomembni elementi družbene identitete. Poleg identitetne dimenzije (kakovosten)

izobraževalen sistem za vsako etnično skupino ustvarja tudi dolgoročno varnost nasproti svojim sosedom (Novak 2002, 60).

Po Durkheimu (v Barle in drugi 1995, 211) je proces prenosa družbenega znanja, vrednot in norm na mlajše generacije glavna funkcija izobraževanja. Funkcionalistična teorija vidi šolo kot pozitiven element v procesu socialne integracije in kot dejavnik socializacije. Šola je tista, ki pripravi posameznika na družbene vloge. Vendar šola ni samo »prenašalka znanja«, ampak »predstavlja ideološki aparat države in je zato za obstoj vsake družbe zelo pomembna« (Barle in drugi 1995, 213). Friedrich Rolly (2005, 22) trdi, da izobrazba lahko prispeva k spreminjanju, ohranjanju oz. k okrepitvi ali celo k redefiniranju kulturne identitete in je lahko uporabno sredstvo za mir in harmoničen soobstoj jezikovnih in verskih skupnosti. Hkrati pa lahko izobrazba prispeva k socialni in politični fragmentaciji in hujska k odcepitvi skozi sovražno poučevanje in sovražno stereotipiziranje. UNESCO-va komisija za izobraževanje, t. i. Delorsova komisija, je prepričana, da ima izobraževanje pomembno funkcijo pri omejevanju revščine, razlikovanja, zatiranja in vojn ter da je osnovno izobraževanje temeljna življenjska potreba (Lipuzič 1996, 15–6).

Reforma sistema izobraževanja sicer ne spada v običajne aktivnosti povojne obnove, vendar v mnogih povojnih družbah velja prepričanje, da igra izobraževanje zelo pomembno vlogo pri oblikovanju stališč mladih in njihovih staršev. Buckland (2006, 7–8) trdi, da se od izobraževanja na pokonfliktnih območjih pričakuje, da bo imelo pomembno vlogo pri soočanju s psihosocialnimi posledicami vojne, reševanju nezaposlenosti mladih oseb, izgradnji miru in razvoju gospodarstva ter socialnega napredka. Ob koncu konflikta so novonastale politične oblasti in državne administracije še krhke in brez izkušenj, kako ravnati v času miru. V takem okolju mora biti izobraževalni sistem ponovno zgrajen. Buckland (2006, 7) našteje skupne težave, s katerimi se pokonfliktne države srečujejo: pomanjkanje finančnih sredstev, pomanjkanje usposobljenih učiteljev, presežek nekvalificiranih učiteljev, mladina in demobilizirani vojaki brez osnovne izobrazbe, korupcija in pomanjkanje transparentnosti v šolskem vodenju, »finančni mehur splahni« še preden se razvije konkretna izobraževalna strategija. Zanimarja se pravočasna reintegracija beguncev in notranje razseljenih oseb v državni izobraževalni sistem, saj zaradi nepriznavanja diplom lahko ostanejo brezposelni in postanejo dolgotrajno nezaposljivi. V pokonfliktni obnovi je nujno medsektorsko sodelovanje. Tako mora izobrazba biti povezana z različnimi zdravstvenimi in varnostnimi programi, kot so npr. ozaveščanje o minah. Buckland (2006, 8) omeni, da

izobrazba pogosto vpliva na dejavnike konflikta in zato je za trajnostni mir ključno, da se zgodaj vlaga v izobrazbo.

Izobrazba je pomembna pri ohranjanju in spoštovanju identitete v multietnični državi. Povezava med izobraževalnim sistemom in identiteto je zelo močna, saj se jezik, kultura in zgodovina prenašajo prek formalne izobrazbe, ki jo otrok pridobi v šoli, in neformalne izobrazbe, ki jo otrok dobi doma (Perry 2003, 7). »Izobraževalni sistem še zdaleč ni edina institucija, prek katere se ljudje učimo, je pa najpomembnejši faktor socializacije poleg družine in kot tak ustvarja pogoje za vzpostavitev cele vrste večetničnih družbenih institucij med različnimi deli družbe« (Novak 2002, 15). OVSE pa hkrati opozarja, da je v pokonfliktnih razmerah izobrazba lahko »uporabljena kot ideološko orožje pri krepitvi etničnih razlik, diskriminacije, segregacije in nestrpnosti« (OSCE 2002).

Torej ni pretirano reči, da bo BiH toliko uspešna in stabilna, kolikor so takšne njene šole, »saj je izobraževanje verjetno najpomembnejša družbena institucija v pokonfliktni družbi, od reforme izobraževalnega sistema pa je odvisna tudi prihodnost BiH« (Novak 2002, 9). Da v prihodnosti ne bi prišlo do ustvarjanja nestrpne družbe v BiH, je treba otrokom čim bolj objektivno pomagati oblikovati mnenja o drugih in spoštovati mnenja drugih. »/.../ Etnična vedenja (*ethnic attitudes*) se oblikujejo že v rani mladosti in ko so pozitivni ali negativni predsodki enkrat že oblikovani, se skozi čas le še dodatno krepijo« (Bush in Saltarelli 2000, 3). Zato je zgodnja socializacija izjemno pomembna pri oblikovanju etničnih vedenj. Če bodo prihodnji volivci izobraženi po normah nacionalistične delitve in načelih nacionalne izključenosti, bo BiH na nevarni poti delitve in razpada. »Če pa se bodo najmlajše generacije državljanov učile načel strpnosti in spoštovanja drugih, bo postdaytonska BiH imela več možnosti za preživetje« (Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju Misija u BiH 2010a). Izobraževalna reforma tako kratkoročno kot dolgoročno gledano ustvarja generacije državljanov, ki bodo odločali o usodi BiH. In zato je nadvse pomembno, da se to reformo uspešno izpelje (Perry 2003, 6).

3 PRAVNI OKVIR IZOBRAŽEVALNEGA SISTEMA BiH

V sodobni državi sistem izobraževanja temelji na načelih demokratičnosti, avtonomnosti ter enakih možnosti; ta načela so utemeljena v človekovih pravicah in v pojmu pravne države (Krek 1997, 15). Zato se je tudi reforma izobraževalnega sistema BiH morala pričeti z

reformo šolske zakonodaje, saj zakonodaja zagotavlja ogrodje, po katerem šolski sistem uradno deluje.

BiH v preambuli ustave omenja, da je navdih dobila po Splošni deklaraciji človekovih pravic.⁹ V 26. členu Splošne deklaracije človekovih pravic države podpisnice zagotavljajo, da bodo vsem posameznikom zagotovile pravico do izobrazbe, ne glede na spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved, narodno pripadnost, telesno in duševno stanje.¹⁰

BiH je podpisala in ratificirala mnoge mednarodne dokumente, ki se tičejo izobrazbe: Splošno deklaracijo človekovih pravic, Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah¹¹, Deklaracijo o odpravi vseh oblik nestrpnosti in diskriminacije na podlagi vere ali prepričanja¹², Konvencijo o otrokovih pravicah¹³, Evropsko konvencijo o varstvu človekovih

⁹ Splošno deklaracijo človekovih pravic je 10. decembra 1948 sprejela Generalna skupščina Združenih narodov z resolucijo št. 217 A (III) (Splošna deklaracija človekovih pravic 1948).

¹⁰ 26. člen Splošne deklaracije o človekovih pravic se glasi:

1. Vsakdo ima pravico do izobraževanja. Izobraževanje mora biti brezplačno vsaj na začetni stopnji. Šolanje na začetni stopnji mora biti obvezno. Tehnično in poklicno šolanje mora biti splošno dostopno. Višje šolanje mora biti na osnovi doseženih uspehov vsem enako dostopno. 2. Izobraževanje mora biti usmerjeno k polnemu razvoju človekove osebnosti in utrjevanju spoštovanja človekovih pravih in temeljnih svoboščin. Pospeševati mora razumevanje, strpnost in prijateljstvo med vsemi narodi in med rasami in verskimi skupinami ter pospeševati dejavnost Združenih narodov in ohranitev miru. 3. Starši imajo prednostno pravico pri izbiri vrste izobraževanja svojih otrok (Splošna deklaracija človekovih pravic 1948).

¹¹ Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov 16. decembra 1966 z resolucijo št. 2200 A (XXI). Veljati je začel 3. januarja 1976 (Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah 1966). BiH je ratificirala Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah 9. marca 1992 (OMBiH 2005č, 2). 13. in 14. člen te pogodbe se nanašata na pravico do izobraževanja. Prvi odstavek 13. člena pravi, da ima vsakdo pravico do izobraževanja ter da izobraževanje pospešuje »razumevanje in strpnost med vsemi narodi in vsemi rasnimi, etničnimi ali verskimi skupinami«. Drugi odstavek 13. člena pravi, da je osnovno izobraževanje »obvezno in vsem brezplačno dostopno«. Ravno tako poudarja, da mora biti srednješolsko izobraževanje splošno dostopno vsem. Tretji odstavek 13. člena zapiše, da mora država pogodbenica spoštovati odločitev staršev o vpisu svojih otrok v zasebne šole, država pa mora zagotoviti tako versko kot moralno vzgojo, ki je v skladu s prepričanja staršev (Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah 1966).

¹² Deklaracijo o odpravi vseh oblik nestrpnosti in diskriminacije na podlagi vere ali prepričanja je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov 25. novembra 1981 z resolucijo št. A /RES/36/55 (Deklaracija o odpravi vseh oblik nestrpnosti in diskriminacije na podlagi vere ali prepričanja 1981).

pravic in temeljnih svoboščin¹⁴ in Konvencijo proti diskriminaciji v izobraževanju¹⁵. BiH se je v teh dokumentih zavezala nadaljevati reformo izobraževalnega sistema v taki smeri, da bo izobrazba dostopna (*accessible*)¹⁶ vsem, da bo spoštovala prepričanja staršev in da bo na

¹³ Konvencijo o otrokovih pravicah je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov 20. novembra 1989 z resolucijo št. 44/25. Veljati je začela 2. septembra 1990 (Konvencija o otrokovih pravicah 1989). BiH je Konvencijo o otrokovih pravicah ratificirala leta 1993 in potrdila z Ustavo BiH (t. j. s Prilogo 4 Daytonskega mirovnega sporazuma) (OMBih 2005č, 2). 28. in 29. člen te konvencije se nanašata na otrokovo pravico do izobraževanja. Prvi odstavek 28. člena te konvencije pravi, da država pogodbenica »priznava otrokovo pravico do izobraževanja«. V ta namen mora država pogodbenica zagotoviti »obvezno in vsem brezplačno dostopno osnovno izobraževanje«, ravno tako mora država pogodbenica zagotoviti dostopno srednješolsko izobraževanje. Poleg tega mora država pogodbenica sprejeti take ukrepe, ki »spodbujajo redno obiskovanje pouka in zmanjšujejo osip v šolah«. 29. člen se nanaša bolj na vsebino izobraževanja in posledični razvoj otroka kot na dejanski dostop do izobraževanja (Konvencija o otrokovih pravicah 1989).

¹⁴ Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin so podpisale članice Sveta Evrope 4. novembra 1950 v Rimu. Besedilo Konvencije vsebuje spremembe in dopolnitve v skladu z določbami Protokola št. 14, ki je pričel veljati 1. junija 2010 (CETS št. 194) (Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin 1950). BiH je ratificirala Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in svoboščin leta 2004 (OMBih 2005č, 3). Vendar se je BiH že pred uradno ratifikacijo ravnala po tej konvenciji, saj se po 2.2 členu ustave BiH »pravice in svoboščine iz Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter njenih Protokolov neposredno uporabljajo v BiH in imajo prednost pred ostalo [domačo] zakonodajo« (Ustava BiH 1995, 2.2 člen). 2. člen Dodatnega protokola h Konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki so ga podpisale članice Sveta Evrope 20. marca 1952 v Parizu, se glasi: »Nikomur ne sme biti odvzeta pravica do izobraževanja. Pri izvajanju nalog, ki so v zvezi z vzgojo in izobraževanjem, mora država spoštovati pravico staršev, da zagotovijo svojim otrokom takšno vzgojo in izobraževanje, ki sta v skladu z njihovim lastnim verskim in filozofskim prepričanjem.« (Dodatni protokol h Konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin 1952).

¹⁵ Konvencijo proti diskriminaciji v izobraževanju je sprejela Generalna konferenca UNESCO 14. decembra 1960 v Parizu in je stopila v veljavo 22. maja 1962 (Konvencija proti diskriminaciji v izobraževanju 1960).

¹⁶ Obstajata dve vrsti dostopa do izobrazbe: fizični in psihosocialni. Fizični dostop do šolskih ustanov pomeni, da je infrastruktura na območju, kjer učenci živijo, dobro urejena in da lahko učenci dnevno dostopajo do šol. Psihosocialni dostop pa se nanaša predvsem na otroke povratnikov in pripadnikov manjšin. Diskriminacija, ki temelji na narečju ali pisavi, ki ju otrok uporablja, ter morebitni predsodki učiteljev ali učencev lahko tvorijo psihološke ovire otroku pri dostopu do izobrazbe (Perry 2003, 31). Poleg teh dveh Perry (2003, 31–2) navaja še simbolične in vsebinske ovire. Simbolične ovire se nanašajo na simbole, ki lahko vzbujajo negativne občutke pri otroku, ki ni pripadnik večinskega naroda. Vsebinske ovire se navezujejo na vsebino učnega načrta, zaradi česar je lahko otroku onemogočeno obiskovati šolo v sproščenem in pozitivnem okolju.

razpolago vsem (*available*) ter, da bo sprejemljiva (*acceptable*) za vse brez kakršnekoli segregacije ali diskriminacije (OMBiH 2005č, 4).

Pravica do izobrazbe v BiH je zagotovljena z Ustavo BiH in mednarodnimi dokumenti, vendar BiH kot država nima pravice oblikovati šolstva in izobraževalnega sistema, le-ta je podeljena entitetama. Daytonski mirovni sporazum jima je zagotovil administrativno oblast nad področjem šolstva, znanosti in kulture. V FBiH je šolstvo decentralizirano in preneseno na kantonalne oblasti (kot je v skladu z Ustavo FBiH, 3. poglavje, 4. b člen), medtem ko je v RS šolstvo centralizirano na ravni entitete. V Ustavi FBiH je v 2. členu II. A poglavja »Človekove pravice in osnovne svoboščine«, zapisano, da FBiH zagotavlja spoštovanje vseh mednarodnopravnih pravic, med drugimi izpostavi tudi pravico do izobraževanja. V 2. členu njenega 5. Poglavja z naslovom »Kantonalne oblasti« je zapisano, da ima kanton oblast nad določenimi področji, vključno z izobraževanjem¹⁷ (*Parlament Federacije Bosne i Hercegovine*). Kantonalne oblasti FBiH oblikujejo izobraževalno strategijo, vendar lahko določene naloge prenesejo nazaj na federalno oblast ali pa jih predajo naprej na samoupravne enote (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 9–10).¹⁸ 38. člen¹⁹ Ustave RS je v celoti posvečen pravici do izobraževanja, medtem ko 68. člen izrecno zapiše, da je RS med drugim zadolžena za urejanje in zagotavljanje izobraževanja (*Parlament Republike Srpske*). Okvirni zakon o osnovno- in srednješolskem izobraževanju v BiH je bil sprejet leta 2003. Na njegovi osnovi so RS in kantoni FBiH sprejeli entitetni zakon oz. kantonalne zakone o osnovnošolskem in srednješolskem izobraževanju.

¹⁷ 2. člen 5. poglavja Ustave FBiH se glasi: »Vsak kanton je pooblaščen, da delegira ali prenese svoja pooblastila na občine, ki so na njegovem ozemlju, ali na federalno oblast. Vsak kanton lahko delegira svoja pooblastila nad izobraževanjem, kulturo, turizmom, lokalnim poslovanjem in dobrodelnimi aktivnostmi, radiem in televizijo občinam na svojem ozemlju. Kanton mora to obvezno storiti v tistih občinah, kjer večinsko prebivalstvo po nacionalni pripadnosti ni prebivalstvo, ki tvori nacionalno večino v kantonu. Vsak kanton lahko sprejema sporazume z državami in mednarodnimi organizacijami ob soglasju Parlamenta FBiH« (*Parlament Federacije Bosne i Hercegovine*).

¹⁸ Ker kantoni zagotavljajo finančno podporo vsem izobraževalnim segmentom, ne želijo vpliva federalnega ministrstva pri odločanju. Zato je odnos sodelovanja med kantonalnimi ministrstvi in federalnim ministrstvom za šolstvo šibek (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 10).

¹⁹ 38. člen Ustave RS se glasi: »Vsak ima pravico do šolanja pod istimi pogoji. Osnovno šolanje je obvezno in brezplačno. Vsakomur je pod istimi pogoji zagotovljen dostop do osnovnošolskega, srednješolskega in visokošolskega izobraževanja.«

Čeprav je BiH sprejela mnoge konvencije, ki zagotavljajo nediskriminacijo otrok, se je paradoksalno stopnja segregacije otrok povečala. To je bilo morda tudi pričakovati, saj BiH nima zmogljivosti, da bi zagotovila številne pogodbene zaveze. Tako je morala biti že od samega podpisa pogodb vodilna sila prav mednarodna skupnost, namesto da bi se spodbujal razvoj in nastanek domačih struktur, ki bi izvrševale pogodbeni določila, npr. predvsem nastanek močnejšega federalnega ministrstva za šolstvo z večjimi pooblastili, kot jih ima sedaj.

Iz zgoraj napisanega je moč sklepati, da je splošna ocena stanja v zakonodajnem okviru BiH zelo dobra, saj je BiH podpisala in sprejela vse pomembne pravne dokumente, kjer so navedene pravice do izobraževanja. Tudi v vseh treh ustavah (BiH, FBiH in RS) je zagotovljen dostop do brezplačnega izobraževanja vsem. Ali gre samo za črke na papirju oz. ali so pravice tudi v vsakodnevem življenju spoštovane ali ne, pa bo razvidno iz nadaljevanja diplomskega dela, kjer najprej začnem s kronološko analizo izobraževalnega sistema v BiH.

4 IZOBRAŽEVALNI SISTEM V BiH

Za boljše razumevanje stanja v šolstvu BiH, ki je v veljavi danes, diplomsko delo opisno in primerjalno analizira izobraževalni sistem, ki je razdeljen v tri obdobja, in sicer predvojno (do 1992), medvojno (1992–95) in povojno obdobje (1996–2010).²⁰

4.1 Pregled izobraževalnega sistema glede na obdobje vojne v BiH

4.1.1 *Izobraževalni sistem pred vojno v BiH*

Izobraževanje na območju BiH ima dolgo zgodovino. V srednjem veku se je izobraževalni proces odvijal v verskih institucijah. Po prihodu turškega cesarstva na območje BiH so bile vzpostavljene mnoge osnovne izobraževalne institucije, kjer je imela prevladujočo vlogo verska vzgoja. Te institucije so se imenovale medrese. Ravno tako so bile začetne izobraževalne institucije vzpostavljene v pravoslavnih in katoliških samostanih. Prve javne izobraževalne ustanove so se pojavile ob Avstro-Ogrski vladavini nad območjem. Prvi zakonski akt o obvezni osnovnošolski izobrazbi je bil sprejet leta 1912 (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 6).

²⁰ Večjih sprememb od leta 2010 pa do sedaj ni bilo, saj še vedno obstajajo trije narodnostno obravnavani izobraževalni sistemi.

V času med prvo in drugo svetovno vojno, oz. v času Kraljevine Jugoslavije, je bila BiH po številu in tipu srednjih šol naprednejša od drugih delov kraljevine. Po drugi svetovni vojni, torej v Socialistični Federativni Republiki Jugoslaviji, so bile zasebne in verske šole opuščene, nastale pa so mnoge visoke izobraževalne ustanove ter sarajevska univerza (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 6). Josip Broz Tito, predsednik Socialistične federativne republike Jugoslavije, je menil, da je izobrazba ključni dejavnik pri gospodarski obnovi in socialističnemu razvoju države po drugi svetovni vojni in zato sta v takratnem močno centraliziranem izobraževalnem sistemu prevladovali marksistična in ateistična ideologija. Kritičnega razmišljanja se ni poučevalo in ponotranjena sta bila konformizem in socialistični koncept bratstva in enotnosti (Batarilo in Lenhart 2007, 128). Josip Broz Tito se je zavedal politične vloge izobrazbe in jo je skušal uporabiti pri združevanju različnih narodnosti, ki so živele v skupni državi. Leta 1958 je bil sprejet Okvirni zakon o osnovnošolski izobrazbi, po katerem je bila osemletka obvezna. Izobraževanje je bilo v domeni vsake od nekdanjih republik, na federalni ravni se je usklajevala le ideologija. Na lokalni ravni nekdanjih republik je upravljanje v šolstvu potekalo skozi samoupravljanje po Titovem vzoru socializma. Obstajala je vrsta odborov na različnih ravneh, kjer so udeleženci lahko odločali in načrtovali šolsko politiko (Svet Evrope 1999, 5–6). Kot pravi Perry (2003, 21) je ta način upravljanja v šolstvu »odražal ideologijo, kjer so si delavci lastili sredstva proizvodnje«. »Čeprav je samoupravljanje teoretično pozitivna ideja, pa je žal ravno zaradi vključevanja velikega števila posameznikov v odločevalni proces in zaradi zahtev po doseganju odločitev s soglasjem prešlo v neučinkovit sistem z minimalno odgovornostjo posameznika« (Perry 2003, 21). Ustava iz leta 1974 je še dodatno decentralizirala izobraževalni sistem. Enostrankarski politični sistem je skrbel za skladnost z nacionalnim programom, medtem ko so financiranje in upravljanje opravljale lokalne oblasti. Tako je prišlo do velikega razlikovanja med revnejšimi in bogatejšimi deli države (Perry 2003, 21–2). Dizdar (1996, 5) pravi, da je v izobraževalnem sistemu nazadnje prišlo do spremembe leta 1987, »ko je bil ustvarjen vse-jugoslovanski učni načrt za celotno Federativno Socialistično Republiko Jugoslavijo«, ki je trajal do začetka vojne.²¹ BiH je tako nasledila decentraliziran in spolitiziran izobraževalni sistem.

²¹ Dizdar žal ne pojasni, kakšne spremembe so to bile, oz. kakšen je bil vse-jugoslovanski učni načrt.

Do leta 1990 se izobraževalni sistem v BiH ni bistveno razlikoval od izobraževalnega sistema drugih republik nekdanje Jugoslavije. V času po drugi svetovni vojni so se razvile visokošolske institucije. Stipe Šuvar, hrvaški sociolog, politik in nekdanji šolski minister, trdi, da je Jugoslavija v teoriji podpirala izboljšanje stanja izobraževanja, toda v praksi se je še vedno vse odvijalo po starem (Šuvar 1979, 933). Doda še, da šola ne more biti ideološko nevtralna, kajti šolski sistem je vedno podvržen tistim »socialnim interesom, ki so v neki družbi dominantni« (Šuvar 1979, 947). Takratni šolski sistem je bil pod t. i. Šuvarjevo reformo usmerjen v poklicno šolstvo, glavni poudarek pa je bil na »politični zvestobi socialističnemu režimu« (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 7). V tistem času je bila izobrazba preprečena s socialistično ideologijo, ki ni puščala prostora za kritično razmišljanje. Šele po večstrankarskih volitvah leta 1990 so se snovalci šolske politike odločili, da je treba izobraževalni sistem BiH približati sodobnim izobraževalnim sistemom Evrope (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 7).

4.1.2 Izobraževalni sistem med vojno v BiH

»Od leta 1990 do 1992 so nacionalistični politiki, ki predstavljajo tri glavne [narodnostne] skupine v BiH, dodatno spolitizirali [bosanski, hrvaški in srbski] učni načrt in tako med [narodnostnimi] skupinami ustvarili prepad, ki se je poglobil zaradi vojne med leti 1992 in 1995« (Perry 2003, 22). Ko se je začela vojna in z njo veliki premiki prebivalstva in dejanski oboroženi spopadi, se je izobraževalni sistem v BiH popolnoma spremenil. Medvojno šolstvo je bilo razdeljeno na tri neodvisne izobraževalne sisteme: dva na ozemlju FBiH in eden na ozemlju RS. Medtem ko se je splošna struktura poučevanja ohranila v vseh treh sistemih, je do razlik prišlo v poučevanju maternega jezika in književnosti, zgodovine, geografije, glasbe in umetnosti (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 8).

V času vojne je bilo izvajanje izobraževalnega sistema ohromljeno. Šole, kjer se je že tako »izvajal pouk po skrajšanem koledarju«, so bile zelo poškodovane, če ne kar popolnoma uničene (Perry 2003, 23). Nekateri otroci so se šolali v bunkerjih in domačih prostorih. »Med vojno je bilo 60 % vseh šol poškodovanih, uničenih ali uporabljenih v vojaške namene« (Perry 2003, 23). Navkljub težkim in nevarnim razmeram med vojno,²² je bilo poučevanje izvedeno skoraj v vseh delih države (Federal Ministry of Education, Science, Culture and

²² Šoloobvezni otroci so bili žrtve mnogoštevilnih oboroženih napadov. Zgovoren podatek je tudi ta, da je v času trajanja vojne v BiH umrlo čez 15.000 otrok (Bush in Saltarelli 2000, viii).

Sport 2000, 8). Dodati je treba še, da je v času vojne v BiH 260.000 šoloobveznih otrok zapustilo svoje domove in so se kot begunci šolali v 44 državah sveta (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 18).

Perry (2003, 23) trdi, da »so bila mesta v boljšem položaju«, kar se tiče izobrazbe v času vojne. V mestih je bila koncentracija tistih, »ki so lahko nadomeščali učitelje, v primerjavi z vaškimi območji večja«. »Vaška območja so bila odvisna od regionalnih šol ali od učiteljev, ki so potovali iz mest«, in zato včasih tam poučevanje zaradi prevelike nevarnosti ni potekalo.

Medvojno šolstvo je tudi čas, ko se je v BiH v šole uvedel verouk, kajti verske elite so prišle do moči ravno v času vojne. Ker verski predmeti v času laičnega socializma niso smeli biti prisotni v šolah, so se verske institucije počutile izrinjene. Zato so se začele v tem obdobju oklepati šolstva, kjer so želele tudi dolgoročno ostati. Verske skupnosti so svoje zahteve upravičevale s tem, da je verouk človekova pravica, ki jo je treba spoštovati. Leta 1994 je bil sprejet predmetnik verske vzgoje za islamsko, katoliško, pravoslavno, židovsko in adventistično versko vzgojo. Kantonalni zakoni FBiH so predmetu verske vzgoje podelili ali izbirni ali obvezni status (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 17).

4.1.3 Izobraževalni sistem po vojni v BiH

Po vojni so nastali trije izobraževalni sistemi, ki so želeli ustvariti bošnjaško, hrvaško in srbsko identiteto skozi vpeljavo različnih jezikov in zgodovin (Batarilo in Lenhart 2007, 130). Neposredno po vojni starši niso želeli šolati otrok v etnično mešanih šolah. Razlog ni bila sama varnost otrok, temveč je starše skrbelo, kateri jezik bo uradni jezik šole, kako se bo poučevala zgodovina, ali bo prisoten verouk itd., skratka skrbel jih je učni program.²³ Prav v tem povojnem obdobju je izobraževanje tako imelo dvojno vlogo. Na eni strani lahko izobraževalni sistem pomaga pri obnovi in spravi družbe, na drugi strani pa je lahko orodje za podaljšanje konflikta in spodbujanje nestrpnosti (Perry 2009, 15–6). V povojnem tranzicijskem obdobju so bile nujne reforme treh šolskih področij: zakonodajna reforma, tehnična oz. pedagoška reforma in vsebinska reforma učnega načrta (Perry 2003, 12).

²³ Za hrvaške in srbske učence so bili učbeniki in delovni zvezki večinoma »uvoženi iz Republike Hrvaške in Republike Srbije« (Perry 2003, 50; 92–3).

4.2 Izobraževalni sistem v obeh entitetah BiH

Zapletenost Daytonске ureditve BiH se kaže tudi na področju izobraževalnega sistema. V BiH obstaja 13 ministrstev za šolstvo, Ministrstvo za javne zadeve BiH (*Ministarstvo civilnih poslova BiH*) je krovno ministrstvo, ki skrbi za usklajevanje nalog na področju znanosti in izobraževanja.²⁴ Temu ministrstvu sta podrejeni entitetni ministrstvi: Ministrstvo za šolstvo RS (*Ministarstvo prosvjete i kulture RS*) in Ministrstvo za šolstvo FBiH (*Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke*) ter Oddelek za izobraževanje OB.²⁵ Ministrstvo za šolstvo FBiH pa nadzoruje usklajevanje med desetimi kantonalnimi ministrstvi za šolstvo.²⁶ Konferenca ministrov za šolstvo v BiH je nastala leta 2007 kot najvišji svetovadni organ vseh ministrstev za šolstvo v BiH, vendar s svojimi aktivnostmi in odgovornostmi ne posega v ustavne in zakonske pravice in odgovornosti ministrstev za šolstvo. Sestavljena je iz 12 ministrov za šolstvo v BiH in vodjo oddelka za izobrazbo OB (Ministarstvo civilnih poslova 2016b).

²⁴ Sektor za izobraževanje v Ministrstvu za javne zadeve BiH (*Ministarstvo civilnih poslova*) skrbi za pripravo in izvajanje predpisov, usklajevanje načrtov entitetnih izobraževalnih oblasti in definiranje strategije na področju izobraževanja, sodeluje pri delu mednarodnih organizacij na področju izobraževanja, omogoča izvajanje mednarodnih obvez BiH s tega področja in sodeluje v postopkih priprave mednarodnih sporazumov o izobraževanju. Ta sektor spremlja tudi uresničevanje domačih sporazumov in strateških dokumentov, sodeluje v pripravi novih in spremlja uresničevanje že sprejetih evropskih konvencij in deklaracij o izobraževanju, pripravlja poročila in spodbuja predstavnike BiH k udeležbi evropskih in svetovnih konferenc o izobraževanju, vodi in usklajuje aktivnosti sodelovanja z domačimi in tujimi organizacijami, organi in telesi EU in OZN, kot tudi s svetovnimi združenji na področju izobraževanja, spremlja programe finančne pomoči EU in spodbuja prijave na razpise, deluje na okrepitvi standarda izobraževanja, vseživljenskega učenja, rednega strokovnega izpopolnjevanja in izobraževanja odraslih ter vključujočega izobraževanja (Ministarstvo civilnih poslova 2016a).

²⁵ V diplomskem delu uporabljam enakovreden naziv za katero koli ministrstvo, ki se ukvarja s področjem izobraževanja, Ministrstvo za šolstvo.

²⁶ Kantonalna ministrstva za šolstvo v FBiH so: Ministrstvo za šolstvo in znanost Kantona Sarajevo; Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport Tuzlanskega kantona; Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport Zeniško-Dobojskega kantona; Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport Bosansko-Podrinjskega kantona; Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport Unsko-Sanskega kantona; Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport Srednjobosanskega kantona; Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport Posavskega kantona; Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport Zahodno-hercegovaškega kantona; Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport Hercegovsko-neretvanskega kantona in Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport Kantona 10.

Kronološka obdobja izobraževalnih sistemov se med seboj razlikujejo. Imajo pa eno skupno značilnost: v vsakem se kaže potreba po reformi. Na naslednjih straneh je opisan potek izobraževanja v dveh entitetah BiH ter njuna primerjava na koncu poglavja. Kot posebnost pa je omenjen šolski sistem v OB.

4.2.1 Izobraževanje v Federaciji Bosne in Hercegovine

Sistem odločanja o izobraževanju v FBiH poteka na štirih ravneh: prva raven je federalno ministrstvo, druga so kantoni in njihovi pedagoški zavodi, tretja raven je lokalna oz. občinska in zadnja je raven šol (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 9).

Osrednja funkcija federalnega ministrstva za šolstvo je usklajevalna oz. koordinacijska, in sicer med federalno ravni in kantoni ter med vsemi kantonalnimi ministrstvi. A to drži le v primeru kantonov z večinskim bošnjaškim prebivalstvom. »Jasna drža hrvaških političnih oblasti je, da federalno ministrstvo ne predstavlja njihovih interesov na področju izobraževanja, in vse dokler se to stališče ne spremeni, federalno ministrstvo ne bo imelo pozitivne vloge v [izobraževalnem] sistemu« (Svet Evrope 1999, 11). Hrvaške politične stranke v BiH so javno podpirale ukinitve omenjenega ministrstva, a je bil paradoksalno ravno HDZ BiH leta 2015 predlagan za vodenje federalnega ministrstva za šolstvo. Vloga je kasneje v pogajanjih pripadla drugemu koalicijskemu partnerju, in sicer SDA (Al Jazeera Balkans 2015a).

V FBiH se je leta 1998 pojavila težava pri sprejemanju osnovnega skupnega učnega načrta za osnovne šole in srednje šole. Federalno ministrstvo je namreč s predhodno privolitvijo vseh kantonov sestavilo skupno jedro učnih načrtov, po katerem naj bi bila vsebina glavnih predmetov usklajena do najvišje mogoče mere. To bi pripomoglo k večjemu številu povratnikov in lažjemu prehodu učencev med kantonalnimi šolami ter zagotovilo priznavanje spričeval. Vendar so kantoni s hrvaško večino zavrnil to pobudo, medtem ko so jo kantoni z bošnjaško večino sprejeli. Območja s hrvaško večino so nato prevzela nekoliko spremenjen učni načrt Republike Hrvaške (Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport 2000, 15–6). Tako je še danes.

Glede na učni načrt lahko vseh deset kantonov razdelimo na tri skupine: bošnjaški učni načrt je v rabi v petih kantonih s pretežno bošnjaškim prebivalstvom, hrvaški učni načrt se uporablja v treh kantonih z večinskim hrvaškim prebivalstvom, mešani učni načrt je prisoten

v dveh kantonih, kjer nobena etnična skupina ne prevladuje. Treba je poudariti, da so praktično vsi kantoni v FBiH do neke mere mešani in dejstvo je, da se tudi v pretežno bošnjaških kantonih uporablja hrvaški učni načrt v tistih občinah, kjer so Hrvati v večini (Svet Evrope 1999, 14). Stanje je še danes nespremenjeno. Tu se kaže fenomen *bussing-a* oz. avtobusnega prevoza otrok etnične skupine v območja, kjer je ta etnična skupina dominantna. Ta pojav, specifičen za BiH, je bolj podrobno opisan v poglavju Vpisno območje šol in pojav organiziranega prevoza.

4.2.2 Izobraževanje v Republiki srbski

RS ima centraliziran izobraževalni sistem, kar pomeni, da je entitetno ministrstvo RS za šolstvo z enim pedagoškim zavodom pristojno za vso šolsko politiko na celotnem območju RS. Struktura je zelo podobna kantonalnim strukturam. Ministrstvo RS ter pedagoški zavod sta odgovorna za določanje prioritet, pripravljane proračuna, nadzor standardov in število pedagoškega osebja in za izvajanje centraliziranega učnega načrta. Tudi šolsko ministrstvo RS se sooča s finančnimi primanjkljaji in s političnimi nesoglasji vzhodne RS, ki ohranja bližnje vezi z Republiko Srbijo. Vendar RS razen učbenikov ne dobila veliko pomoči od Republike Srbije. Učni načrt in učbeniki so bili zelo podobni srbskim, vsekakor pa se je ministrstvo RS trudilo ustvariti ločen oz. lasten učni načrt in lastne učbenike (Svet Evrope 1999, 17). To mu je tudi uspelo, saj je na njihovi spletni strani zaslediti kar nekaj javnih pozivov k sodelovanju pri novih in posodobljenih učnih načrtih (Vlada Republike srpske 2014).

4.2.3 Primerjava izobraževalnih sistemov obeh entitet

V obeh entitetah se izobraževalna sistema ne razlikujeta in potekata na štirih ravneh (glej Tabelo 4.1). Na začetni ravni je predšolsko izobraževanje v okviru vrtcev. Sledi obvezno devetletno osnovnošolsko izobraževanje, temu pa sledi srednješolsko. To je lahko splošno in traja štiri leta ali tehnično-poklicno, ki traja dve leti oz. tri leta. Splošno izobraževanje poteka v gimnazijah, srednjih šolah za umetnost in verskih srednjih šolah.

Tabela 4-1: Shema izobraževalnega sistema v BiH

Visokošolska izobrazba	Univerze in akademije				Višje šole	Razred	Starost	
						5		23
						4		22
						3		21
						2		20
Srednješolska izobrazba	Gimnazija	Srednje tehnične šole	Učiteljske (pedagoške) šole	Umetniške šole (šole za umetnost, glasbo, balet)	Poklicne šole	19		
				18				
				17				
				16				
				15				
Osnovnošolska izobrazba	Osnovna šola - 2. stopnja					9	14	
						8	13	
						7	12	
						6	11	
						5	10	
	Osnovna šola - 1. stopnja					4	9	
						3	8	
						2	7	
						1	6	
							5	
Predšolska izobrazba	Vrtec						4	
	Jasli						3	

Vir: Batarilo in Lenhart (2000, 146).²⁷

Tehnično-poklicno izobraževanje se izvaja v srednjih poklicnih šolah in srednjih tehničnih šolah. Srednješolsko izobraževanje se nadaljuje v višješolskih ali visokošolskih ustanovah (Ministarstvo civilnih poslova BiH 2016c).

²⁷ Zaradi aktualizacije z današnjim stanjem sem dodala še 9. razred osnovne šole.

Srednješolsko izobraževanje v BiH je zapleteno, saj vsebuje elemente socialističnega šolstva. Velik poudarek je na srednjem poklicnem izobraževanju, manj poudarka pa na tehničnih šolah in gimnazijah. V poklicne šole, ki nimajo preverjanja znanja ob vstopu, se običajno vpisujejo učenci s slabšim učenim uspehom. V prejšnjem režimu je država obvladovala industrijski sektor, zato so obstajale številne zaposlitvene možnosti v težki industriji in obrtniškem sektorju. Danes, po zlomu tega sistema, pa je takih možnosti v BiH malo (Svet Evrope 1999, 39–40). Federalno ministrstvo za šolstvo je v analizi ugotovilo, da je še vedno problem v tem, da imajo osebe, ki so dolgoročne nezaposlene, ravno poklicno izobrazbo, ki pa ne zadošča sodobnim potrebam trga dela, saj ne zagotavlja dovolj širokega nabora znanja (2013b, 4–5).

V FBiH se izobraževalni sistem izvaja skozi decentralizirano šolsko upravo, medtem ko je v RS šolska uprava centralizirana. Vprašanje je, kateri sistem je boljši za BiH. Dejstvo, da je izobraževalni sistem v BiH decentraliziran na dve entiteti in deset kantonov v FBiH, pa predstavlja veliko oviro strateškemu načrtovanju. Obstoj treh izobraževalnih sistemov dodatno pogloblja in krepi etnične razlike, saj v FBiH izobraževalni sistem temelji na prevladujoči etnični skupini v kantonu. Posledica takega sistema je ovirana mobilnost učencev in učiteljev znotraj FBiH oz. BiH, saj je že prišlo tudi do težav v medsebojnem priznavanju spričeval²⁸ (Svet Evrope 1999, 41). Prepuščanje odločanja o izobraževanju kantonom prispeva k nadaljnji fragmentaciji in je lahko nevarno, saj »nacionalistične politične skupine izkoriščajo to za doseganje lastnih separatističnih idej« (Svet Evrope 1999, 11).

4.2.4 Izobraževalni sistem v Okrožju Brčko

Ni pa slika povsod tako zaskrbljujoča, saj šolstvo v OB predstavlja zgodbo o uspehu.²⁹ Tam živijo vsi trije konstitutivni narodi.³⁰ Mnogi politiki menijo, da bi integracija več narodnosti v

²⁸ Leta 2008 se je v mestu Stolac v Hrvaško-neretvanskem kantonu zgodil poskus nepriznavanja srednješolskih spričeval 160 učencem bošnjaške nacionalnosti. V statutu Srednje šole Stolac bi moral biti poleg hrvaškega tudi federalni učni načrt po katerem bi se pouk izvajal za bošnjaške učence. Vendar tega tedanji direktor in Upravni odbor niso želeli storiti. Oktobra leta 2008 so bile lokalne volitve in ta poskus doseganja nekih nacionalnih interesov je potekal v luči prihajajočih volitev (Vele 2008a). Minister za šolstvo Hrvaško-neretvanskega kantona je zamenjal ravnatelja šole in bošnjaški učenci so septembra 2008 dobili svoja spričevala (Vele 2008 b).

²⁹ Brčko se nahaja na stičišču Bosne, Hrvaške in Srbije in je v času nekdanje Jugoslavije imelo zelo pomemben strateški in politični položaj. Brčko je bilo pred vojno multietnično mesto s prevladujočo bošnjaško narodnostjo. Med vojno leta 1992 so bosanski Srbi prevzeli nadzor nad večjim delom mesta, medtem ko sta bošnjaška in

en razred pomenila asimilacijo in se temu silovito zoperstavljajo. Vendar primer Brčkega odločno zavrže argument asimilacije, saj v OB učenci različnih narodnosti obiskujejo isti razred, imajo predavanja v lastnem jeziku in tako obdržijo svojo kulturno identiteto (OMBiH 2007b, 5). OB vodi nadzornik, ki je dobil mandat nad šolsko reformo.³¹ Da bi prišlo do integracije šol, je bilo nujno uskladiti pravni sistem v OB, za kar je poskrbela Komisija za revizijo zakonov v Brčkem (OMBiH 2007b, 7).³²

hrvaška 'manjšina' zasedli manjši enklavi. V času Daytonskih pogajanj leta 1995 je bilo vprašanje Brčkega zelo sporno, saj nobena stran ni pristala na sporazum. 5. člen Priloge 2 Daytonskega mirovnega sporazuma zato pravi, da bo odločitev o statusu Brčkega sprejel poseben Mednarodni arbitražni tribunal. Ta tribunal je vzpostavil mednarodno nadzorno telo, t. i. nadzornika Brčkega, ki je dobil pooblastila za izvajanja, kot jih ima Visoki predstavnik nad FBiH in RS. Leta 1999 je uradno nastalo OB kot kondominij (teritorij je hkrati del RS in FBiH), kjer nobena entiteta nima politične oblasti. Nadzornik pa bo v OB ostal do takrat, dokler institucije ne bodo delovale samostojno, učinkovito in trajno (OMBiH 2007b, 5–6). Zaradi močne mednarodne vključenosti in financiranja je OB primer uspešne reforme. Vendar se ravno zaradi teh posebnih okoliščin v OB, ki so neprimerljive z okoliščinami v entitetah, uspeh OB ne more neposredno prenesti v entiteti (Perry 2003, 77–8). Namreč RS in FBiH sta večji območji od OB in imata večje število šol in bolj omejena finančna sredstva od OB. Vendar se je v zadnjih letih finančna situacija v OB občutno poslabšala, saj se OB sooča s pomanjkanjem delovnih mest, nižjimi plačami in slabo izvedeno privatizacijo ter pomanjkanjem tujih investicij. Po Obrenoviću (2015) je življenjski standard v OB »enako slab kot v preostali BiH«, edina prednost po njegovem mnenju je mirno sobivanje vseh treh konstitutivnih narodov.

³⁰ Po podatkih Federalnega zavoda za statistiko BiH je leta 1991 v takratni občini Brčko živelo 44,07 % Muslimanov, 20,69 % Srbov, 25,39 % Hrvatov, 6,54 % Jugoslovanov (Federalni zavod za statistiko 2010). Po neuradnih ocenah premiera OB Branka Damjanaca je bilo 2010 v OB 55 % Bošnjakov in Hrvatov ter 45 % Srbov (Infobrčko.com 2010). Uradni popis se je odvijal leta 2013 in rezultati so bili objavljeni 30. junija 2016. Po najnovejših podatkih Agencije za statistiko BiH (2016, 54) je v OB 42,36 % Bošnjakov, 20,66 % Hrvatov, 34,58 % Srbov, 1,65 % Ostalih, medtem ko jih je 0,63 % neopredeljenih in 0,12 % jih ni odgovorilo.

³¹ 15. aprila 2004 je nadzornik dodelil mandat nad izobrazbo vladi in parlamentu OB pod pogojem, da njihove odločitve še naprej ustvarjajo demokratično in multietnično družbo v OB brez njegovega direktnega nadzora. Ohranil pa je pravico vmešavanja, v kolikor oblasti OB prekršijo načela multietničnosti in demokratičnosti (OHR 2004).

³² Komisija je v Zakonu o osnovnem in srednješolskem izobraževanju zapisala, da so bosanski, hrvaški in srbski jezik pa tudi latinična in cirilična pisava v enakovredni uporabi pri pouku in v izvenšolskih aktivnostih. Zakon je uvedel štiri pravila o jeziku, in sicer 1. učenec ima svobodo izražanja v maternem jeziku; 2. šolski dokumenti bodo izdani v jeziku, ki ga zahteva učenec oz. njegov starš; 3. narodnostna sestava učiteljev mora odražati narodnostno sestavo učencev v šoli in 4. (zaradi pomanjkanja novih učbenikov) se lahko uporabljajo trenutni učbeniki, v kolikor so v skladu z učnim načrtom. Nato je nadzornik Brčkega obvezal učitelje, da pri pouku

Reforma je pomenila veliko prilagajanje učiteljev. Najprej so vsem učiteljem dali odpoved in jih ponovno zaposlili, potem ko so podpisali Kodeks o obnašanju, ki jih je obvezal k podpori te reforme. Dodatna motivacija pa je bilo tudi mnogo višje mesečno plačilo, in sicer so prejeli od 1.100 do 1.400 konvertibilnih mark, kar je bilo takrat kar dvakrat višje od povprečja v BiH. Brčki oddelek za izobrazbo (ki ima podobne funkcije kot pedagoški zavod) je poskrbel za predanost učiteljev pri reformi izobraževanja tudi z mehanizmom kratkoročnih delovnih pogodb. Prilagoditi so se morali tudi starši, za kar so poskrbeli lokalni organi in nevladne organizacije z okroglimi mizami in s programi na lokalnih televizijah in radijskih postajah. Prvi integrirani razredi v osnovnih šolah so pričeli z delom v šolskem letu 2001/2002, pred tem pa so bili na vseh šolah ukinjeni nacionalni simboli in spremenjeni nazivi šol. V srednjih šolah je bil prehod iz enonacionalnih v večnacionalne razrede postopen zaradi protestov.³³ Do 2004/2005 ni bilo več enonacionalnih razredov, razen tam, kjer gre za jasno enonacionalno sestavo območja prebivanja, zlasti v vaških območjih (OMBiH 2007b, 7–8). V OB obstajajo tri osnovne šole s kombiniranimi in maloštevilnimi razredi ter so namenjene predvsem spodbujanju vrnitve predvojnega prebivalstva. Ker te šole ne dosegajo mednarodnih pedagoških standardov, je OMBiH predlagal, da bi bilo za te učence bolje, da prek sistema organiziranega prevoza obiskujejo najbližje šole, ki so v skladu s standardi (OMBiH 2007b, 12).

V poročilu OMBiH iz leta 2007 so bila vprašanja, ki so pomembna za uspešno reformo izobraževalnega sistema v OB, sledeča: 1. učni načrt in program, kjer so vsebino nacionalne skupine predmetov uskladili in učenci sedaj preživijo okoli 70 % časa skupaj pri pouku; 2. uporaba treh ustavnih jezikov med poukom, kjer učitelj uporablja materni jezik v splošni komunikaciji, medtem ko učencu odgovarja na vprašanja v učenčevem maternem jeziku; 3. uvajanje predmeta državljanske vzgoje, ki vključuje pojma demokracije in človekovih pravic; 4. uvajanje obveznega devetletnega osnovnega izobraževanja in 5. svobodna izbira učbenikov. To pomeni, da lahko učenci izbirajo med različnimi učbeniki za isti predmet in razred, kar sicer vodi v preobremenjenost učiteljev in stroškov šole in celo tudi v zmedenost

uporabljajo vse tri jezike enakovredno. Z zakonom se niso strinjali bosanski Srbi (ki so želeli priključitev Brčkega k RS), zato je nadzornik sam sprejel Zakon (OMBiH 2007b, 7).

³³ Nekateri srednješolci v OB so leta 2000 protestirali zoper integrirano večnacionalno šolstvo. Mnogi menijo, da so za tem stali politiki, saj so se protesti odvijali le 15 dni pred lokalnimi volitvami tudi v drugih krajih BiH (OMBiH 2007b, 7).

učenca v nižjih razredih.³⁴ Sedaj skušajo to zmedo popraviti z izborom enotnega učbenika za vsak predmet, ki bi bil preveden v vse tri jezike. Tega jim do sedaj ni uspelo narediti. Zadnje vprašanje je 6. vprašanje usposabljanja učiteljskega kadra. To je težaven proces. Čeprav so učitelji v OB zavezani k dodatnemu usposabljanju in posodabljanju pedagoških metod, pa prave motivacije za to ni. Tako je npr. malo verjetno, da bodo zaradi dodatnega usposabljanja in rabe sodobnih metod dobili napredovanje. Tudi osebni dohodki niso več motivacija, kajti plače učiteljev v BiH se približujejo plačam učiteljev v Brčkem (OMBih 2007b, 14–21).³⁵

Financiranje je postalo splošen problem v OB. Omeniti je treba, da je po desetletju in pol od konca vojne mednarodna skupnost začela zmanjševati finančna sredstva za pomoč in obnovo države, posledično je tudi manj prilivov v šolstvo in tako je finančna prihodnost izobraževalnega sistema v OB vprašljiva. Zato je obvezna racionalizacija mreže šol, predvsem osnovnih šol. OB je leta 2005 za svetovanje na področju financ v šolskem sistemu najelo mednarodno podjetje Deloitte, ki je predlagalo ukinitve šol s kombiniranimi razredi ter podružničnih šol, ki ne zadovoljujejo materialnih in pedagoških standardov, ter vzpostavitev organiziranega prevoza v druge šole. Prav tako je podjetje Deloitte svetovalo ukinitve pouka v treh izmenah, nujno pa bi bilo treba zaposliti optimalno število učiteljev glede na število otrok (OMBih 2007b, 23–4). Vendar je vodja oddelka za izobraževanje Momčilo Poljić leta 2014 jasno povedal, da v OB ne bo ukinitve področnih šol in kombiniranih razredov, saj bi to pomenilo »več škode kot koristi«, ker bi se po njegovem mnenju prebivalci odselili iz teh manjših mest v večja mesta in ne bi bilo napredka (Randović 2014).

A vseeno: zakaj je OB vsaj do sedaj tako uspel v šolskih reformah? Za to naj bi bilo več razlogov. OB je majhna občina, kjer je prisoten močan nadzor mednarodne skupnosti z

³⁴ Pedagoginja v eni od osnovnih šol v OB, ga. Nizama Đozić, je opazila, »da so učenci nižjih razredov zmedeni zaradi uporabe različnih učbenikov«. Ugotovila je, da »vsakič, ko učitelj omeni različne učbenike, učenci gledajo drug drugemu v učbenik in ugotavljajo, ali imajo različne slike, zemljevide in ilustracije« (OMBih 2007b, 20).

³⁵ Učiteljev materni jezik v splošni komunikaciji se nanaša na narečje in ga ne more enostavno odpraviti. Vendar pri pouku učitelj uporablja izraze v vseh treh jezikih, npr. pri geometriji mora učitelj uporabljati izmenično izraz za kot, v bosanščini in srbščini je to *kut*, medtem ko je v hrvaščini *ugao*. Učitelji se morajo za takšen pouk dlje časa pripravljati. Vendar je ta pristop k jeziku zelo uspešen in je utišal kritike integriranja, saj se niti starši niti učenci ne pritožujejo. Navsezadnje so jeziki tako zelo podobni in nihče ne izgublja svoje identitete (OMBih 2007b, 18–9).

velikim prilivom mednarodnih finančnih sredstev. Poleg tega so se v občini izvajale kampanje ozaveščanja o ključnih reformah v šolstvu. OB je dokaz integracije treh narodov, treh jezikov, kultur in identitet brez kakršnekoli prisilne asimilacije. Ostali kantoni so imeli podoben položaj in pogoje, vendar jim ni uspelo.³⁶ Ključno vlogo je zagotovo odigral tudi večnacionalni uravnotežen učiteljski kader, ki omogoča kakovostno izobraževanje vsem učencem v vseh treh jezikih (OMBİH 2007b, 25–7).

OHR je 31. avgusta 2012 prepustil vodenje OB lokalnim oblastem, saj je takrat suspendiral delovanje mednarodnega nadzornega telesa za OB (t. i. nadzornika Brčkega) in zaprl tamkajšnjo pisarno, vendar je nadzornik ohranil svoja pooblastila v primeru ponovne aktivacije, prav tako pa še vedno obstaja Mednarodni arbitražni tribunal za OB (OHR 2012). Takrat so se začele tudi finančne težave za OB. Še vedno aktivna vloga nadzornika se kaže tudi v tem, da je aprila 2016 nadzornik pozval oblasti OB k sprejetju proračuna za tekoče leto (OHR 2016).

V tem delu diplomskega dela so navedena ključna spoznanja v zvezi z izobraževalnim sistemom v BiH. Kakovosten izobraževalni sistem je ključen za razvoj posameznika in družbe. Predvojni izobraževalni sistem v BiH je bil prežet z ideologijo, ki ni dovoljevala kritičnega razmišljanja, a hkrati tudi ni dovoljevala ločevanja po nacionalni pripadnosti. Medvojno šolstvo je v pouk vpeljalo nacionalno pripadnost ter verouk. Daytonski mirovni sporazum je ustvaril fragmentirano državno upravo in izjemno fragmentiran izobraževalni sistem glede na nacionalno pripadnost. Povojni šolski sistem v BiH pa ohranja nacionalno ločevanje otrok. Zaznamovan je s strahom staršev pred mešanjem njihovih otrok z otroki drugih nacionalnih pripadnosti. BiH ima dober pravni okvir, ki predvsem na papirju zagotavlja vsem otrokom pravico do izobraževanja. V praksi pa je edini svetel primer OB, ki

³⁶ OMBİH je leta 2003 v Hercegovsko-neretvanskem kantonu pomagal pri obnovi in administrativni združitvi mostarske gimnazije, ki je med vojno postala gimnazija za učence hrvaške narodnosti. OMBİH je lobiral pri lokalnih politikih o povratku bošnjaških učencev v gimnazijo in je pridobil donatorska sredstva za njeno obnovo. Pri tem projektu je imel veliko podporo OHR, izvajal je veliko število usposabljanj za učitelje ter organiziral dodatne izvenšolske dejavnosti, kjer so se lahko učenci različnih narodnosti spoznavali. Vendar se v Hercegovsko-neretvanskem kantonu še vedno nahajajo šole, kjer se učenci ločeno šolajo. Razlog je verjetno v tem, da še vedno ni tako močne politične volje med starši in lokalnimi politikami, ki bi želeli združene in večnacionalne šole, saj se starši bojijo, da bi v takih šolah njihovi otroci izgubili svojo identiteto (Ashton 2007, 37–9).

kaže, da je možen soobstoj skupnega izobraževanja različnih narodnosti v BiH. Zaradi omejenih finančnih sredstev in pomanjkanja centralne avtoritete, pa njegovega modela šolstva žal ni možno popolnoma prenesti v FBiH in RS.

S tem poglavjem je zaključena predstavitev koncepta izobrazbe, pravnega okvirja, kronološkega in entitetnega orisa šolskega sistema v BiH. Peto poglavje je osrednji del diplomskega dela, ki analizira delovanje OMBiH na področju šolske reforme. Prvi del obsega kratko predstavitev kronološkega začetka delovanja OVSE in OMBiH, nato pa preide na analizo konkretnih rešitev, ki jih je OMBiH ponudil za šolsko reformo.

5 VLOGA OVSE PRI REFORMI IZOBRAŽEVALNEGA SISTEMA V BiH

5.1 Uvod v OVSE in OMBiH

5.1.1 Od KVSE do OVSE

OVSE je danes najširša organizacija v evropski varnostni arhitekturi, ki pokriva območje Evrazije.³⁷ OVSE se je kot naslednik Konference za varnost in sodelovanje v Evropi (KVSE) razvil v pomemben inštrument varnostnega sodelovanja in koordinacije, preprečevanja konflikta in resolucije.³⁸ Leta 1975 Helsinška sklepna listina zapiše 10 načel, ki morajo voditi meddržavne odnose.³⁹ Ta načela tvorijo srž današnjega pojmovanja evropskega varnostnega režima (Karns in Mingst 2004, 158). Med leti 1992 in 1993 postane KVSE regionalna

³⁷ KVSE je do srečanja na vrhu v Budimpešti leta 1994 postal *de facto* mednarodna vladna organizacija zaradi oblikovanja institucij in nastanka novih organov KVSE. V Budimpešti so države udeleženke preimenovala KVSE v OVSE in tako postale sodelujoče države, novo poimenovanje konference in njenih organov začne veljati s 1. januarjem 1995 (Šabič in drugi 2005, 24). OVSE ni organizacija v *de iure* smislu, saj njen obstoj ne temelji na pogodbi in njene odločitve niso pravno zavezujoče. Vendar ima stalne organe odločanja, sedež in institucije, osebje ter redne finančne vire (Šabič 2005, 164).

³⁸ KVSE je pomemben, ker sta v času hladne vojne KVSE in njegova Sklepna listina postala temelj dialoga med zvezo NATO in Varšavskim paktom. Vse odločitve so bile sprejete s konsenzom. Šlo je za popuščanje napetosti in posledično odpravljanje konfliktnega stanja v mednarodnih odnosih (Ačimović 2005, 19).

³⁹ Deset načel Helsinške sklepne listine: 1. Suverena enakost in spoštovanje pravic, ki izhajajo iz suverenosti; 2. Prepoved uporabe sile ali grožnje s silo; 3. Nedotakljivost meja; 4. Ozemeljska celovitost držav; 5. Mirno reševanje sporov; 6. Nevmešavanje v notranje zadeve držav; 7. Spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vključno s svobodo mišljenja, vesti, vere in prepričanja; 8. Enakopravnost narodov in pravica do samoodločbe; 9. Sodelovanje med državami in 10. Vestno izpolnjevanje obveznosti po mednarodnem pravu (Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act 1975, 4–8).

organizacija v skladu z VIII. poglavjem Ustanovne listine OZN (Ghebali 2005, 144).⁴⁰ OVSE spada tudi med večnamenske regionalne organizacije; le-te imajo široko zastavljene cilje in aktivnosti, tako da ne obstaja ostra delitev med političnimi in vojaškimi ter ekonomskimi in družbenimi zadevami (Bennett in Oliver 2002, 244).⁴¹

5.1.2 Ustroj OVSE

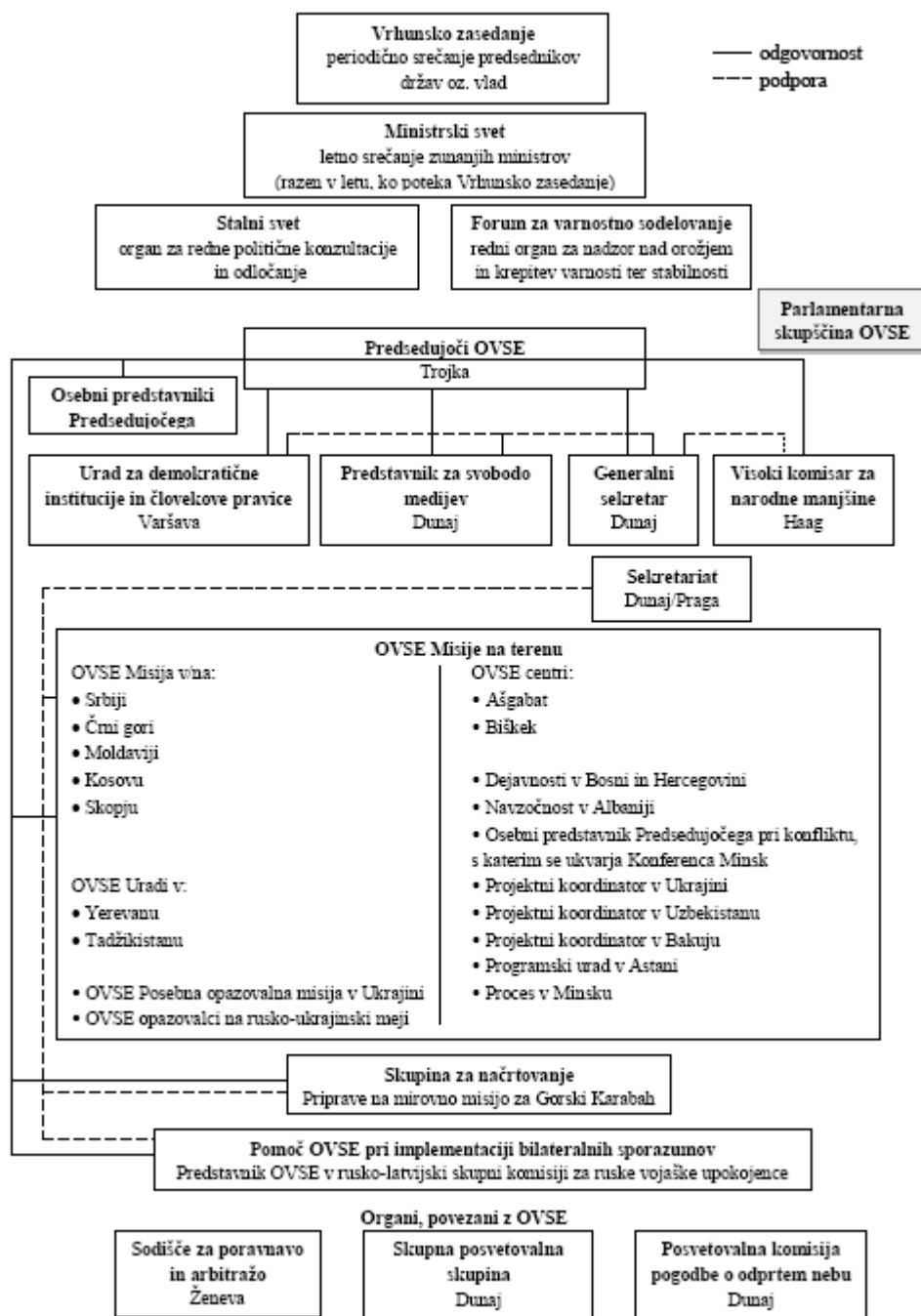
Ta sklop na kratko predstavlja glavne organe OVSE (glej Sliko 5.1). »Predsedujoči OVSE je funkcija, ki jo vsako leto zaseda zunanji minister druge sodelujoče države. Predsedujočemu pri izvajanju nalog pomagata predhodni in bodoči predsedujoči, ki skupaj tvorijo trojko (OSCE 2011b). Glavne naloge predsedujočega (takrat še KVSE) po Helsinškem dokumentu iz leta 1992 so usklajevanje in posredovanje odločitev organom ter predstavljanje (Conference for Security and Co-operation in Europe Helsinki Document 1992, I.12, I. 13). Ministrski svet je osrednji organ odločanja in vodenja [OVSE], sestavljajo ga ministri za zunanje zadeve držav članic, ki se srečajo vsaj enkrat letno pred iztekom mandata predsedujočega (Conference for Security and Co-operation in Europe Budapest Document 1994, I. 16; Charter of Paris for New Europe 1990, 12). Stalni svet (oz. Stalni odbor v času KVSE) sestavljajo stalni predstavniki sodelujočih držav, ki se tedensko srečujejo in odločajo o vseh zadevah OVSE. To je organ, kjer poteka »redno politično posvetovanje« in »je odgovoren za vsakodnevne aktivnosti OVSE« (OSCE 2011c; Conference for Security and Co-operation in Europe Budapest Document 1994, I. 18). Visoki svet (oz. Odbor visokih uradnikov v času KVSE) ima »primarno odgovornost na področju zgodnjega opozarjanja, preprečevanja konfliktov, kriznega menedžmenta in mirnega reševanja sporov« ter je »izvršni organ, ki pripravlja dnevni red za zasedanja Sveta« in »izvršuje njegove odločitve« (Šabič in drugi 2005, 30). Znotraj Visokega sveta deluje Ekonomski forum, katerega naloga je spodbujanje gospodarskega sodelovanja (Šabič in drugi 2005, 30). Forum za varnostno

⁴⁰ V Ustanovni listini OZN najdemo v VIII. poglavju člene (52–54) o regionalnem združevanju. Najpomembnejša načela tega poglavja so: 1. regionalne agencije se lahko ukvarjajo z mednarodnim mirom in varnostjo, vse dokler so njihove aktivnosti v skladu z načeli OZN; 2. države se spodbuja, naj raje rešujejo probleme v regionalnih agencijah kot pa v Varnostnem svetu OZN; 3. Varnostni svet OZN lahko koristi take regionalne agencije za reševanje lokalnih sporov; 4. Varnostni svet OZN mora odobriti vsako prisilno akcijo in 5. Varnostni svet OZN bo vedno obveščen o aktivnostih regionalnih agencij pri ohranjanju mira in varnosti (Ustanovna listina OZN 1945, VIII. poglavje).

⁴¹ Bennett in Oliver (2002, 244) sta razvrstila regionalne organizacije v štiri skupine: 1. večnamenske organizacije; 2. varnostne organizacije; 3. funkcionalne organizacije in 4. regionalne komisije OZN.

sodelovanje OVSE je nastal z namenom »okrepitev politično-vojaške varnost«, predstavniki sodelujočih držav na Forumu razpravljajo »o varnostnih izzivih« (OSCE 2011č).

Slika 5.1: Strukture in institucije OVSE

Vir: OSCE 2016, 39

Parlamentarna skupščina OVSE »spodbuja med-parlamentarni dialog« na območju OVSE, razpravlja pa tudi o temah, ki jih obravnava Ministrski svet, »razvija in spodbuja mehanizme za preprečevanje in reševanje konfliktov« ter nudi podporo pri »krepitevi demokratičnih institucij v sodelujočih državah« OVSE (Organization for Security and Co-Operation in Europe Parliamentary Assembly 2011). Sekretariat OVSE sestavljajo direktor, trije uradniki in drugo administrativno in tehnično osebje. Od leta 2000 pa spadajo v sekretariat še naslednje institucije: Urad generalnega sekretarja, Center za preprečevanje konfliktov, Oddelek za podporo in proračun, Oddelek za človeške vire ter Koordinator za ekonomske in okoljske dejavnosti. Med operativne organe OVSE spadajo še: Urad za demokratične institucije in človekove pravice, Visoki komisar za narodne manjšine ter Predstavnik za svobodo medijev, misije in druge aktivnosti na terenu. Institucije, ki so povezane z OVSE, so Sodišče za spravo in arbitražo, Skupna posvetovalna skupina in Posvetovalna komisija pogodbe o odprtem nebu (Šabič in drugi 2005, 33–42).

»Kot odziv na nasilje, ki se je v začetku devetdesetih let 20. stoletja začelo širiti v Evropi, predvsem na območju nekdanje Jugoslavije in Sovjetske zveze, so predsedniki držav in vlad s Helsinškim dokumentom leta 1992 začeli razvijati novo institucijo – t. i. misije KVSE. Te naj bi na območjih, kjer so napetosti, zagotovile zgodnje opozarjanje, preprečevanje konfliktov, krizni menedžment ter mirno reševanje sporov« (Šabič in drugi 2005, 36).

Ne glede na to, da so bile prvotno načrtovane le kot misije z začasnim trajanjem, je julija 1992 tedanji Odbor visokih uradnikov (danes Visoki svet) zaradi »zaostrovanja situacije v nekdanji Jugoslaviji« spremenil svoje mnenje (Šabič in drugi 2005, 36). Prve dolgoročne misije so bile ustanovljene 14. avgusta 1992 na 15. sestanku Odbora visokih uradnikov v Pragi. Misije, ki so potekale na Kosovu, v Sandžaku in Vojvodini, so pričele z delom 8. septembra 1992, mandat pa se jim je zaključil konec junija 1993 (OSCE 2011a). Danes glede na mandat poznamo več vrst dolgoročnih misij. OMBiH spada v misije za pokonfliktno obnovo.⁴² Stalni svet z institucijo konsenza podeli misijam mandat, z njim pa se morajo

⁴² Klasifikacija OVSE misij glede na dodeljen mandat: 1. misije za preprečevanje konfliktov in izvajanje preventivne diplomacije; 2. misije za krizno upravljanje; 3. misije za pokonfliktno obnovo; 4. uradi za zveze in centri OVSE v posameznih državah (Abadjian v Šabič in drugi 2005, 37). Dolgoročne misije so torej eden od instrumentov za preprečevanje konfliktov, saj lahko posredujejo v vseh fazah upravljanja konfliktov in v vseh vrstah konfliktov (Ghebali 2005, 140). Dolgoročne misije OVSE lahko razvrstimo tudi glede na število

strinjati vse sodelujoče države, tudi država, kjer se ta misija odvija (Šabič in drugi 2005, 37). Kot trdi Ghebali (2005, 145) »Čeprav dolgoročne misije predstavljajo najbolj aktualen mehanizem OVSE za upravljanje konfliktov, ni nikakršnih normativnih smernic, ki bi urejale njihov način delovanja.« Tudi Kobieracki (2014) trdi, da OVSE nima izoblikovanega enotnega postopka pri oblikovanju misij, saj so le te oblikovane tako, da zadovoljijo posebne potrebe in pogoje posamezne situacije. Neenoten postopek načrtovanja dolgoročnih misij pa (lahko) podaljša čas, ki je potreben za vzpostavitev in izvajanje nalog misije.

5.1.3 Mandat in pristojnosti OMBiH

OMBiH je bil ustanovljen 2. junija 1994, 8. decembra 1995 je bil spremenjen v obsežno dolgoročno misijo (Ghebali 2005, 147) in pokonfliktna obnova BiH je postala njegova glavna naloga.⁴³ Švicarsko predsedovanje OVSE je leta 1996 postavilo implementacijo Daytonskega mirovnega sporazuma v BiH za prioriteto, zato je OVSE takrat vodil pogajanja o razorožitvi med sprtimi stranmi, organiziral prve poveljne volitve in skupaj z drugimi mednarodnimi organizacijami nadzoroval spoštovanje človekovih pravic na terenu. Pozornost je bila v času švicarskega predsedovanja posvečena demokratizaciji družbe, pa ne samo tiste v BiH, temveč v celotni Jugovzhodni Evropi. Za doseg tega cilja se je švicarsko predsedovanje zavzemalo za podaljšanje starih oz. ustanavljanje novih OVSE misij na tem področju (Mehikić 2005, 60–1). OMBiH danes deluje na področjih demokratizacije, človekovih pravic, izobraževanja in varnostnega sodelovanja. OMBiH ima veliko število terenskih uslužbencev, ki o stanju poročajo svojim regionalnim centrom, le ti pa usklajujejo terenske aktivnosti z nalogami in cilji OMBiH ter tako zagotavlja izvajanje politik in programov OMBiH v celotni BiH (OMBiH 2011a).

V letu 2015 je Stalni svet OVSE odobril 11.316.000 EUR za OMBiH, od tega 5.672.000 EUR oddelku za človekovo dimenzijo (*Human Dimension Department*), ki vključuje tudi nekdanji oddelek za izobrazbo. Za primerjavo proračunskih sredstev glej Tabelo 5.1.

mednarodnega osebja na majhne (manj kot deset članov osebja), na srednje (več deset članov osebja) in na velike (več kot sto članov osebja) (Ghebali 2005, 146). Med slednje spada tudi OMBiH.

⁴³ OVSE ni mogel preprečiti konflikta, ki je izbruhnil na območju BiH, saj bi bilo to, kot pravi Hopmann (2005, 131), pripisovanje krivde za neuspeh pretirano in neupravičeno. T. i. nedelovanje OVSE je bilo posledica pomanjkanja političnega konsenza za ukrepanje, obenem pa organizacija tedaj še ni imela strukturnih zmožnosti za ukrepanje.

Tabela 5-1: Proračunska sredstva OMBiH od leta 2003 do leta 2015

Leto	Znesek proračuna v EUR za celotno OMBiH	Znesek proračuna v EUR za Oddelek za izobrazbo/ Oddelek za človekovo dimenzijo
2003	18.805.000	721.000
2004	17.664.000	3.199.000
2005	16.692.000	1.909.000
2006	17.040.000	1.652.000
2007	16.581.000	1.611.000
2008	14.974.000	1.546.000
2009	14.503.200	1.572.700
2010	15.278.000	7.464.000 ⁴⁴
2011	14.773.000	7.255.000
2012	14.493.000	7.144.000
2013	13.081.200	6.523.000
2014	12.168.000	6.119.000
2015	11.316.000	5.672.000

Vir: OSCE (2004, 14; 2005, 15; 2006, 14; 2007, 14; 2008, 12; 2009, 11; 2010, 4; 2011d, 12; 2012, 13; 2013, 25; 2014, 21; 2015, 23; 2016, 47).

Skupni znesek, namenjen OMBiH, je relativno visok, če ga primerjamo s podatkom, da je bilo za vse terenske misije OVSE leta 2015 namejenih nekaj čez 85.000.000 EUR. Višji proračun ima za leto 2015 le OVSE misija na Kosovu, in sicer 18.887.000 EUR (OSCE 2016, 47–52). Sklepam, da znižanje proračuna OMBiH za leto 2015 odraža mnenje mednarodne skupnosti, da bo v BiH nujna daljša prisotnost OMBiH, vendar želi počasi prepustiti proces izvajanja reform BiH oblastem.

⁴⁴ Znesek je od leta 2010 naprej opazno višji, ker je bil leta 2010 ustanovljen oddelek človekove dimenzije, ki je združil dotedanje oddelke za izobrazbo, človekove pravice in vladavino zakona ter oddelek demokratizacije. Sedaj trije nekdanji oddelki črpajo finančna sredstva iz skupnega proračuna.

5.2 Reforma izobraževalnega sistema in OMBiH

Pred letom 2002 je bil OMBiH le deloma vpleten v izobraževalno reformo, saj je skupaj z drugimi organizacijami pripravil majhno število poročil in tako opozarjal na segregacijo v izobraževalnem sistemu BiH. OMBiH je mandat nad izobraževalno politiko dobil s prihodom novega Visokega predstavnika, Paddyja Ashdowna⁴⁵, ki je sprejel odločitev, da »Nobena druga organizacija v Bosni in Hercegovini razen OVSE nima mandata za prevzem nadzora nad izobrazbo« (OSCE Permanent Council 2002). Menil je tudi, da stanje na področju izobrazbe v BiH predstavlja resno oviro stabilnosti, varnosti, spravi, krepitvi institucij, trajnostnemu povratku beguncev in gospodarskemu okrevanju. Predlagal je razvoj strategije, ki bi zagotovila izvajanje vsaj minimalnih izobraževalnih standardov in skupno delovanje z bosanskimi in mednarodnimi partnerji pri ustvarjanju pravnega in institucionalnega okvirja. Ta pa bi zagotavljal enakopraven dostop do kakovostnih šol in spodbujal večletno izobrazbo (OSCE Permanent Council 2002).⁴⁶

OMBiH se je najprej posvetil reformi izobraževalnega sistema, ko je finančno podprl program Tehnične podpore Evropske komisije reformi izobraževanja skozi skupno strategijo modernizacije (*European Commission Technical Assistance to Education Reform Shared Modernization Strategy* - EC-TAER SMS). OHR je predlagal delovno skupino za boljše usklajevanje aktivnosti večjih mednarodnih organizacij, iz katere se je razvila Organizacijska skupina za izobraževanje (*Education Issue Set Steering Group* – EISSG) (Perry 2003, 83).⁴⁷

⁴⁵ Lord Paddy Ashdown je bil na poziciji Visokega predstavnika v BiH od leta 2002 do leta 2006 (OHR 2010).

⁴⁶ Perry (2003, 82) omenja prisotnost drugih organizacij v BiH, toda vsaka večja organizacija je bila že predvidena za opravljanje drugih nalog. Npr. misija OZN v BiH (*United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina* - UNMBIH) je takrat želela končati svojo prisotnost, EU je dobila mandat nad reformo policije, OHR je skušal zmanjšati obseg svojega dela s prenosom mandatov nad določenimi področji na druge organizacije in »Evropska komisija (EK) je bila bolj primerna za samo izvedbo projektov kot pa za pristop reformi s političnega in programskega vidika« (Perry 2003, 82). Uradna podelitev mandata OMBiH za področje izobraževanja je bila 4. julija 2002. OMBiH pa je tedaj imel široko terensko pokritost, saj je leta 2002 dokončal svoj mandat nad nadzorom volitev in to delo prepustil lokalnim oblastem.

⁴⁷ EISSG so sestavljali vodje oz. predstavniki OMBiH, OHR, UNICEF, UNESCO, Svet Evrope (SE), EK, Svetovna banka ter ostale organizacije, ki so bile potrebne v danem trenutku. EISSG je razvil naprej šest manjših delovnih skupin in v dvojicah ali trojicah so organizacije pokrivalo določeno področje reforme: 1. Dostop do izobraževanja in nediskriminacije (OMBiH in UNHCR), 2. Kakovost in modernizacija osnovnega in splošnega srednješolskega izobraževanja (UNICEF, UNESCO, EC-TAER), 3. Kakovost in modernizacija poklicnega

Osnovni cilj dela OMBiH na področju izobraževanja je spodbujanje političnih in zakonskih sprememb, tako da bo novi sistem izobraževanja dosegljiv za vse, ne glede na nacionalno pripadnost, spol ali socialni status (Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju Misija u BiH 2010a).⁴⁸

OMBiH je zadolžen za usklajevanje pomoči mednarodne skupnosti oblastem BiH pri implementaciji izobraževalne reforme. Med opravljanjem prakse na OMBiH sem lahko videla, da pri tem deluje skupaj z drugimi mednarodnimi organizacijami s področja izobraževanja in partnerji v BiH. Ta obsežna izobraževalna reforma naj bi uskladila izobraževalni sistem BiH z evropskimi standardi, vendar so se morali najprej spremeniti zakonodaja, učni načrt, učne metode ter sredstva financiranja. Ocenjujem, da je politika zelo vplivala na izobraževalni sistem v BiH in da je zaradi tega najbolj trpela kakovost izobraževanja, saj so učni načrti in učbeniki praktično v vsakem kraju drugačni, poleg tega pa so še etnično obarvani. V neformalnem pogovoru mi je slabosti izobraževalnega sistema potrdilo tudi nekaj diplomantov mlajše generacije, ki so dejali, da med šolanjem niso pridobili veččin in znanja, ki jih bodo potrebovali pri svojem delu. V stiku z mladimi v BiH sem izvedela, da jih po srednješolskem izobraževanju želi veliko zapustiti domovino, ker menijo, da izobraževanje v BiH ni kakovostno.

Izobraževalna reforma mora torej zagotoviti prepričanje mladih, da lahko dobijo kakovostno izobrazbo tudi doma. Kot sem lahko opazila, je OMBiH veliko prispeval k procesu reforme, o čemer bo več govora v nadaljevanju.

izobraževanja (EK in Program poklicnega izobraževanja Evropske unije), 4. Kakovost in modernizacija višjega izobraževanja (EC-TAER), 5. Financiranje in upravljanje v izobraževanju (OMBiH in Svetovna banka) ter 6. Reforma izobraževalne zakonodaje (OMBiH in SE) (Perry 2003, 83).

⁴⁸ Leta 2002 je OMBiH ustanovil Oddelek za izobrazbo (pred tem se je z izobrazbo deloma ukvarjala OMBiH enota za človekove pravice) na glavnem sedežu organizacije v Sarajevu in zaposlila štiri regionalne koordinatorje za izobrazbo v Sarajevu, Mostarju, Banja Luki in Tuzli ter številne terenske uslužbenke (Perry 2003, 82). V času, ko sem uporabljala pričujočo analizo, je OMBiH svoje delovanje večkrat reorganiziral in se s tem prilagajal dejanskemu stanju v BiH. Nazadnje je to storil konec leta 2009 oz. v začetku leta 2010, ko je ukinil dotedanjo razdelitev med oddelki in združil nekatera delovna področja v osem tematskih področij (OMBiH 2011a) ter zmanjšal število zaposlenih. Menim, da je terenska vseprisotnost OMBiH vsekakor ena njegovih ključnih prednosti, saj na terenu delujejo uslužbenci, ki so v tesnem stiku z domačim prebivalstvom, z lokalnimi politiki in uradniki.

5.3 Reformni ukrepi OMBiH

Strategijo za izobraževalno reformo so spisali strokovnjaki iz BiH s pomočjo OHR in zlasti OMBiH. Podpisala sta jo ministra za šolstvo RS in FBiH na sestanku Sveta za izvajanje miru leta 2002 (*Peace Implementation Council* - PIC). Strategijo sestavlja pet priseg⁴⁹, ki so ustvarile začetno točko izobraževalne reforme (OSCE 2011e).

5.3.1 *Začasni sporazum o ugoditvi specifičnim potrebam in zagotavljanju pravic otrok povratnikov*

OMBiH je bila zaslužna za nastanek in posledično tudi sprejetje Začasnega sporazuma o ugoditvi specifičnim potrebam in zagotavljanju pravic otrok povratnikov (*Začasni sporazum - Interim Agreement on Accommodation of Specific Needs and Rights of Returnee Children*)⁵⁰, katerega namen je bil ustvariti dostop do izobraževanja za vse otroke brez kakršne koli diskriminacije. Začasni sporazum so 2. marca 2002 podpisali vsi federalni ministri za šolstvo ter minister RS (OMBiH 2007c, 5). Akcijski načrt o izvajanju Začasnega sporazuma je bil podpisan 12. novembra 2002. Nastal je Koordinacijski odbor za usklajevanje izvajanja sporazuma (Koordinacijski odbor)⁵¹, ki so ga sestavljali entitetni ministrstvi in kantonalna ministrstva ter OHR in OVSE (OMBiH 2007c, 10).

Cilj Začasnega sporazuma je bil zagotoviti čim večje vračanje beguncev in sprejem otrok povratnikov ter ustvariti šolsko okolje, ki bo spoštovalo njihovo pravico do izobrazbe. Zato je Koordinacijski odbor določil merila, ki naj bi pokazala, v kolikšni meri je Akcijski načrt o izvajanju Začasnega sporazuma uspešen. Prvo merilo je povečanje števila zaposlenih

⁴⁹ Prva prisega je, da se vsem otrokom zagotovi dostop do kakovostne izobrazbe v integriranih večkulturnih šolah, ki niso politično, versko, kulturno ali kakor koli drugače obarvane in ki spoštuje pravice vseh otrok. Druga prisega zagotavlja osnovno izobrazbo dobre kakovosti na predšolski, osnovnošolski, srednješolski in visokošolski ravni s sodobnim učnim načrtom in s sodobnim sistemom ocenjevanja. V osnovi zagotavlja, da bodo učence učili dobro izobraženi učitelji v primerno opremljenih učilnicah in učinkovito vodenih šolah. Tretja prisega podpira gospodarski razvoj BiH skozi razvoj sodobnega, prilagodljivega in visoko kakovostnega poklicnega izobraževanja, ki bo ustrezal zahtevam na trgu. Četrta prisega se osredotoča na dvig kakovosti visoke izobrazbe in raziskovanja v BiH, na povečanje števila oseb z dostopom do visokega šolstva in na popolno sodelovanje univerz BiH na evropskem območju. Peta prisega izpostavi transparentno, pravično in finančno vlaganje javnih virov in uveljavitev šolske zakonodaje, ki temelji na evropskih standardih in normah, na vseh ravneh šolstva (OMBiH 2002, 9–20).

⁵⁰ Od tu naprej bo imenovan Začasni sporazum.

⁵¹ Od tu naprej bo imenovan Koordinacijski odbor.

manjšinskih učiteljev in učiteljev povratnikov⁵², drugo je organiziran učni proces za nacionalno skupino predmetov, tretje je usklajevanje nacionalne sestave šolskih odborov z nacionalno sestavo šole, četrto se nanaša na odstranjevanje žaljive vsebine iz učbenikov za nacionalno skupino predmetov, peto merilo je ukinitvev avtobusnega prevoza otrok v enonacionalne šole, šesto merilo pa je oblikovanje trajne rešitve, kot so razvoj usklajene entitetne in kantonalne izobraževalne zakonodaje, celovit pregled učbenikov in odstranitev neprimernih šolskih simbolov in objektov (OMBiH 2005c, 1–2). Uvedla se je možnost nacionalne skupine predmetov. S to uvedbo so starši imeli izbiro⁵³ ali se bo njihov otrok izobraževal po večinskem učnem načrtu ali pa bo njihov otrok obiskoval pouk, ki bo vključeval nacionalno skupino predmetov.⁵⁴

Ta sporazum je treba razumeti tudi kot (začasni) ukrep, s katerim so ministri želeli ukiniti prevoz otrok povratnikov in beguncev v enonacionalne šole izven njihovega območja vpisa (OMBiH 2007c, 10). Entitetni in kantonalna ministrstva so organizirali mnogo posvetov s starši povratniki, da bi jih prepričali, da je bolje pošiljati svoje otroke v šole na njihovem območju vpisa. Eden od ciljev Začasnega sporazuma je prenehanje obstoja ločenih šol, vendar je bilo to težko pričakovati, saj se povratniška etnična skupina ni počutila dobrodošlo med večinsko etnično skupino na danem območju. Novak (2002, 73) trdi, da je bil Začasni sporazum napisan »s stališča liberalizma«, ker »se jasno nagiba k čim večjemu poenotenju izobraževalnih sistemov« in je zato tako težaven pri uresničevanju, saj zanika oz. spregleda stanje v BiH, ki kaže na to, da med etničnimi skupinami ni zaupanja in da je poenotenje šolskega sistema nemogoče doseči. Leta 2003 je parlamentarna skupščina BiH sprejela Okvirni zakon o osnovnem in srednjem izobraževanju v BiH⁵⁵, ki so ga RS, OB in deset kantonov FBiH tudi sprejeli (tam kjer niso, je to storil OHR)⁵⁶, ki obvezuje šole, da spoštujejo

⁵² Poročilo, ki ga je pripravil Koordinacijski odbor pokaže, da so tako entitetni kot kantonalna ministrstva podprli povečanje zaposlitve učiteljev povratnikov in manjšinskih učiteljev tako, da so tem učiteljem dajali prednosti pred drugimi in zato, ker so bila ta prosta delovna mesta razpisana predvsem v območjih, kamor so se begunci vračali (OMBiH 2007c, 10).

⁵³ Ta izbira pa je možna le, če je v razredu več kot 18 učencev, ki bi želeli imeti nacionalno skupino predmetov po svojem učnem načrtu (Perry 2003, 85).

⁵⁴ Več o nacionalni skupini predmetov je razloženo v podpoglavju 5.3.1.3.

⁵⁵ Od tu naprej bo Okvirni zakon o osnovnem in srednjem izobraževanju v BiH imenovan Okvirni zakon.

⁵⁶ Visoki predstavnik OHR je do leta 2004 sprejel Okvirni zakon o osnovnem in srednjem izobraževanju v BiH v tistih kantonih, ki tega niso sami želeli storiti (OMBiH 2007c, 11).

območje vpisa z določenimi izjemami, vendar ta Okvirni zakon ni preprečil prakse prevoza v enonacionalne šole (OMBiH 2007c, 11). Tudi Ustavno sodišče FBiH je sprejelo odločitev, da: »K/akršna koli druga zakonska rešitev, kot npr. rešitev s katero bi bilo dovoljeno izvajanje pouka zgolj v hrvaškem, oz. bosanskem, oz. srbskem jeziku, bi predstavljala kršitev ustavnega načela o enakopravnosti vseh uradnih jezikov FBiH in bi povzročila oškodovanje vitalnih interesov drugih ustavnih narodov, t. j. narodov v čigar jeziku pouka ne bi bilo v določenih šolah«. (OMBiH 2007c, 13). To je pomembno s stališča otrok povratnikov manjšinskih narodov, saj bi potemtakem lahko v FBiH drug narod oz. nacionalna manjšina izvajala pouk v maternem jeziku, v kolikor to ne bi oškodovalo interesov drugih narodov oz. nacionalnih manjšin. Mlinarović (2008) pravi, da so v RS nacionalne manjšine nezadovoljne s svojim položajem v izobraževalnem sistemu. Le ukrajinska, italijanska in romska manjšina izvajajo pouk maternega jezika, ki pa poteka po zaključku rednega pouka. Velika ovira pri izvajanju takega pouka je pomanjkanje usposobljenega kadra in zainteresiranost mlajšega manjšinskega prebivalstva za tovrsten pouk, pa tudi standardizacija jezika pri romski manjšini predstavlja eno od ovir.

5.3.1.1 Vpis v šolo in zaključek šolanja

Leta 2003 sprejet Okvirni zakon v svojem 12. členu izrecno pravi, da ima vsaka osnovna šola svoje vpisno območje (OMBiH 2003a). To je pomembno, saj s tem členom postane spoštovanje vpisnega območja nujno.⁵⁷ Leta 2006 je OMBiH skupaj z UNICEF in domačimi strokovnjaki razvil Akcijski načrt o šolskem vpisu in dokončanju šolanja, ki so ga podpisala vsa ministrstva za šolstvo.⁵⁸ Žal je bilo do leta 2007 v BiH še vedno na tisoče otrok, ki niso obiskovali niti osnovne šole (OMBiH 2007a, 5). Po podatkih ministrstva za šolstvo FBiH (2013a, 3) se je stanje do šolskega leta 2011-2012 izboljšalo. Tako je bilo v šolskem letu

⁵⁷ 12. člen Okvirnega zakona poleg tega tudi zapiše, da imajo učenci, ki so ustrezne starosti, pravico do vpisa in obiskovanja te šole. Drugi odstavek tega člena pa pravi, da je obiskovanje te šole obvezno, razen če je učenec vpisan v zasebno šolo oz. je izvzet od obiskovanja te javne šole. Izjema pa je dovoljena le, če obstaja sum, da bodo otrokove pravice kršene v tej šoli (OMBiH 2003a).

⁵⁸ Akcijski načrt o šolskem vpisu in dokončanju šolanja želi preprečiti razpoke v izobraževalnem sistemu, med drugim tudi z rednim usklajevanjem različnih organov (občine, organi socialnega zavarovanja, šolski ministri in statistične agencije); z učnimi programi, ki bodo omogočili redno šolanje otrokom do vključno 15. leta starosti in programi, ki bodo starejšim otrokom omogočili zaključek šolanja; s popolnim izvajanjem Začasnega sporazuma ter z odstranjevanjem finančnih, administrativnih in fizičnih ovir za vpis in dokončanje šolanja (Task Force on School Enrolment and Completion 2006, 9–13).

2011–2012 na stopnji celotne države le 2,4 % otrok med 6. in 14. letom, ki niso bili vpisani v osnovnošolsko izobraževanje, oz. je bilo v FBiH takih otrok med vsemi šoloobveznimi otroki 2,8 %, medtem ko je bil v RS delež mnogo nižji in je znašal 1,1 %.

Spodbujanje vpisa in spodbujanje nadaljevanja šolanja se včasih odvija skozi osebni pristop, zlasti v manjših naseljih. Učenci, ki predčasno zapustijo izobraževalni sistem, t. i. osipniki, pogosto prihajajo iz družin z nižjim dohodkom, in/ali so iz družin povratnikov. Razlogi za osip pa so različni: visoke cene učbenikov in prevoza, nezadostni življenjski pogoji, posebne potrebe otrok, (tradicionalne) zgodnje poroke in tudi nestrinjanje z nacionalnim učnim načrtom (predvsem pri povratnikih) (OMBiH 2007a, 5). UNICEF-ova raziskava o osipništvu in nevpisu iz leta 2011 (13) je ugotovila, da vsi šoloobvezni otroci ob vpisu nimajo enakih možnosti. Raziskava je tudi ugotovila, da skoraj 32 % otrok po zaključenem osnovnošolskem izobraževanju ne nadaljuje šolanja v srednjih šolah, na ta delež pa vplivata zlasti slab učni uspeh v osnovnošolskem izobraževanju ter finančno stanje gospodinjstva.

Sistematično zbiranje podatkov o nevpisu in osipu s strani odgovornih ministrstev še ni vzpostavljeno. Uradni organi ta problem zanikajo ali ga pripisujejo predvsem eni narodni manjšini, Romom (OMBiH 2007a, 7). Po UNICEF-ovih podatkih (2011, 16) je delež romskih otrok, ki ne dokončajo šolanja kar 46,2 %. Nudjenje pomoči in povečana osebna komunikacija med šolskimi predstavniki ali predstavniki lokalne skupnosti in družino, ki otroka ni vpisala v šolo, oz. otrokom, ki je zapustil šolanje, zagotovo pomaga pri premagovanju ovir. Aktivacija ravnateljev, učiteljev, pedagogov in nekaterih staršev, ki porabijo svoj prosti čas za prepričevanje otrok in njihovih družin, da je izobrazba otroka nujna, pa je redko prisotna v mestnih naseljih. Zakoni v BiH nalagajo odgovornost za vpis in dokončanje šolanja otrok samo staršem (OMBiH 2007a, 11). To odpira določeno problematiko, saj zakoni ne določajo odgovornosti za vpis in dokončanje šolanja tudi za državne institucije. Tako denimo zdravstvene in socialne ustanove niso zavezane prepoznati otrok v težavah in jim pomagati s svetovanjem in podporo. Stroški šolanja, kot so visoki stroški prevoza in cene učbenikov, ogrožajo dostopnost šolanja revnejšim učencem. Te izzive bi lahko državne socialne ustanove naslovile z višjo finančno podporo ogroženim družinam.

S ciljem znižanja števila učencev, ki predčasno zapuščajo šolanje, je OMBiH za celotno BiH predlagal: 1. nujno sprejetje Indeksa za vključujoče izobraževanje;⁵⁹ 2. razvoj predšolskih programov in vseživljenjskih učnih programov, s posebnim ozirom na tiste, ki šolanja niso dokončali; 3. lokalna skupnost naj zagotovi usposobljene strokovnjake, ki bodo zmožni pomagati in svetovati otrokom; 4. usposabljanje pedagoškega osebja, kako ravnati z ranljivimi otroki že v času študija; 5. lokalne oblasti naj zagotovijo, da cene učbenikov ne bodo ogrožale dostopa do izobraževanja; 6. akcijski načrti za otroke se morajo v celoti izvršiti, prav tako za romske otroke in otroke drugih narodnih manjšin ter 7. da se v skladu z Začasnim sporazumom otrokom povratnikom zagotovi ustrezen učni načrt (OMBiH 2007a, 5–6).

Treba je tudi poudariti, da so šole v predvojnem času imele sezname novorojenih otrok domače občine in so lahko načrtovale število učencev in tudi učiteljev. Danes tega skorajda ni več, oz. so podatki, ki jih občinski register posreduje šolam, pomanjkljivi. Sklepanje o številu bodočih vpisanih otrok temelji na predpostavkah, da starši svojega otroka ob rojstvu registrirajo in da otrok po rojstvu tudi živi v tej občini. Predstavniki šol, ki se posebej trudijo pridobiti čim večje število učencev (posebno tiste v zahodnem delu RS in delih Hercegovine z nižjo stopnjo rodnosti), po domovih znotraj vpisnega območja šol preverjajo število otrok (OMBiH 2007a, 8–9). Podobne zaključke naredi tudi UNICEF-ova raziskava (2011, 19-20), saj pravi, da ni zadovoljive usklajenosti med šolskimi ustanovami in državnimi telesi, ki bi omogočile enovito evidenco sledenja osipnikom in kakovostnim rešitvam.

Lahko rečemo, da na uspešen vpis in dokončanje šolanja vplivata tako učenec kot tudi družbeni in ekonomski pogoji⁶⁰, kot tudi njegovo neposredno okolje – okolje, ki ga ustvarjajo

⁵⁹ Indeks za vključujoče izobraževanje je metodološko orodje, ki sta ga razvila angleška pedagoga Tony Booth in Mel Ainscow, katerega cilji so vzpostaviti trdnjšo vez med šolami in družbo oz. lokalnimi skupnostmi, pomagati šolam zmanjšati ovire pri učenju in pospešiti družbeno vključitev vseh otrok, zlasti marginaliziranih skupin otrok. Vsebuje niz vprašanj in kazalcev za ocenjevanje šolske kulture in načina dela v učilnicah, na igrišču ter v šolskih zbornicah (Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju Misija u BiH 2011).

⁶⁰ Menim, da so zlasti pri marginaliziranih skupinah otrok, kot so pripadniki nacionalnih manjšin (predvsem Romi), otroci s posebnimi potrebami in otroci iz revnejših družin, družbeni in ekonomski pogoji ključni za vpis in dokončanje šolanja. Obstaja večja verjetnost, da bo otrok prej prekinil šolanje, če bodo ekonomske razmere v njegovem gospodinjstvu zahtevale, da se čim prej zaposli. OMBiH poročilo iz leta 2007 navaja primer družine v vasi Rakovac v občini Maglaj, ki je zaradi pomanjkanja finančnih sredstev v lokalno osnovno šolo vpisala le tri od petih šoloobveznih otrok. Kasneje pa je bila družina zaradi hudega pomanjkanja osnovnih sredstev za

ministrstva za šolstvo, šolski zavodi, občine, lokalne organizacije kot so Sveti staršev ali domače nevladne organizacije, centri za socialno delo, ravnatelji šol in pedagogi (OMBiH 2007a, 18–21). Neizobraženi otroci predstavljajo oviro pri normalnem delovanju države, predvsem v povojni državi, kjer je človeški kapital še kako pomemben in potreben. Za njeno odpravo OMBiH svetuje vzpostavitev strožje zakonodaje o obveznem šolanju, še posebno o zbiranju podatkov o vpisu, in sprejetje ustreznih ukrepov, kako zadržati otroke v šolah in kako nadoknaditi šolanje tistim, ki so šolanje prekinili (OMBiH 2007a, 25). Analiza nekaterih členov kantonalnih zakonov o izobraževanju pokaže, da obstajajo predvidene denarne kazni za starše, katerim se dokaže, da niso vpisali otrok v obvezno šolanje. Vendar pa ti zakoni ne vsebujejo določil o enotnem načinu zbiranja podatkov o vpisu oz. osipu (FBiH 2013a, 11–5). Vpis je tesno povezan z vpisnim območjem, kar bo podrobneje predstavljeno v naslednjem podpoglavju.

5.3.1.1.1 Vpisno območje šol in pojav organiziranega prevoza

»Vpisno območje šole se nanaša na geografsko območje, iz katerega prihajajo učenci javne osnovne šole« (OMBiH 2007c, 5). OMBiH meni, da je vpisno območje šol pogoj, ki ga morajo starši spoštovati pri vpisu svojih otrok. Toda v preteklosti so se pojavljale težave pri spoštovanju tega pogoja. Zato je OMBiH leta 2007 izdal nekaj priporočil za izboljšanje situacije, in sicer: 1. organi oblasti rešujejo vprašanja vpisnih območij, da bodo tako demografija kot območja predstavljena racionalno in nepolitično; 2. organi oblasti morajo vzpostaviti mehanizme, s katerimi bodo zagotovili spoštovanje načela vpisnega območja; 3. postaviti je treba jasne zakonske smernice za izjeme učencev (vendar te izjeme ne smejo postati pravilo); 4. ker je po Okvirnem zakonu o osnovnem in srednjem izobraževanju šolanje brezplačno in vsem dostopno, morajo organi oblasti zagotoviti prevoz in šolske potrebščine brezplačno; 5. organi oblasti se morajo zavzemati, da omogočijo pogoje, da lahko vse šole brez vojno-zgodovinskih, verskih in nacionalnih predsodkov ponudijo svojim učencem visoko kakovostno izobraževanje in 6. organi oblasti morajo ustvariti agencijo na državni ravni, ki bo pooblaščen za vzpostavitev standardov znanja in ocenjevanja v celotni BiH, tako da bi lahko omogočili skupno gradivo v različnih učnih načrtih in programih (OMBiH 2007c, 7).

preživetje primorana izpisati tudi te tri otroke. Lokalna skupnost je finančno pomagala tej družini in ji omogočila vpis vseh petih otrok v lokalno šolo (OMBiH 2007a, 7).

Stanje spoštovanja vpisnega območja je danes še vedno nezadovoljivo. Organi oblasti še vedno ne upoštevajo demografskih sprememb pri vpisnih območjih, kot je npr. razvidno na že omenjenem primeru OB, ko je vodja oddelka za izobraževanje Momčilo Poljić leta 2014 zavrnil ukinitvev področnih šol in kombiniranih razredov zaradi razvojne škode, ki bi lahko povzročena na tistem območju (Randović 2014). Še vedno ni jasno definiranih mehanizmov in vzpostavljenih zakonskih smernic za spoštovanje načela vpisnega območja. Prav tako ni bilo nobenega vidnejšega napredka pri zagotavljanju brezplačnih šolskih potrebščin in prevoza s strani državnih oblasti.

Edini vidnejši napredek iz priporočil OMBiH je bil leta 2009, ko je bila vzpostavljena Agencija za predšolsko, osnovno in srednjo izobrazbo v BiH (*Agencija za predšolsko, osnovno i srednje obrazovanje u BiH*), ki zagotavlja kakovost izobrazbe v BiH z vzpostavljenimi standardi, vrednotenjem rezultatov in razvojem skupnih učnih načrtov in programov (Agencija za predšolsko, osnovno in srednjo izobrazbo v BiH 2016a). Šele z vzpostavitvijo te agencije se je začelo razvijati skupne učne načrte in programe na državni ravni.

Ker so vpisna območja določena za osnovne šole, bi otrok po zakonu moral obiskovati tisto šolo, ki se nahaja na območju njegovega bivanja. Vendar nekateri starši raje vpišejo svoje otroke v druge šole. Razlogi so višja kakovost izobraževanja, boljše okolje ali celo boljša varnost v prometu. Veliko staršev pa drugo šolo izbere, da otroku omogočijo obiskovanje (enonacionalne) šole z učenci iste nacionalnosti. OMBiH opozarja, da je to v nasprotju s prioriteta mednarodne skupnosti, ki si želi spravo med narodi v BiH ter povratek beguncev in notranje razseljenih oseb v predvojne domove. Kajti, če BiH želi »preživeti« kot država s tremi ustavnimi narodi in mnogimi etničnimi skupinami, to lahko doseže le tako, da njeni državljani postanejo politično tolerantni in spoštujejo razlike. Posledično morajo biti otroci, šolani v enonacionalnih šolah, pripravljeni za življenje v tako »mešani« državi, ter seveda tudi v EU (2007c, 6).

Pereč problem pa ostaja prevoz otrok povratnikov v enonacionalne šole. Kaže na to, da starši ene etnične skupine resnično ne želijo mešanja otrok z otroki druge etnične skupine (OMBiH 2007c, 6). Leta 2015 so bošnjaški starši še vedno želeli organiziran prevoz otrok v šole, kjer bi se otroci izobraževali v bosanskem jeziku (Al Jazeera 2015e). V bistvu si s tem dejanjem na nek način škodijo tudi same etnične skupine povratnikov (tudi izven območja povratka). S

tem, ko starši pošiljajo otroke v šole, kjer prevladuje njihova etnična skupina, poslabšajo položaj zaposlovanja učiteljev v območjih povratka. To početje ne prispeva k izboljšanju stanja na njihovem vpisnem območju (Novak 2002, 73). Vendar pa organiziran prevoz nima vedno negativne konotacije. Podružnične šole (predvsem tiste v odročnih krajih) obiskuje le nekaj učencev različnih starosti (gre za t. i. kombinirane razrede).⁶¹ V takem primeru bi bilo bolje, da obiskujejo glavno šolo, pa čeprav je oddaljena. Vendar plačevanje prevoza za mnoge starše predstavlja previsok strošek, razen v nekaterih bogatejših občinah, ki sofinancirajo stroške prevoza. V kantonu 10 v občinah Glamoč in Kupres občini plačujeta vse stroške prevoza, v občini Livno le 30 %, preostalih 70 % pa plačujejo starši, v Tomislavgradu pa starši plačujejo 50 % stroškov prevoza (OMBİH 2007c, 14).⁶² V nekaterih šolah obstajata dve ali celo tri izmene z namenom ločevanja otrok oz. spodbujanja segregacije, npr. v mestu Maglaj, kjer v podružničnih šolah oddelki z bošnjaškimi učenci spadajo pod osnovno šolo »Maglaj«, medtem ko oddelki s hrvaškimi učenci spadajo pod osnovno šolo »Fra Grga Martić« (OMBİH 2007c, 22). Preobremenjenost ali premajhna izkoriščenost šolskih ustanov pa predstavlja veliko težavo za že tako skromna finančna sredstva, kot tudi za kakovost izobraževanja.⁶³

Po Okvirnem zakonu o osnovnem in srednjem izobraževanju bi starši morali vpisati otroke v šolo, predpisano z vpisnim območjem. Toda mnogo vpisnih območij se prekriva in ali pa

⁶¹ Matična šola je pravni subjekt in je vpisan v sodni register ter zadovoljuje kriterije za nastanek, medtem ko podružnična šola pripada matični šoli, vendar se nahaja na drugi lokaciji. Ker ni pravni subjekt, nima lastne uprave (OMBİH 2007c, 5). Podružnične šole so nastale še v predvojnem času v Socialistični Federativni Republiki BiH. Ker je veliko družin živelo v odročnih krajih in s slabimi cestnimi povezavami, se je vlada odločila ustanoviti podružnične šole. Večinoma so imele te šole štiri razrede, včasih vseh osem. Ustanovljene so bile v bližini lokalnih skupnosti. V poveljnem času še vedno obstajajo, čeprav se je demografija močno spremenila (OMBİH 2007a, 12–3). V RS je bilo v letu 2010 deset osnovnih šol z dvema učencema, vendar se te šole zaradi slabe prometne povezave in nedostopnosti območja ne bodo zaprle. Kriteriji za zaprtje podružnične šole so naslednji: oddaljenost do centralne šole in drugih podružničnih šol, stanje cest, število učencev, predvideno število učencev, ki se bodo vpisali v naslednjem letu, število zaposlenih v šoli, fizično stanje šole, itd. RS ima 546 podružničnih šol, od tega 133 šol obiskuje manj kot 10 učencev in 32 šol obiskuje manj kot pet učencev. V letu 2009 je Ministrstvo za šolstvo RS v okviru racionalizacije šol zaprlo trideset šol (Budić 2010).

⁶² Novejši podatki žal niso na voljo.

⁶³ Nekateri učenci, ki obiskujejo šole v izmenah, so zapostavljeni, saj obiskujejo pouk ob zanje neprimernih urah (popoldanskih ali celo večernih) in imajo posledično zato skrajšan čas za učenje, kar posledično povzroča slabšo kakovost izobraževanja (Svet Evrope 1999, 39).

sploh niso potrjena. To je posledica pomanjkanja enotnega sistema, saj v RS odloča ministrstvo glede na priporočila občin, medtem ko v kantonih to počne vlada ali občina sama. Pogosto pa se težave pri spoštovanju vpisnega območja šol pojavijo tudi zaradi nejasno določenih meja območja vpisa ali njihove neskladnosti z demografskimi spremembami (OMBiH 2007c, 13). Pogosta je tudi migracija učencev med kantoni in medentitetno razmejitveno črto (*Inter-Entity Border Line – IEBL*), ki se je pojavila kot »posledica pokonfliktne segregacije« (Svet Evrope 1999, 36).

Starši med vzroki za vpis v druge šole navajajo, da njihovim otrokom največkrat ni dostopna niti nacionalna skupina predmetov, kaj šele učni načrt v njihovem jeziku, pri tem pa jim ni toliko pomembna oddaljenost šol ali s tem povezani stroški. Bolj kot bližina šole ali kakovost izobraževanja je staršem pomembno, da »se njihovi otroci učijo po učnem načrtu njihove etnične skupine« (OMBiH 2007c, 17). Po drugi strani pa »se ne bi počutili dobro vedoč, da bi bili njihovi otroci v manjšini, če bi obiskovali drugo šolo« (OMBiH 2007c, 17). Ta argument je skupen staršem iz vseh treh ustavnih narodov, kajti bojijo se, »da bodo njihovi otroci izgubili nacionalno identiteto« (OMBiH 2007c, 17). Dejstvo pa je, da starši s tem, ko pošiljajo otroke izven območja vpisa, kršijo že prej omenjeni 12. člen Okvirnega zakona, ki pravi, da je udeležba v šoli na območju vpisa obvezna in da se učenec lahko le v izjemnih primerih premesti drugam (OMBiH 2003a, 5).

Ali bo uveljavitev vpisnih območij težava tudi v prihodnje? Zagotovo, vse do nastanka učnega načrta z visokimi učnimi standardi in ki bo ustrezal vsem narodnim pripadnostim učencev. Sedaj segregacija v celotni BiH poteka tako v narodno homogenih območjih, kjer se učenci manjšinskega naroda tiho asimilirajo skozi učni načrt in program večinskega naroda, kot tudi v skrajno polariziranih skupnostih (npr. v Srednjobosanskem in v Hercegovsko-neretvanskem kantonu) po zaslugi mnogih predsodkov in nezaupanja. Z izobraževalno politiko namenoma manipulirajo tako politične stranke kot verske skupnosti, ki želijo ohranjati razlike in s tem nadzirati volivce. Primer skrajno polariziranih skupnosti je npr. mesto Čapljina z večinskim hrvaškim prebivalstvom, kjer je mestni svet leta 2008 sporočil, da učenci bošnjaške in srbske narodnosti ne morejo več obiskovati edine osnovne šole v mestu. Razloga naj bi bila pomanjkanje prostora in dejstvo, da ti učenci nimajo pouka v skladu s hrvaškim učnim načrtom. Pouk zanje pa naj bi potekal v prostorih Mladinskega doma, ki je bil v času zadnje vojne hrvaški zapor (Alić 2008).

Ker pa ni samo fizični dostop tisti, ki tvori celoten dostop do izobrazbe, bom v naslednjih poglavjih obravnavala še poučevano vsebino.

5.3.1.2 Skupni učni načrt

8. avgusta 2003 so vsi ministri za šolstvo sprejeli skupni učni načrt. Čeprav so podpisali, da bo ta stopil v veljavo od šolskega leta 2003/04 naprej, se samo izvajanje ni zgodilo tako hitro (OMBiH 2005č, 12). Cilj skupnega predmetnika je, da učenci preživijo večji del pouka skupaj in da se doseže standardiziran sistem izobraževanja v celotni BiH. Določen delež snovi je skupen, medtem ko je preostali delež snovi lahko različen (OMBiH 2007b, 15).

Končni namen kateregakoli šolskega programa⁶⁴ je zagotoviti učencu znanje, veščine, razumevanje in spoštovanje vrednot, tako da bodo nekoč ti učenci lahko aktivno tvorili kulturni in gospodarski razvoj družbe (Svet Evrope 1999, 43).

5.3.1.3 Nacionalna skupina predmetov

Nacionalna skupina predmetov⁶⁵ se je oblikovala kot začasen ukrep ministrstev za šolstvo v BiH, ki naj bi zadovoljila posebne potrebe vseh ustavnih narodov. Ta ukrep je še vedno v veljavi. Bistvo tega ukrepa je, da se otrokom vseh konstitutivnih narodov (v primeru, da se v razredu doseže minimalno številno učencev) ponudi poučevanje štirih predmetov v njihovem maternem jeziku.

Nacionalno skupino predmetov se uporablja, da bi se preprečilo težnje kantonov oz. entitet po pridobivanju čim več samostojnosti znotraj sistema izobraževanja. V OB pa je slika obratna, v okviru te skupine predmetov si prizadevajo poučevati čim več učencev skupaj (OMBiH 2007b, 26). Npr. če je na neki šoli, ki ima hrvaški učni načrt, v razredu najmanj 18 učencev bošnjaške narodnosti, lahko ti učenci zaprosijo za poučevanje nacionalne skupine predmetov

⁶⁴ Šolski načrt in program se nanašata na vsebino predmetov, ki se poučujejo v izobraževalnih ustanovah. V BiH so v veljavi naslednji učni načrti in programi: 1. učni načrt RS; 2. kantonalni učni načrti in programi, ki so jih izdali Tuzlanski kanton, Zeniško-dobojski kanton in Kanton Sarajevo; 3. učni načrt in program, ki ga je izdal Zavod za šolstvo v Mostarju in se ga uporablja v kantonih s pretežno hrvaškim prebivalstvom, t.j. v Srednjobosanskem kantonu in Hercegovsko-neretvanskem kantonu; 4. učni načrt in programi, ki ga je napisalo Federalno ministrstvo za šolstvo in se uporablja v Unsko-sanskem kantonu, Bosansko-podrinjskem kantonu ter v delih Srednjobosanskega in Hercegovsko-neretvanskega kantona, kjer prevladujejo Bošnjaki in 5. učni načrt in program, ki se uporablja v OB (OMBiH 2007c, 5).

⁶⁵ V skupino nacionalnih predmetov spadajo materni jezik in književnost, zgodovina in geografija ter verouk.

po bošnjaškem učnem načrtu. Vendar to število ni strogi minimum, saj so šole vedno primorane poiskati sporazumno rešitev za učence, ki niso zadovoljni s prevladujočim učnim načrtom (OMBiH 2008a, 8). Vsebina teh predmetov se lahko razlikuje glede na to, na katerem ozemlju se poučuje in pripadniki katerega konstitutivnega naroda so ti učenci. Logično je tudi sklepati, da imata Republika Hrvaška in Republika Srbija (kot sosednji državi) velik vpliv na to, kaj se učijo otroci hrvaške in srbske nacionalne pripadnosti. Npr. hrvaški učenci v mestu Stolac se učijo, da je njihovo glavno mesto Zagreb (Associated Press 2009).

Nacionalna skupina predmetov je uvedena v celotni BiH z Začasnim sporazumom iz leta 2002. Sporazum dovoli ločitev učencev treh ustavnih narodov pri urah naslednjih predmetov: zgodovina, materni jezik, geografija, narava in družba. V OB je nacionalna skupina predmetov sestavljena iz zgodovine, maternega jezika, glasbene kulture ter narave in družbe (OSCE 2007b, 13).⁶⁶ Nacionalno skupino predmetov je najtežje reformirati, saj ti predmeti »interpretirajo zdajšnjo in preteklo politično, kulturno in socialno zgodovino« (Perry 2003, 33). Pri nacionalni skupini predmetov ne gre toliko za dejanske poskuse ene nacionalne skupine, da vsili svojo kulturo drugim, kot za to, da se starši bojijo, da bodo njihovi otroci indoktrinirani v kulturo druge nacionalne skupine v tistih šolah, kjer je ta kultura prevladujoča (Perry 2003, 33).

Težave se pojavljajo pri otrocih pripadnikov manjšin, ki nimajo svoje nacionalne skupine predmetov, saj obstajajo le nacionalne skupine predmetov za hrvaški, srbski in bošnjaški učni

⁶⁶ Čeprav večina učencev odobrava ločitev v času pouka nacionalnih predmetov, pa nekaj učencev komentira, da se počutijo osamljene in da bi radi videli, da imajo vsaj predmet jezika in književnosti skupaj, saj bi se tako več naučili ter da si tako ali tako pogosto izmenjujejo zapiske, ko obravnavajo isto snov (OMBiH 2007b, 14). V OB je usklajenost nacionalne skupine predmetov najvišja. V OB predmet Materni jezik poslušajo učenci 50 % mešano (t. j. ko učenci različnih nacionalnosti sedijo v isti učilnici in poslušajo isto snov) in 50 % ločeno (t. j. ko učenci iste narodnosti sedijo v drugi učilnici). Predmet Materni jezik je v prvih štirih razredih osnovnih šol skupen. V prvem razredu se učenci srbske nacionalnosti učijo v cirilici, medtem ko se učenci bošnjaške in hrvaške narodnosti učijo v latinici. V drugem razredu pa se vsi učijo obeh pisav, tako da je tabla razdeljena na dve polovici in na eni polovici so črke v cirilici, na drugi pa v latinici. Ko se učenci naučijo obeh pisav, začnejo učitelji uporabljati en teden cirilico, drugi teden pa latinico za vse predmete, ne glede na to, ali je oddelek večnacionalen ali enonacionalen. Predmet Narava in družba poslušajo 90 % mešano in 10 % ločeno, predmet Zgodovina 50 % mešano in 50 % ločeno ter predmet Glasbena kultura 50 % mešano in 50 % ločeno. (OMBiH 2007b, 15–6).

načrt. Na ta način se spodbuja diskriminacijo otrok. Težave se pojavljajo tudi pri zagotavljanju učiteljskega osebja, saj naj bi bili učitelji te skupine predmetov pripadniki točno tiste narodnosti, katere nacionalno skupino predmetov poučujejo. V zadnjih letih je bilo veliko primerov kršitev, najbolj medijsko odmevne kršitve so se odvile v RS koncem šolskega leta 2012/2013, ko so se tamkajšnje oblasti v učnih spričevalih odločile preimenovati naziv predmeta »bosanski jezik« v »bošnjaški jezik«, s čimer so bili starši otrok bosanske narodnosti nezadovoljni. Nezadovoljstvo z novim (samovoljnim in neustavnim) poimenovanjem se je nadaljevalo v naslednje šolsko leto skupaj z odločitvijo Ministrstva za šolstvo RS, da ponekod⁶⁷ ne bo zagotovljena nacionalna skupina predmetov zaradi pomanjkanja finančnih sredstev, potrebnih za financiranje učiteljev nacionalne skupine predmetov, tako da so se starši jeseni 2013 odločili protestirati (nekateri skupaj z otroki) pred sedežem OHR (Al Jazeera Balkans 2013a, 2013b, 2013c). V RS še danes ni povsod zagotovljena nacionalna skupina predmetov, niti ni prišlo do spremembe naziva predmeta »bošnjaški jezik« (Al Jazeera Balkans 2014a, 2015b, 2015c, 2015č, 2015d). Zelo malo, če sploh, pa je medijskega poročanja o (ne)zagotavljanju nacionalne skupine predmetov za otroke srbske narodnosti v FBiH.⁶⁸ Predsednik državnega zbora RS Nedeljko Čubrilović je leta 2016 izjavil, da je v RS vsaj v dvajsetih šolah zagotovljena nacionalna skupina predmetov, medtem ko v FBiH nobena osnovna šola ne zagotavlja nacionalne skupine predmetov otrokom srbske pripadnosti in da v Kantonu Sarajevo ni otrok, ki bi se učili v srbskem jeziku (Nezavisne novine 2016). Na njegove trditve se je odzvalo Ministrstvo za šolstvo FBiH, ki je izjavilo, da v Kantonu Sarajevo na začetku vsakega leta starši otrok izpolnijo vprašalnik, kjer se odločijo, ali se bodo njihovi otroci učili Bosanski/Hrvaški/Srbski jezik in književnost ali se bodo učili Bosanski jezik in književnost (Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke 2016).

5.3.1.4 *Verouk vs. Kultura religij*

V BiH sekularizacija ni zagotovljena z ustavo BiH. Verouk ali verski pouk je zato lahko del učnega načrta v javnih šolah. BiH je podpisala mnogo prej naštetih sporazumov in

⁶⁷ Gre za povratniška mesta v RS, kot so Konjević Polje, Vrbanjci, Kotorsko, Zvornik in Srebrenica (Al Jazeera Balkans 2013a, 2013b, 2013c, 2014, 2015b, 2015c, 2015č, 2015d).

⁶⁸ Minister za šolstvo RS g. Goran Mutabdzija je leta 2014 izjavil, da dokler ne bodo zagotovljene nacionalne skupine predmetov za vse otroke srbske pripadnosti v FBiH, nacionalne skupine predmetov ne bodo zagotovljene za otroke bosanske pripadnosti v RS (Al Jazeera Balkans 2014a).

sprejela zakone, ki dovoljujejo pravico do verske svobode in izobraževanja ter do ohranjanja pluralizma.⁶⁹ Šole pa morajo zagotoviti izobraževanje o svetovnih religijah in prepričanjih v okvirih obstoječega učnega načrta ali kot dodatni nekonfesionalni predmet v šolah. Ravno za to se OMBiH trudi, z uvedbo predmeta Kultura religij, o čemer bo več govora v nadaljevanju pričujoče analize (OMBiH 2008a, 4–6).

Verske skupine v BiH se z uvajanjem tega predmeta v šole ne strinjajo. Verouk v javnem šolstvu namreč postaja »vroča politična debata« in v kolikor ne bo rešena na državni ravni, lahko pride do polarizacije lokalnih skupnosti in šol (Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju Misija u BiH 2010b). Leta 2008 je v Kantonu Sarajevo, prišlo do pobude, da bi se uvedel verouk tudi v predšolske ustanove oz. vrtce. To sicer ni nezakonito, vendar strokovnjaki menijo, da bi bilo bolje, če bi se otroci učili verouka, ko bodo starejši (predvsem v nacionalno in versko mešanih povojnih državah), sicer se bo povečalo tveganje za institucionalizacijo ločevanja že pri najmlajših generacijah (OMBiH 2008a, 4).

OMBiH je leta 2008 pripravil interno poročilo o verouku v javnih šolah (OMBiH 2008a), v katerem je ugotavljal ali verouk in verski vpliv v nekaterih primerih kršita zakone BiH. Hkrati je predlagal, kako se izogniti mogočim kršitvam in izključujočim predmetnim uram ter kako s predmetom verouka povečati stopnjo strpnosti. Ni pa se spraševal o primernosti predmeta verouka v osnovnih in srednjih šolah, saj je ta možnost jasno zagotovljena z zakonom. V BiH je sicer splošno znano, da je nacionalna pripadnost povezana, če ne kar enačena, z versko pripadnostjo.

⁶⁹ Zakon o verski svobodi in pravnem položaju cerkva in verskih skupnosti iz leta 2004 pravi, da ima vsakdo pravico do verske izobrazbe, najsi bo to v verskih ustanovah ali v javnih in zasebnih predšolskih, osnovnošolskih in srednješolskih ustanovah. Okvirni zakon iz leta 2003 pa bolj poudarja zaščito verske svobode in strpnosti, saj se otroci lahko udeležujejo verouka le, če se s tem strinjajo njihovi starši. Otroci, katerih starši ne želijo, da se tega udeležujejo, pa zato ne bodo v ničemer prikrajšani glede na ostale učence oz. jim je ponujena alternativa v obliki drugih predmetov, kot je npr. Kultura religij. Ker sta entiteti kot tudi kantoni dali verskim skupnostim nadzor nad versko izobrazbo, so s tem definirali predmet verouka kot konfesionalno versko izobrazbo. Ko se otrok oz. njegov starš enkrat odloči za predmet, postane le-ta zanj obvezen. Kriteriji o šolskih nazivih in simbolih pravijo, da šole ne morejo imeti verskih nazivov in ne smejo biti povezane z osebo, ki je oškodovala pripadnike drugih narodov in verskih skupnosti. Verski simboli so lahko uporabljeni le v verskih učilnicah in tudi kateri koli verski obred ne sme obeležiti dejanj prejšnje vojne ali političnih dogodkov (OMBiH 2008b, 5–6). Kriteriji so predstavljeni v nadaljevanju v podpoglavju 5.3.1.6.

V RS je v osnovnih šolah verouk obvezen predmet, medtem ko ga v srednjih šolah ni.⁷⁰ V FBiH v nekaterih kantonih vprašajo za dovoljenje staršev, v nekaterih omenijo neobvezno naravo verouka, v dveh etnično homogenih kantonih (Kanton 10 in Zahodno-hercegovski kanton) pa niti ne vprašajo za tako dovoljenje, saj otroci avtomatično obiskujejo verouk v šolah. Zato je tako v RS kot tudi v FBiH udeležba pri predmetu verouka v osnovnih šolah visoka (nad 90 %), medtem ko je v FBiH v srednjih šolah nekoliko nižja, pri čemer poročilo žal ne navede točnega odstotka (OMBiH 2008b, 6).⁷¹ Obstajajo le trije učni načrti in programi za poučevanje verouka, vendar niti eden ne prispeva h kulturi strpnosti in razumevanja, kaj šele k spravi (OMBiH 2008a, 14–15).⁷² Dejstvo je, da učbeniki za predmet verouk le občasno omenjajo strpnost in razumevanje ter spoštovanje drugih ver, po drugi strani pa ni zakona, ki bi to v učbenikih zagotovil. Zakon pravi le, da ima učenec pravico biti prisoten pri verouku in pravico, da mu tega ni treba. Zakon torej ne obvezuje verske oblasti, da bi spodbujale strpnost ali poučevanje o drugih verah.

Starši, ki za svoje otroke zahtevajo izostanek od verouka, so označeni za brezverce, komuniste, za nacionalno mešane zakonce, za pripadnike verskih sekt itd. (OMBiH 2008a, 9).

⁷⁰ RS se otrokom povratnikom, ki so večinoma bošnjaške nacionalnosti, trudi zagotoviti islamski verouk. Hrvaški učenci v RS pa zaradi pomanjkanja učiteljskega kadra nimajo vedno dostopa do katoliškega verouka, tako da ponekod ti učenci obiskujejo predmet pravoslavnega verouka skupaj s srbskimi pravoslavnimi učenci, saj nekateri pravoslavni učitelji in ravnatelji trdijo, da sta »pravoslavlje in katolištvo krščanski religiji«. Zaradi pomanjkanja verskih učiteljev drugih veroizpovedi praktično ni mogoče, da bi učenci drugih veroizpovedi imeli svoj verouk v RS ali FBiH (OMBiH 2008a, 8).

⁷¹ Glede na raziskavo opravljeno leta 2007 v FBiH, ki kaže da se 33 % prebivalstva ne strinja z uvajanjem verouka v šolah, se zdi, da gre za neskladje v primerjavi z visokim deležem prisotnosti učencev pri verouku. Čeprav starši menijo, da so učni načrti preobremenilni za njihove otroke, pa podpirajo pošiljanje otrok k verouku, saj naj bi bil edini predmet, ki uči njihove otroke moralnega vedenja. Hkrati se starši bojijo socialne izključenosti, saj bi dejstvo, da njihovi otroci ne hodijo k verouku, lahko vznemirilo verske voditelje in sosedo v njihovih skupnostih. V razdeljenih skupnostih igra predvsem veroizpoved ključni faktor identitete, tako da predvsem manjšinski starši vidijo obiskovanje verouka kot dokazovanje drugim (večinskemu narodu), da imajo tudi oni iste pravice (OMBiH 2008b, 7).

⁷² Primer nestrpnosti v šoli je dogodek, ki se je leta 2008 zgodil na območju Republike Srpske v mestu Vlasenica v osnovni šoli Vuk Karadžić, kjer sta potekala pravoslavni in islamski verouk. Nekateri bošnjaški učenci so bili prisiljeni poljubiti določeno zastavo, v to pa so jih prisilili učenci srbske narodnosti. Ravnatelj te šole je celotno zadevo obravnaval kot otroško igro. Na isti šoli je bošnjaški učenec zagrozil svojim sošolcem, da bo v šolo prinesel granato (TV Hayat 2008).

Le v šestih kantonih v srednjih šolah obstajajo predmeti kot so Zgodovina religij, Etika ter Kultura religij in so alternativa verouku (OMBiH 2008a, 15). Starše skrbi tudi varstvo otrok, ki ne hodijo k verouku, zato si želijo, da so šolske ure verouka ali prve ali čisto zadnje. V zadnjih letih verske skupnosti izvajajo pritisk na šolske oblasti, da bi tedensko namenile več ur verouku, pa čeprav na račun drugih predmetov, kot so tuji jeziki ali informatika, medtem ko zanimanja za več ur verouka ne kažejo ne učenci ne njihovi starši (OMBiH 2008a, 18).

Omembe vredno je tudi ocenjevanje pri tem predmetu. Namreč: v OB se ocena tega predmeta ne šteje v splošen učni uspeh, medtem ko drugod se. Ker velja ta predmet za »lahek« predmet, so ocene višje in posledično tistim učencem, ki ga obiskujejo, tudi zvišajo končni uspeh. Tako ostanejo tisti, ki ne obiskujejo predmeta in ki nimajo drugih izbir, prikrajšani (OMBiH 2008a, 23). Leta 2011 je minister za šolstvo KS Emir Suljagić želel ukiniti vpis ocen iz verouka v učna spričevala z namenom, da bi se preprečila diskriminacija otrok, ki ne obiskujejo verouka in njihovega učnega uspeha. Toda ministri spodbudi so se zoperstavile vse tri večje verske skupnosti v BiH (skupaj z ogorčenimi starši) in minister Suljagić je bil primoran odstopiti, ocene pridobljene pri predmetu verouka pa še vedno prispevajo h končnemu uspehu (Slobodna Bosna 2016).

OMBiH ugotavlja, da je glavna pomanjkljivost verskega poučevanja v BiH, da gre za pomanjkanje alternativ za tiste učence, ki ne obiskujejo verouka, oz. če že obstaja alternativa, da gre za omejeno izbiro. Pri tem starši niso vedno obveščeni, da imajo možnost izbire odločanja, ali naj njihov otrok obiskuje verouk ali ne. Gre torej za pomanjkanje transparentnosti. Povrh pa je problem tudi pomanjkanje nadzora nad učitelji verouka,⁷³ ki naj bi jih sicer nadzirale tako verske kot šolske oblasti, vendar se v praksi to ne dogaja. OMBiH priporoča, da šole obvestijo vse starše o izbirni naravi predmeta verouka, da staršem razložijo obseg tega predmeta, in da odgovorna ministrstva dejansko ponudijo na izbiro druge predmete kot alternativo poučevanja verouka (OMBiH 2008a, 34–5).

⁷³ Dve najpomembnejši načeli pri poučevanju o drugih veroizpovedih in prepričanjih sta: 1. tisti, ki poučujejo o drugih veroizpovedih, morajo spoštovati versko svobodo, ki prispeva k zaščiti drugih in 2. za to morajo biti ustrezno izobraženi, tako da lahko poučujejo o veroizpovedih na uravnotežen način (OMBiH 2008a, 26).

S predmetom Kultura religij želi OMBiH spodbujati kulturno strpnost in spoštovanje različnosti.⁷⁴ Zamisel o predmetu Kultura religij se je porodila na konferenci ministrov za šolstvo v BiH že leta 2000. Pod vodstvom OHR in SE so se ministri strinjali, da morajo poučevati o glavnih religijah (katolicizem, pravoslavlje, islam in židovstvo), če želijo ponovno združiti razdeljene skupnosti z izobraževalno reformo (OMBiH 2008a, 15). OMBiH je skupaj z drugimi organizacijami pomagal zbrati strokovnjake, ki so napisali priročnik za učitelje tega predmeta. Zanje je bil organiziran tudi niz seminarjev.⁷⁵ Leta 2009 je izšel učbenik, leta 2011 pa je izšel priročnik za učitelje pri predmetu Kultura religij. Učbenik prispeva k pridobivanju temeljnih znanj vseh štirih religij in k delovanju v medsebojnem dialogu ter spoznavanju etičnih vrednot. »Osnovni cilj je spoznavanje in razumevanje drugih in drugačnih« (Sarajevo Open Centre 2011). Učitelji poskušajo prikazati učencem vpliv štirih glavnih religij na glasbo, književnost, arhitekturo in slikarstvo v BiH. Predviden je tudi obisk verskih objektov v BiH. V poglavju o etiki se obravnavajo vrednote skozi različne religijske poglede, obravnavajo se tudi predsodki in kako se soočiti z njimi. Zanimivo poglavje pa ima naziv »Religija-Država-Družba«, kjer se še posebno obravnava pojme kot so religija, kultura, država, demokracija, narod in nacija (Kultura religija 2011).

Velik nesporazum glede predmeta je, da naj bi zamenjal konfesionalni verouk. Katoliška cerkev se mu predvsem zato zoperstavlja. Dejanski cilj tega predmeta je povečati znanje o drugih verah v BiH in tako podpirati medversko strpnost ter zmanjševati možne nesporazume glede ver in kultur. V RS je ta predmet postal obvezen v srednjih šolah, medtem ko je v FBiH tam, kjer je bošnjaška večina, ta predmet ali obvezen ali se izvaja kot izbirni predmet. Tam, kjer je hrvaška večina, tega predmeta ni, saj tamkajšnja katoliška cerkev meni, da se o strpnosti, spoštovanju in vzajemnem razumevanju uči skozi verouk in predmet Etike (OMBiH 2008a, 16), ki še vedno obstaja.

⁷⁴ Šolanje je med drugim tudi »proces inkulturacije oz. vključevanja v kulturo, v kateri živimo« (Krek 1997, 19). V šolskem sistemu je poleg poznavanja lastne kulture potrebno tudi poznavanje in seznanjanje z drugimi kulturami, kajti tako se vzpostavi občutek medsebojne strpnosti in spoštovanja drugačnosti (Krek 1997, 19). Izobraževanje ima možnost odpravljanja vzrokov etničnega konflikta prek spodbujanja strpnosti (Novak 2002, 65).

⁷⁵ Seminarji za učitelje predmeta Kultura religij so se odvijali v treh ciklih glede na to, da gre za vsebinsko in metodološko poseben predmet in da zanj ni vnaprej izobraženih učiteljev. Predmet lahko poučujejo profesorji sociologije, zgodovine, filozofije in diplomirani politologi (Fena 2010).

5.3.1.5 Zgodovinski učbeniki

Odpravljanje sovražnega govora v zgodovinskih učbenikih zagotovo vodi v večjo socialno vključenost. Najprej se je »čiščenja učbenikov« lotila mednarodna skupnost. Na začetku sta OHR in SE skupaj prevzela pobudo odstranjevanja žaljivih vsebin. Že leta 1998 je OHR začel s pobudo reforme učbenikov, ki bi pospešila vračanje ne-bošnjaškega prebivalstva v Sarajevo. Leta 2000 je Parlamentarna skupščina SE izdala priporočilo 1454, s katerim predlaga, da zgodovinarji iz BiH in mednarodni strokovnjaki najprej razvijejo skupen pristop do poučevanja zgodovine na območju BiH med leti 1992–95 in da se šele nato poučuje zgodovino tistega časa (Parliamentary Assembly of Council of Europe 2000, člen 6, iv).

Leta 2002 je Akcijski načrt Začasnega sporazuma zahteval odstranitev spornih besedil iz učbenikov in druge literature, ki se jo uporablja pri poučevanju in se jo lahko interpretira kot žaljivo za otroke povratnikov in narodne manjšine. Leta 2003 sta ministrstvu za šolstvo RS in FBiH ter OMBiH podpisali Memorandum o ustanovitvi medentitetne komisije BiH za pregledovanje učbenikov. Ta komisija (sestavljena iz 12 članov iz RS in 12 iz FBiH ter OMBiH oddelka za izobraževanje) je pregledala vse učbenike, besedila in delovne zvezke za predmete iz nacionalne skupine predmetov in podala komentarje na besedila.⁷⁶ Nepregledana besedila niso smela biti v uporabi od šolskega leta 2003/2004 naprej (OMBiH 2003b). Na podlagi delovanja medentitetne komisije BiH za pregledovanje učbenikov so odgovorna ministrstva leta 2004 ustanovila Komisijo za razvoj smernic pri pisanju zgodovinskih in zemljepisnih učbenikov.

Leta 2005 so bile objavljene smernice za pisanje in ocenjevanje zgodovinskih in zemljepisnih učbenikov za osnovne in srednje šole v BiH⁷⁷, ki med drugim pravijo, da se zgodovina ne

⁷⁶ Učbenikov in drugih učnih gradiv, ki se jih ne uporablja v nacionalni skupini predmetov, niso pregledovali.

⁷⁷ Od tu naprej bo za smernice za pisanje in ocenjevanje zgodovinskih učbenikov za osnovne in srednje šole v BiH in za smernice za pisanje in ocenjevanje zemljepisnih učbenikov za osnovne in srednje šole v BiH uporabljen skupen izraz smernice. Če bo potrebno ločevanje, bo naveden posamezen naziv smernic. Smernice so sledile že vnaprej zastavljenim ciljem, in sicer da morajo vsi učenci dobiti osnovno znanje zgodovine in zemljepisa, ki se tičejo treh ustavnih narodov BiH in narodnih manjšin v BiH. BiH mora biti izhodiščna točka v vseh učbenikih. Ustavne narode, narodne manjšine in sosednje države se mora predstaviti nepristransko. Ravno tako morajo biti zadeve, ki se tičejo zgoraj omenjenih skupin predstavljene tako, da ne žaliyo čustev drugih. Pri pisanju učbenikov je treba uporabljati interaktivne učne metode (Commission for Development of Guidelines For Conceptualizing New History Textbooks in Bosnia and Herzegovina 2005, 1–2; Commission for

more poučevati zgolj iz enega vidika, in zahtevajo pisanje učbenikov brez sovražnega govora in prikritih sporočil (OMBiH 2005c, 5). Te smernice so del dolgoročne rešitve zagotavljanja nediskriminacijskih učbenikov.

Kot je že bilo omenjeno, so bila povojna učna gradiva polna sovražnega govora in netočnih ter namenoma zavajajočih podatkov. Zato se je OMBiH odločila, da bo podprla nemško organizacijo Georg-Eckert Institute (GEI) pri pregledovanju in ocenjevanju vsebine v zgodovinskih učbenikih. Avtorica dr. Heike Karge je med učbeniki primerjala, kako so predstavljene določene teme, kot so razpad Jugoslavije in vojna v BiH, manjšine v BiH, raba sovražnega govora in skritih sporočil in tudi ali je država BiH sploh izhodiščna točka v tistih delih učbenika, ki se nanašajo na nacionalno zgodovino. Nadalje je primerjala še rabo didaktičnega materiala in potencial učbenikov za razvoj kritičnega razmišljanja. Strokovna analiza sedmih zgodovinskih učbenikov za končne razrede osnovnih šol je pokazala, da niti en učbenik ni popolnoma skladen s smernicami. Čeprav analiza ni ugotovila skladnosti teh učbenikov s smernicami, pa je vendar potrdila, da so v primerjavi z učbeniki prejšnjih generacij mnogo boljši (Karge 2008).

OMBiH je leta 2011 začel s projektom »Zgodovina za prihodnost – z izobrazbo do sprave«. V ta namen je ustanovil Odbor za reformo poučevanja zgodovine, ki sodeluje z Agencijo za predšolsko, osnovno in srednjo izobrazbo. Ta Odbor je pripravil priporočila o poučevanju zgodovine v višjih razredih osnovne šole ter pripravil standarde, po katerih naj bi se vrednotilo znanje učencev. Odbor se je prav tako strinjal, da je nujno v celotni BiH vsem učiteljem zgodovine ponuditi možnost dodatnega izobraževanja ter seznanimi učitelje, kako uporabiti priporočila pri poučevanju zgodovine (Agencija za predšolsko, osnovno in srednjo izobrazbo v BiH 2016b).

Evropsko združenje učiteljev zgodovine je skupaj z Združenjem učiteljev zgodovine BiH med letoma 2014 in 2015 pripravilo projekt, kako je bila zgodovina zlorabljena v obdobju med 1980 do 2000 in kako razviti skupen (državni) pristop k poučevanju vzrokov pretekle vojne. Cilj tega projekta pa je bil pripraviti priporočila o primernih načinih za poučevanje zgodovine v 90-ih v celotni BiH (*Udruženje nastavnika istorije/historije/povijesti BiH* 2016).

Šolsko okolje najprej tvori dostop do šolskih ustanov, toda v isti meri je pomembna tudi vsebina učnih programov. Ne gre pa zanemariti neposrednega šolskega okolja, ki ga vsaka šola ustvarja sama. Tu so mišljeni predvsem nazivi in simboli šol.

5.3.1.6 (Ne)ustrezni nazivi in simboli šol

Začasni sporazum se je posvetil tudi kriterijem za nazive in simbole šol. Komisija za šolske nazive in simbole je želela omejiti rabo žaljivih nazivov, simbolov ali pozdravov in tako ustvariti bolj prijetno okolje za učence različnih nacionalnosti in njihove starše.

Novak (2002, 82) trdi, da ima naziv šole pomembno vlogo, ker opredeljuje identiteto šole. »Ni naključje, da se zlasti osnovne šole imenujejo po narodnih herojih in za narod pomembnih osebnostih«. Prenovljeni Koordinacijski odbor Začasnega sporazuma je kriterije leta 2004 predložil ministrstvu za šolstvo RS in kantonalnim ministrstvom za šolstvo v potrditev.

Prvi del kriterijev se nanaša na nazive šol. Te so lahko številčno poimenovane ali poimenovane po ustreznih topografskih terminih, po znanstvenikih, pisateljih, umetnikih, športnikih, donatorjih in določenem poklicu. Toda ne smejo imeti nazivov, ki nakazujejo ozko versko konotacijo in ne smejo biti poimenovane po osebah, ki so v zadnji in tudi v prejšnjih vojnah na območju BiH naredile škodo drugim narodom in verskim skupnostim. Drugi del se nanaša na simbole, ki so v šolski rabi. Simboli so lahko državna zastava, entitetni zastavi, kantonalne zastave in njihovi grbi, spominske plošče s podatki o rojstvu in smrti brez interpretacije vojn ter spomeniki brez žaljivega besedila (OMBİH 2004, 1–2).

Kriteriji dovoljujejo verske simbole izključno v učilnicah verske vzgoje oz. v drugih učilnicah v času verske vzgoje.⁷⁸ Novak (2002, 63) trdi, da religija, ki je sicer dejavnik družbene identitete, tu nastopa kot ovira narodnostno integriranemu šolstvu. »Medtem ko tudi v pokonfliktnih razmerah šole ostajajo teoretično laične, saj verski predmeti niso obvezni, pa šole preko verskih oz. nacionalnih simbolov, ki so razobešeni po učilnicah in hodnikih, kažejo na enonacionalnost izobraževalne institucije« (Novak 2002, 63).

⁷⁸ Veliko staršev nesrbske nacionalnosti se je npr. pritožilo nad ikonami svetega Save v osnovnih šolah izven učilnic za verouk. Ampak glede na to, da je bil sveti Sava učitelj in pedagog, njegove slike niso sporne in so dovoljene s strani Komisije za šolske nazive in simbole (OMBİH 2007c, 11–2).

Kriteriji nadalje dovoljujejo rabo slik in simbolov drugih držav, političnih strank in političnih vodij le takrat, ko so ti po učnem načrtu predmet poučevanja. Nikakor pa te slike in simboli ne morejo biti izobešeni po šolskih prostorih. V drugem delu kriteriji ne prepovejo, temveč omenijo, da naj se dan šole ne bi praznoval na dan, ki bi hkrati označeval nek dogodek v prejšnji vojni. Ravno tako kriteriji spet ne prepovejo, ampak le predlagajo, da naj šole ne pripeljejo učencev na politične dogodke ali dogodke v spomin na prejšnje vojne (OMBiH 2004, 2).

V kriterijih je v tretjem delu zapisano, da se bo izvajanje nadzora začelo s šolskim letom 2004/2005 in da bo OMBiH prevzel vlogo nadzora nad tem izvajanjem. Leta 2005 je prenovljeni Koordinacijski odbor napisal poročilo o tedanjem stanju izvajanja kriterijev. Ker pa vsa ministrstva niso dostavila svojih poročil, je Koordinacijski odbor obiskal trideset šol, kjer je ugotovil kar nekaj kršitev, ki se tičejo šol, poimenovanih po herojih iz vojne med leti 1992 in 1995, obeleževanja dneva šole, ki sovpada z datumi dogodkov iz pretekle vojne, rabe simbolov drugih držav in rabe verskih simbolov. Vseeno je poročilo povzelo, da je bil dosežen velik napredek, da je prišlo do sprememb mnogih nazivov šol in da je bil začet postopek spreminjanja nazivov pri drugih šolah. Koordinacijski odbor je kljub temu opozarjal ministre, da morajo prav oni okrepiti svoje aktivnosti na tem področju, da bi prišlo do popolne skladnosti s kriteriji do začetka šolskega leta 2006/07 (Coordination Board for the Implementation of the March 5th 2002 Interim Agreement on Returnee Children, 2006, 2–6).

Vendar so še v letu 2009 obstajali v BiH šolski nazivi, simboli v šolah ali šolski dogodki, ki niso v skladu s kriteriji. Taki šoli naj bi bili po uradnih podatkih v RS samo dve, medtem ko jih je bilo po neuradnih podatkih 42, v FBiH pa 58 (Tipura in Lemo 2007). Po raziskovanju Fundacije lokalne demokracije naj bi bilo takih šol v BiH celo več kot 500, in sicer 205 v FBiH in 351 v RS, medtem ko v OB niso bile zapažene nobene nepravilnosti glede nazivov in simbolov šol (Velić 2009).

Za nespoštovanje kriterijev niso odgovorne same šole, temveč so za to odgovorni ministri. Tipura in Lemo (2007) ugotavljata, da nekdanji minister za šolstvo sarajevskega kantona Emir Turkušić ni spremenil 15 spornih nazivov šol, ker se ni strinjal s poročilom Komisije za šolske nazive in simbole. Minister Turkušić je trdil, da ne bo spremenil nazivov sarajevskih šol, dokler ne bodo spremenjeni vsi sporni nazivi šol v RS. Rener-Smajović (2012) pravi, da

se do vključno leta 2012 ni nič spremenilo in da še vedno obstaja 15 spornih nazivov šol v KS in 1 šola s spornim nazivom v Hercegovsko-neretvanskem kantonu.

Neprimerni nazivi in simboli šolskih objektov zagotovo vplivajo na splošno počutje otrok v teh šolah. Otroci, ki morajo te šole obiskovati, ker se nahajajo v njihovem vpisnem območju, se lahko soočajo z občutki odtujenosti in segregacije. V BiH se je segregacija še dodatno okrepila, kar bo podrobneje opisano v naslednjih poglavjih.

5.3.2 Primeri segregacije v izobraževalnem sistemu BiH s poudarkom na fenomenu 'Dve šoli pod eno streho'

Mednarodne organizacije so v svojem delovanju omejene z mandatom, ki jim ga podelijo države. Gallarotti pa navaja še dve omejitvi. Meni da mednarodne organizacije delujejo destabilizirajoče, ko njihove rešitve preprečujejo državam, da bi prišle do dolgoročnih rešitev problemov, in ko nadomeščajo domačo ali zunanjo politiko (2001, 374–5). Prav to se je zgodilo z OMBiH, saj je z uvedbo 'Dveh šol pod eno streho' destabiliziral bosansko šolstvo in preprečil trajnejšo rešitev povratka beguncev.

Kot trdi Novak (2002, 60) so zaradi spremenjene etnične strukture BiH nastali »etnično ločeni izobraževalni sistemi«, ki so bili pomembni za ohranjanje razlik med etničnimi identitetami v času vojne in tudi v času miru. Nastale so t. i. »čiste« šole oz. etnično homogene ali enonacionalne šole na bolj ali manj etnično čistih ozemljih (Novak 2002, 60). Takrat je pod vodstvom OHR mednarodna skupnost, katere član je tudi OMBiH, storila usodno napako, katero ji še danes očitajo mnogi v BiH. Z namenom spodbujanja večjega in trajnega števila povratnikov beguncev je bila dovoljena začasna ločitev šol po etnični sestavi. Ta ukrep naj bi bil zgolj začasen. Na ta način se je želelo doseči, da se povratniki ne bodo počutili ogroženi v okolju, kjer živijo in da ne bo potrebe po etnično ločenih šolah. Claude Kieffer, takratni direktor oddelka za izobrazbo v OMBiH, mi je v intervjuju zatrdil, da pravzaprav druge oz. boljše rešitve v tistem času ni bilo. V želji, da bi omogočila čim prejšnji povratek beguncev, je mednarodna skupnost celo zlobirala prostore za šolanje v že obstoječih šolah, kjer se šolajo otroci druge etnične pripadnosti. To so poimenovali kot 'Dve šoli pod eno streho', skrajšano šole '2 v 1' (Džopa 2009).

Termin opisuje fizični obstoj dveh šol v eni zgradbi, kjer imata obe šoli svojo administracijo in učni program. Ta ukrep je bil zamišljen kot začasen način reševanja tedanjih težav, vendar

je takih šol še danes nekaj več kot 50 (Komisar za človekove pravice 2011). Mednarodna skupnost in domače oblasti so kmalu sprevidele, da ta sistem vodi v segregacijo in popolno ločitev otrok. Ko je BiH leta 2002 postala članica SE, se je zavezala, da bo končala segregacijo v izobraževalnem sistemu (OMBiH 2005č, 16). Pojav '2 v 1' je velika ovira pri napredovanju v trajnejšo rešitev. V nekaterih kantonih je ta sistem predstavljal največji dosežek integracije. Na določenih območjih organizacija šol zaradi premajhnega števila otrok povratnikov oz. zaradi zaostrene politične situacije ne doseže niti takšne stopnje. Vendar tam, kjer obstajajo, predstavljajo ovire za učence narodnih manjšin in učence iz nacionalno mešanih zakonov. Obstoj takšnih šol ovira proces sprave v BiH, zato je nujna njihova administrativna združitev.⁷⁹

Tovrstne šole še vedno uradno obstajajo v treh kantonih FBiH, in sicer v Zeniško-dobojskem kantonu, Srednjobosanskem kantonu in Hercegovsko-neretvanskem kantonu, vendar podoben sistem šol v realnosti obstaja tudi v drugih delih BiH. Tudi šolanje v dveh ločenih zgradbah je primer '2 v 1', saj npr. matično šolo obiskujejo otroci večinskega prebivalstva, podružnično pa otroci manjšinskega enonacionalnega prebivalstva. Posledično med temi učenci ni stikov. V bistvu gre za dve kategoriji. Prva je lahko administrativna delitev, ki poteka v eni šoli z različnima učnima načrtoma in programoma. Druga pa opredeljuje situacijo, ko matična šola poučuje po enem učnem načrtu, medtem ko podružnična šola poučuje po drugem (OMBiH 2007c, 22).

Podoben položaj na področju [izogibanja] spoštovanja območja vpisa je tudi v Hercegovsko-neretvanskem kantonu. Za razliko od Srednjobosanskega kantona ta kanton ima vpisna območja, vendar v treh etnično mešanih občinah (Čapljina, Stolac⁸⁰, Prozor-Rama) obsegajo

⁷⁹ Leta 2003 je takratni Visoki predstavnik Lord Paddy Ashdown kaznoval stranko Hrvaške demokratične skupnosti (Hrvatska demokratska zajednica – HDZ) z 20.000 EUR kazni zaradi nepoštenja šol '2 v 1' v Srednjobosanskem in Hercegovsko-neretvanskem kantonu. Res je, da mednarodna skupnost to nedelovanje vidi kot oviro, vendar ga bosanski Hrvati vidijo kot edini način zaščite obstoja hrvaškega jezika (Perry 2003, 89). Leta 2010 sta predstavnika politične stranke *Socijaldemokratska Partija* pisala premieru FBiH, naj se občinam in kantonom, kjer obstajajo take šole, zamrznejo vsa proračunska sredstva (Bečirović 2010), to pa naj bi jih prisililo k združenju takih šol.

⁸⁰ Stolac je razdeljeno mesto. Eno od njegovih srednjih šol je leta 2009 simbolično obiskal celo Martin Luther King III, sin dr. Martina Luther Kinga Jr., kjer je imel predavanje o človekovih pravicah in segregaciji. Med predavanjem so bošnjaški učenci sedeli v zadnjih vrstah, v prve vrste pa so se usedli hrvaški učenci. Tako da

vpisna območja kar celotne občine in ne njenih posameznih delov. Tako tamkajšnji otroci oz. njihovi starši s tem, ko pošiljajo otroke v druge šole v občini, v bistvu ne kršijo vpisnega območja, ker so otroci lahko vpisani v katero koli šolo znotraj celotne občine. Starši pa so za dejstvo, da njihovi otroci obiskujejo monoetnične šole, pripravljeni plačati prevoz (OMBiH 2007c, 25).

Dve sosednji državi (Republika Hrvaška in Republika Srbija) imata velik vpliv na izobraževanje v BiH. Ne le, da učenci v BiH prehajajo IEBL, prehajajo tudi mednarodne meje s sosednjima državama. Starši kot razlog za to navajajo: bližina šol, organiziran brezplačen prevoz, brezplačni učbeniki, socialno zavarovanje za učence in brezplačna malica. Ne gre pa zanemariti tudi prepričanj, da tako Hrvaška kot Srbija ponujata bolj kakovostno izobraževanje. Omeniti je treba, da ponekod šole čez mejo obiskujejo tudi učenci bošnjaške narodnosti. Vendar pa je pretok učencev čez mednarodno mejo obojestranski, saj npr. v OB prihaja čedalje večje število hrvaških učencev iz Republike Hrvaške in tudi v RS prihajajo učenci iz Črne gore (OMBiH 2007c, 25–7).

Leta 2002 so se ministri za šolstvo pred PIC zavezali, da bodo vsem otrokom zagotovili dostop do kakovostne izobrazbe v integriranih večkulturnih šolah, ki ne bodo politično, versko ali kulturno obarvane in bodo spoštovale pravice otrok. Leta 2003 so ministri za šolstvo Srednjobosanskega kantona, Zeniško-dobojskega in Hercegovsko-neretvanskega kantona pod vplivom mednarodne skupnosti izdali Navodila o združenju teh šol. Njihov namen je bil oblikovati en pravni subjekt z enotno upravo, torej z enim ravnateljem. Vendar še vedno ni napredka oz. če ta že je, je zelo počasen (OMBiH 2005č, 16). Leta 2005 je takratni vodja OMBiH Douglas Davidson izjavil, da je zgrožen nad novimi šolami po sistemu 'Dve šoli pod eno streho' in da je take šole v celotni BiH treba čim prej administrativno in pravno združiti. Hkrati je tudi poudaril, da je skrajni čas, da politika zapusti učilnice (OMBiH 2005d, 2005e). Tudi več kot desetletje pozneje oz. v začetku leta 2016 je trenutni vodja OMBiH Jonathan Moore izrazil zaskrbljenost nad nespremenjenim stanjem, saj še vedno obstajajo tovrstne šole (Novinska agencija Patria 2016). Več kot očitno je pomanjkanje politične volje, zlasti na kantonalnih ravneh, ki je potrebna za spremembo tega diskriminacijskega fenomena.

sedaj že obstaja »generacija mladih, netolerantnih, etnično izoliranih in etnično nasičenih učencev, ki jih nacionalistični politiki uporabljajo kot svoje orožje« (Associated Press 2009).

Kot je zapisano na začetku tega poglavja, je takih šol (po uradno dostopnih podatkih) okrog 50. Čeprav so te šole najbolj viden primer segregacije, pa niso edini. Tudi glavne in podružnične šole so lahko vir segregacije. Pogosto postanejo podružnične šole, ki so večinoma vaške, manjše in slabo opremljene, šola ene nacionalne skupine, medtem ko druga, dominantna, nacionalna skupina obiskuje glavno šolo. Druga vrsta segregacije je »tiha asimilacija« (Perry 2009). Ta se zgodi, ko število otrok manjšinskega naroda ne zadostuje kriterijem za poučevanje nacionalne skupine predmetov in se morajo ti otroci učiti po učnem načrtu večinskega naroda, t. j. njihove jezikovne različice in iz njihovih učbenikov (Perry 2009).

Tretja vrsta segregacije je povezana s povojno demografijo in etničnim čiščenjem. Med oz. po vojni so se ustvarila etnično homogena območja z etnično homogenimi šolami. Učenci teh šol nikoli ne srečajo učencev drugih narodnosti, oz. se z njimi dnevno ne družijo. Ravno tako je učni načrt teh šolah pogosto pomanjkljiv pri poučevanju zgodovinske in trenutne raznolikosti v državi. Zato imajo taki učenci zelo malo možnosti, da bi razširili svoje socialno omrežje (Perry 2009).

Današnje stanje je mešanica teh treh fenomenov. V zadnjih letih je sicer prišlo do sprejetja nekaterih pomembnih zakonov, vendar je širša izobraževalna reforma zastajala zaradi pomanjkanja politične volje. In ker je od konca vojne minilo že toliko časa in tudi intenzivnega vračanja beguncev in njihovih otrok skorajda ni več, se zdi, da je danes v šolah več segregacije, kot jo je bilo pred leti. Stalna kritika izobraževalnega sistema v BiH pa kaže na to, da še vedno obstaja zanimanje za spremembo (Perry 2009). Šole, ki zavrnejo otroke druge narodnosti ali veroizpovedi, kršijo ne samo načela o nediskriminaciji in dostopu do izobrazbe, temveč tudi Okvirni zakon, ki določa obvezno obiskovanje šole na območju vpisa. Te šole torej delujejo protiustavno. (Pašalić-Krešo 2004, 9–11). Leta 2014 je bila sprejeta prva obsodba, kjer je Ustavno sodišče FBiH razglasilo prakso '2 v 1' kot neustavno zaradi etnične segregacije otrok v Hercegovsko-neretvanskem kantonu, oz. bolj specifično v osnovnih šolah Stolac in Čapljina. Ministrstvo za šolstvo FBiH je to obsodbo označilo kot pozitivno, a v praksi do danes ni bilo sprememb. Obe šoli še vedno obstajata po sistemu '2 v 1', saj ministrstvo za šolstvo FBiH nima mehanizmov za sankcioniranje kantonalnih šolskih ministrstev (Fena 2014).

Medijsko odmeven primer segregacije otrok se je zgodil leta 2008, ko je ministrica za šolstvo Srednjobosanskega kantona ga. Greta Kuna javno izjavila, da bošnjaških in hrvaških učencev ne gre mešati, tako kot se ne da mešati hrušk in jabolk: »Jabolka z jabolki in hruške s hruškami« (Alić 2008). Celotna javnost v BiH je bila zgrožena nad primerjavo otrok glede na njihovo narodnost z vrstama sadja, saj je s to izjavo šolska ministrica javno spodbujala segregacijo.⁸¹

Segregacija v BiH pa ne prizadene le otrok konstitutivnih narodov. Manjši, toda še vseeno velik delež, predstavljajo tudi otroci pripadnikov manjšin.

5.3.2.1 Izobraževanje manjšin v BiH s poudarkom na romski manjšini

Zakon o zaščiti pravic pripadnikov nacionalnih manjšin v BiH navaja, da v BiH obstaja sedemnajst nacionalnih manjšin (Parlament BiH 2003, VII/12). Kot je nevladna organizacija *Save the Children* (2001) ugotovila, so Romi najbolj marginalizirana in hkrati tudi najštevilnejša manjšina v BiH. Težave mnogih Romov pri doseganju izobrazbe so povezane z drugimi socialnimi in gospodarskimi težavami, kot npr. z revščino, s povsod prisotno diskriminacijo in domnevnim nezanimanjem romskih staršev za otrokovo izobrazbo (UNICEF 2011,4). Leta 2004 je OMBiH izdala poročilo, imenovano Akcijski načrt o izobraževalnih potrebah Romov in članov ostalih narodnih manjšin v BiH (*Action Plan on the Education Needs of Roma and Members of Other National Minorities in Bosnia and Herzegovina*), ki je razdeljeno na dva dela.

Dodatni razlog za nižjo raven uspešnosti romskih učencev je njihovo nerazumevanje nacionalnih jezikov v BiH. OMBiH je opredelila pet ciljev za integracijo romskih otrok, ki istočasno ohranjajo njihovo identiteto. Prvi cilj zahteva institucionalne spremembe izobraževalnega sistema, kot na primer zagotavljanje dodatnih učnih ur nacionalnega jezika, učnih programov za romske otroke, ki niso bili deležni ustrezne izobrazbe med vojno ter vključevanja romskih otrok v izobraževalni sistem skozi predšolsko izobraževanje. Drugi cilj je zmanjšati finančne in administrativne ovire za romske otroke. Romskim otrokom je treba ponuditi finančno podporo v obliki štipendij, s predpogojem rednega obiskovanja pouka. Tretji cilj je ohraniti romsko kulturo in jezik, kar bi bilo mogoče doseči z uvajanjem romskega

⁸¹ Pa vendar je kljub nasprotovanju ministrice o druženju učencev leta 2010 prišlo do pobude o t. i. koaliciji hrušk in jabolk, ki jo je organizirala mreža sveta učencev (*mreža Viječa učenika – mreVuk*), kjer so se bošnjaški in hrvaški učenci spoznavali skozi različne kulturne in športne dogodke (Uskoplje.net 2011).

jezika v pouk in z izobraževanjem in usposabljanjem učiteljev v romskem jeziku. Četrty cilj je vključiti romske starše in njihove skupnosti ter jih osveščati o prednostih izobraževanja otrok. Peti cilj je povečati romsko poučevalno osebje in povečati znanje neromskih učiteljev o posebnih izobraževalnih potrebah romskih otrok. Dolgoročna rešitev je čim večji vpis romskih otrok na univerze. Akcijski načrt vidi rešitev tudi v obliki romskih učiteljskih asistentov, ki bi pomagali pri poučevanju romskega jezika (Genov 2005, 16–8).

V drugem delu načrt razdela implementacijo pravic do izobrazbe za etnične manjšine. Najprej zahteva izpolnitev dveh pogojev: prvič, da se predmeti zgodovine, kulture in književnosti manjšin vključijo v učni načrt, in drugič, da se ohranijo identiteta, kultura in jezik manjšin. Zato naj bi za otroke iz etničnih manjšin potekal pouk v jeziku manjšin v za to posebej organiziranih razredih. Država in posamezna veleposlaništva naj bi poskrbela za financiranje in usposabljanje učiteljskega kadra (Genov 2005, 15–16).

Poleg otrok večinskega ali manjšinskega naroda se s segregacijo soočajo tudi otroci s posebnimi potrebami (ne glede na njihovo narodnost). Take primere segregacije se želi odpraviti z uvajanjem vključujočega izobraževanja.

5.3.2.2 Vključujoče izobraževanje

Vključujoče izobraževanje pomeni izobraževanje, ki je prilagojeno specifičnim možnostim otrok s posebnimi potrebami in s tem spodbuja njihovo socializacijo v najvišji možni meri. Vključujoče izobraževanje predstavlja prednost za vse otroke, saj se otroci naučijo razlikovanja, spoštovanja in strpnosti. Cilj tovrstnega izobraževanja je večje vključevanje otrok s posebnimi potrebami v javne šole. Le v primeru resnejših težav in motenj naj bi otroke s posebnimi potrebami pošiljali v posebne izobraževalne ustanove (OMBiH 2005a, 2). Tudi Krek (1997, 23) pojasni, da bi bilo pri izobraževanju otrok s posebnimi potrebami potrebno pospešiti njihovo integracijo v javne šole s hkratno vpeljavo ustreznih metod dela.⁸² Šolska zakonodaja BiH sicer zahteva čim višjo stopnjo integracije otrok s posebnimi potrebami v

⁸² Med otroke s posebnimi potrebami uvrščamo duševno prizadete otroke, otroke s slušnimi in govornimi motnjami, slepe in slabovidne otroke, otroke z drugimi telesnimi motnjami, vedenjsko in osebnostno motene otroke in otroke z več motnjami. Poleg njih pa v to skupino otrok spadajo tudi nadarjeni otroci (Krek 1997, 115).

redni pouk.⁸³ V praksi pa je situacija drugačna, saj šole nimajo niti strokovnega osebja niti potrebne opreme za pomoč pri delu z otroki s posebnimi potrebami (OMBiH 2007a, 15).

Tudi za to je v BiH poskrbel OMBiH v sodelovanju z drugimi mednarodnimi institucijami, kot je npr. *Save the Children*. Organizirane so bile mnoge delavnice in okrogle mize na temo vključujočega izobraževanja. Rezultat so naslednji sklepi: 1. treba je izboljšati zakonodajo na tem področju; 2. občine morajo določiti vsaj eno javno šolo, ki bo popolnoma zagotavljala pogoje za vključevanje otrok s posebnimi potrebami; 3. vključevanje se mora začeti že v predšolskem izobraževanju; 4. ravno tako se mora vključevanje nadaljevati v srednješolskem izobraževanju; 5. ministrstva morajo prispevati več finančnih sredstev takim šolam in 6. omogočeno mora biti tudi dodatno usposabljanje učiteljev (OMBiH 2005b, 1–2).

V praksi je bilo po dostopnih podatkih do leta 2013 le nekaj navedenih sklepov uresničenih. Analiza, ki jo je opravil Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina leta 2013 (3–4), pokaže, da je sicer bila sprejeta zakonodaja, ki se nanaša na področje vključujočega izobraževanja, vendar ni usklajenosti med zakoni na različnih delih BiH. Sprejeti zakoni tudi niso v skladu z Okvirnim zakonom o osnovem in srednjem izobraževanju, zlasti v delih, ki se nanašajo na brezplačen prevoz do šolskih ustanov in na finančno pomoč družinam.⁸⁴ Analiza nadalje kaže, da je OB edina enota v BiH, ki je sprejela Pravilnik o vzgoji in izobraževanju otrok s posebnimi potrebami v predšolskih ustanovah. Obvezno dodatno usposabljanje učiteljev, ki poučujejo otroke s posebnimi potrebami, je omenjeno v zakonodajnem okviru, ki se tičejo tega področja, toda analiza ugotavlja, da način in obseg usposabljanja nista natančno določeni, tako da ne obstaja enoten načrt usposabljanja na državni ravni. Pomanjkljivo definiran je pa tudi postopek vpisa otrok s posebnimi potrebami v srednje šole.

Pri vključujočem izobraževanju je torej ključno, da otroci preživijo čim več časa skupaj in tako občutijo strpnost in spoštovanje drug do drugega. OMBiH se je trudil opozarjati na

⁸³ BiH je priznala pravice otrok s posebnimi potrebami, ko je sprejela: 1. Okvirni zakon in zakone v RS, FBiH in OB; 2. Standardiziran pravilnik o izenačevanju možnosti za ljudi s prizadetostmi; 3. Strategijo za reformo izobraževanja (1. in 2. prisega) ter 4. Konvencije OZN o pravicah otrok.

⁸⁴ Sprejeta zakonodaja v BiH, ki se nanaša na področje vključujočega izobraževanja: Okvirni zakon o predšolski vzgoji in izobraževanju Bosne in Hercegovine (2003), Okvirni zakon o osnovnem in srednjem izobraževanju Bosne in Hercegovine (2003), Okvirni zakon o srednjem poklicnem izobraževanju (2008), Okvirni zakon o visokem šolstvu Bosne in Hercegovine (2007), Zakon o Agenciji za predšolsko, osnovno in srednje izobraževanje (2007).

zgoraj navedene negativnosti v izobraževalnem sistemu BiH. Da bi BiH zagotovila trajnosten razvoj izobraževalnega sistema, se je OMBiH odločil, da bo pripomogel k vzpostavitvi demokratičnih struktur v šolstvu (OMBiH 2006, 5).

5.3.3 Vzpostavljanje demokratičnosti in transparentnosti v izobraževalnem sistemu BiH

Šolstvo bi moralo biti ideološko nevtrarno. V šolstvu BiH je kot v skorajda vsaki postsocialistični državi na Balkanu viden poudarek na evropskih vrednotah, kot so človekove pravice in strpnost. To dosejata predmeta etike in državljanske vzgoje. Da bi učenci in s tem bodoči volivci prepoznali razne manipulacije in ideologije, je nujnega pomena, da se v šolah naučijo kritičnega razmišljanja. Za to pa mora poskrbeti učni načrt, ki ne bo odvisen od trenutnega političnega stanja v družbi. Tako učna vsebina kot skriti oz. prikriti učni načrt morata vedno biti pod drobnogledom učencev, staršev, pedagoškega kadra in širše javnosti. OMBiH je za zagotavljanje demokratičnosti, transparentnosti vodenja in upravljanja v izobraževalnem sistemu začel krepiti tista telesa, ki so bila prisotna že v prejšnjem, predvojnem izobraževalnem sistemu (šolski odbori in šolski inšpektorji) in uvajati nova telesa (Svet staršev in učencev) (OMBiH 2006, 7).

5.3.3.1 Šolski odbori

Šolski odbor, tako kot Svet staršev in učencev, lahko vpliva na dnevno vodenje šole in njene dolgoročne cilje. Po Okvirnem zakonu naj bi vodil vsako osnovno in srednjo šolo. V 51. členu Okvirnega zakona je zapisano, da ima vsaka šola šolski odbor, ki je odgovoren za splošno vodenje šole. Člani odbora so predstavniki šolskega osebja, lokalne skupnosti, staršev in ustanovitelja šole. V tem členu je tudi zapisano, da mora sestava odbora odražati tako nacionalno strukturo učencev in staršev, učiteljev in lokalne skupnosti, kot je bila zabeležena v popisu leta 1991. Najpomembnejše naloge šolskega odbora so izbira ravnatelja šole, obravnavanje disciplinskih ukrepov zoper učence in sprejemanje šolskega proračuna (OMBiH 2006, 5).

Dokler leta 2006 OMBiH ni pripravil izčrpnega poročila o stanju na terenu, ni bilo nobene raziskave o vplivu šolskih odborov na delovanje šol v BiH. Raziskava je pokazala, da odbori ne delujejo optimalno. Za to obstaja več razlogov, kot npr. nerazumevanje zakonodaje in njeno nedosledno izvajanje, politizacija dela šolskih odborov, pomanjkanje usposabljanja predstavnikov v šolskih odborih, pomanjkanje sporazumevanja med odbori, učitelji in starši, itd. Delo odborov je netransparentno in pod pritiskom političnih strank (OMBiH 2006, 5).

Reforma šolskih odborov je nujna, saj njihovo delo prispeva k bolj kakovostni izobrazbi v BiH. Šolski odbori bi naj v povojni BiH predstavljali demokratične strukture, ki skrbijo za dobre odnose med državljani (starši) in državo (OMBiH 2006, 7). OMBiH v poročilu trdi, da bi se lahko izognili delovanjem šolskih odborov na *ad hoc* osnovi s pregledom celotne zakonodaje, ki se ukvarja s šolskimi odbori in sprejetjem preostalih pomembnih predpisov, ki bodo zmanjšali nedosledne odločitve šolskih ministrov. Razviti bi bilo treba uradni postopek pritožbe glede ustanovitve odborov, njihove sestave in njihovih odločitev. Ravno tako je potreben univerzalen pravilnik o ravnanju (*Codes of Conduct*) po katerem naj bi se ravnali vsi člani odborov (OMBiH 2006, 50–2).

V mnogih evropskih državah pri upravljanju šol sodelujejo starši učencev (oz. izvoljeni predstavniki), ker so starši pomemben dejavnik civilne družbe. Združenja staršev ali sveti staršev nimajo le svetovalne vloge, temveč skrbijo tudi za izvedbo sklepov, kot so npr. odločanje o imenovanju učiteljev in ravnateljev, o dolžini urnikov, sprejemanje šolskih proračunov, itd. (Lipužič 1999, 66–9). Šolski odbori v BiH so torej glede nalog podobni evropskim, vendar so še vedno pod vplivom vladajočih struktur. Lipužič (1999, 70) pravi, da je za uspešno izvedbo izobraževalnih reform ključno sodelovanje socialnih partnerjev. Šolske oblasti morajo delovati skupaj z učiteljskimi sindikati, starši, učenci in delodajalci.

5.3.3.2 Svet učencev in Svet staršev

OMBiH je pomagal ustvariti priročnik za Svet učencev, ki izčrpno opiše ves postopek ustvarjanja in delovanja Sveta (OMBiH in drugi 2006, 1). Večja in aktivna vključenost učencev in njihovih staršev v vodenje šol pomeni večjo demokratičnost v izobraževalnem sistemu BiH. Na ta način se učence poskuša spodbuditi, da postanejo aktivni državljani in ne le pasivni opazovalci. Po zakonu morajo vse šole imeti Svete učencev.⁸⁵ Naloge Sveta učencev so, da ščiti pravice učencev in spodbuja njihove odgovornosti, da ima aktivno vlogo v šolskih aktivnostih, da predstavi poglede učencev šolskemu vodstvu in da vzpostavlja sodelovanje z organizacijami, ki se ukvarjajo z mladino (OMBiH in drugi 2006, 4–9). Leta 2006 je OMBiH organiziral niz konferenc pod imenom *Student Council Today – Responsible Citizenship Tomorrow* z namenom spodbujanja odgovornega državljanstva skozi Svete

⁸⁵ Po 54. členu Okvirnega zakona mora šola pomagati svojim učencem pri ustanovitvi Sveta učencev. Naloge Sveta so promoviranje interesov šole v lokalni skupnosti, predstavljanje stališč učencev šolskemu odboru in spodbujanje vključenosti učencev v šolske aktivnosti.

učencev. Leta 2007 pa je pripravil nekaj konferenc z naslovom »Dobro šolo ustvarjamo vsi« (*A Good School Is Built By Everyone*), ki so želele spodbuditi večjo udeležbo staršev v Svetu staršev in njihov vpliv na kakovost šole in izobraževanja. Učence so med drugim usposabljali tudi drugi učenci, ki so leta 2006 že sodelovali z OMBiH in so prevzeli vlogo inštruktorjev. Skozi krepitev vloge inštruktorjev (*peer to peer education*) je OMBiH začel zagotavljati stalno prisotnost in trajnostni razvoj Sveta učencev.

OMBiH je skupaj z Društvom za sodelovanje staršev in šol v BiH razvil tudi priročnik za Svet staršev, katerega cilj je spodbujanje večjega vključevanja staršev v šolske aktivnosti. Pred Okvirnim zakonom iz leta 2003 so bili starši le pasivni opazovalci šolskega procesa. Zato si je OMBiH prizadeval za pravno priznanje tega telesa in dosegel obveznost Sveta staršev po Okvirnem zakonu (OMBiH 2007č, 4–7).⁸⁶

OMBiH je spodbujal učence in starše k aktivnemu delovanju v šolah in pomagal razviti zavest, da lahko tako učenci kot tudi starši prispevajo k spremembam v šolskem okolju in da mora vodenje šole potekati transparentno. To lahko označim kot pozitivni prispevek OMBiH k razvoju kritične družbe BiH, ki je bila prej zaradi vojnih posledic morda manj zainteresirana za obstoj svetov učencev in staršev v šolah. OMBiH je vsekakor s svojimi poročili dosegel javno opozarjanje na pomen transparentnosti vodenja šol. Pozitivni učinek se kaže v povečanju zavesti, da imajo demokratične strukture pravico odločati o vodenju šol in da to ne sme biti prepuščeno le eni osebi (ali politični stranki). Hkrati pa je podal tudi konkretna priporočila za izboljšavo nastalega položaja.

A delovanje OMBiH se je omejilo na priporočila, ki jih BiH zakonsko ni dolžna izpolniti. Misija bi lahko bolje izkoristila bosanski medijski prostor, organizirala več okroglih miz na temo demokratičnosti in transparentnosti skupaj z drugimi nevladnimi organizacijami ter tako še bolj vidno in jasno opozarjala na nepravilnosti v šolskem sistemu.

⁸⁶ 53. člen Okvirnega zakona pravi, da imajo starši pravico in šola obvezo vzpostaviti Svet staršev. Naloge tega Sveta so promoviranje interesov šole v lokalni skupnosti, predstavljanje stališč staršev šolskemu odboru, spodbujanje vključenosti staršev v šolske aktivnosti in voliti predstavnike staršev v šolski odbor.

6 SKLEP

Dober izobraževalni sistem je ključen za sodobno državo, saj poskrbi, da se družbene vrednote in norme prenašajo iz generacije v generacijo. V BiH, državi, ki je pretrpela vojno, predstavlja vzpostavitev integriranega in večetničnega izobraževalnega sistema velik izziv. Da bi multinacionalna država BiH postala stabilna in demokratična, je (med drugim) nujen obstoj nacionalno mešanih šol in razredov, saj skupno izobraževanje na podlagi strpnosti in spoštovanja razlik pomeni dolgoročno varnost, ker lahko odpravi potencialne etnične konflikte v prihodnosti. Reforma izobraževalnega sistema v BiH zajema reformo zakonodaje izobraževalnega sistema, učnega načrta, učnih metod in učbenikov ter reformo izobraževanja učiteljev, ki so nosilci oz. izvajalci te reforme. Reformiran izobraževalni sistem BiH mora spoštovati pravice vseh otrok in spodbujati strpnost ter spravo in tako prispevati k stabilni in večetnični BiH. Tako šole in njeno okolje, kot tudi učitelji, učni načrti in učbeniki morajo spodbujati spoštovanje vseh prebivalcev v BiH.

Na tej točki lahko odgovorim na prvo raziskovalno (in tudi zelo široko zastavljeno) vprašanje: »Kakšno vlogo je imel OMBiH na področju izobraževalnega sistema v BiH?«. Čeprav področje izobrazbe ne spada pod glavne naloge OVSE, pa ta priznava, da ima izobrazba ključno vlogo pri zagotavljanju varnosti, politične stabilnosti, gospodarske rasti in zmanjševanju revščine. Za obstoj kritično razmišljajoče in nekomformistične družbe je treba zagotoviti poučevanje zgodovine z različnih zornih kotov, sprejemanje različnosti v družbi in pridobivanje kritičnih analitičnih sposobnosti tekom šolanja. Trenutno pa v BiH prevladuje mnenje, da je ločeno šolstvo edina pravilna oz. edina možna rešitev v povojni državi. OMBiH poskuša to miselnost spremeniti tako, da reformni ukrepi prispevajo k večji socialni vključenosti in k ponovni vzpostavitvi občutka skupne pripadnosti, saj gre za prebivalce, ki so delili skupno preteklost in bodo delili tudi skupno prihodnost. OMBiH nima lahke naloge, saj je delovanje mednarodne skupnosti na začetni stopnji povojne reforme izobraževalnega sistema doseglo nasprotujoč učinek z vzpostavitvijo 'Dveh šol pod eno streho'. Začasni ukrep se je izjalovil v trajno rešitev in še danes obstajajo šole, ki ločujejo svoje učence po narodnosti, kar ovira proces sprave v BiH.

Za boljše razumevanje trenutnega stanja je smotno izpostaviti dve večji napaki, ki jih je mednarodna skupnost storila ob koncu vojne v BiH na področju izobraževanja. Prva je ne vključitev področja izobraževanja v Daytonski mirovni sporazum. S tovrstnim ravnanjem

mednarodna skupnost ni namenila posebne pomembnosti urejenemu izobraževalnemu sistemu v pokonfliktni obnovi BiH. Danes ugotavlja, da je ta nujen za razvoj stabilne multietnične države. Druga napačna odločitev pa je bila skrajno institucionalizirana segregacija z uvedbo šol '2 v 1'. Mednarodna skupnost sicer trdi, da v danem trenutku ni bilo druge možnosti, ki bi zagotovila povratek beguncev in notranje razseljenih oseb. Paradoksalno pa si je s to institucijo naložila dodatno delo, saj OMBiH z mehanizmom neprestanega opozarjanja še danes poskuša rešiti nastalo segregacijo z usmerjanjem državnih oblasti k administrativnemu združevanju teh šol. Žal pa se zdi, da je to vse, kar lahko OMBiH na področju šolske reforme stori. Vloga OMBiH je biti neke vrste aktivni opazovalec oz. svetovalec, ki nepristransko opozarja na nepravilnosti in ovire, izpostavi kršitelja (ne more ga pa kaznovati), spodbuja dobro prakso ter predlaga nenehne izboljšave sistema.

Na drugo vprašanje: »Ali je OMBiH uspel preseči kompleksnost povojnega izobraževalnega sistema v BiH?« na podlagi spoznanj pričujočega diplomskega dela je mogoče odgovoriti takole. Med reformami pravnega okvirja je imel OMBiH veliko vlogo pri sprejetju državnega Okvirnega zakona o osnovnih in srednjih šolah, ki zagotavlja načela bolj povezanega izobraževalnega sistema in Začasnega sporazuma o ugoditvi specifičnih potreb in pravic otrok povratnikov. BiH ima deloma pomanjkljivo zakonodajo za spoštovanje človekovih pravic na področju izobraževanja, vendar menim, da nima dovolj zmogljivosti oziroma politične volje za spremembo stanja. BiH je bila hitra v podpisovanju mnogih dokumentov, ki se navezujejo na zagotavljanje izobrazbe, a je še vedno počasna pri uveljavljanju pogodbenih obveznosti. Med reformami civilne družbe pa je OMBiH pozitivno prispeval k vključevanju predstavnikov družbe v šolske odbore in h krepitvi dijaških in starševskih svetov. Nadalje je OMBiH v razdeljenih skupnostih, kjer se nahajajo 'Dve šoli pod eno streho' ter na območjih, kjer poteka tiha asimilacija, preko organiziranih srečanj dijakov, staršev in učiteljev ter številnih posvetov na ravni učiteljev, staršev in učencev, strokovnjakov in politikov skušal zlomiti stereotipe o t. i. 'drugih'. Spodbujal je kulturo strpnosti in razumevanja pri nepristranskem poučevanju (bolj občutljivih) predmetov: zgodovina, religija, poučevanje o narodnostnih manjšinah v BiH, ter ponujanje alternative konfesionalnemu verouku v obliki predmeta Kultura religij. OMBiH je poskrbel, da se v učni načrt vključi spoštovanje različnosti in vključujočega šolstva z nenehnim opozarjanjem javnosti in šolskih institucij na to tematiko. Ali je OMBiH dosegel veliko? Seveda. Vendar ali bi lahko v tem času dosegel še več? Zagotovo. Ne zadosten je bil pri lobiranju za absolutno odpravo spornih šol in večje

spoštovanje šolske zakonodaje, prostor za izboljšave pa se kaže tudi pri lobiranju za konkretne sankcije zoper protiustavno delovanje takih šol ter intenzivnem izkoriščanju medijskega prostora v BiH. Potrebno pa je priznati, da šole odražajo skladnost oz. neskladnost lokalne skupnosti, v kateri se nahajajo. V kolikor civilna družba v taki skupnosti nima interesa za spremembo, je možnost za ključne spremembe majhna.

Reforma šolskega sistema v BiH je dolgotrajen proces, ki zahteva sodelovanje vseh akterjev in prilagajanje samega izobraževalnega sistema, da bi le-ta postal čim bolj učinkovit. Rezultati reforme tudi niso vedno hitro vidni. Težko je oceniti, kako in s kakšno hitrostjo se bo reforma izobraževalnega sistema odvijala v bodoče. OMBiH je skozi svoje reformne ukrepe deloma uspel preseči kompleksnost pokonfliktnega izobraževalnega sistema v BiH, nekatera vprašanja pa še ostajajo odprta. Vsekakor pa lahko z gotovostjo trdim, da je prihodnost šolskega sistema v BiH vprašljiva, če BiH ne bo uspelo odpraviti segregacije v šolah, še posebej, ker segregacije povsod ne pojmujejo kot nevarnost šolstvu in družbi. Institucionalizirano ločevanje otrok glede na narodnost namreč ni nekaj, kar bi sodilo na današnjo stopnjo civilizacijskega razvoja. Menim, da bo moral OMBiH tudi zaradi drugih področij svojega delovanja (ne samo šolske reforme) še nekaj časa ostati v BiH. Vendar bi bilo dolgoročno gledano v dobro države, da bi domače šolske institucije in civilna družba same prevzele pobudo in postavile prioritete in sodobne smernice za reformo izobraževalnega sistema in jo trajnostno ter usklajeno vodile naprej.

7 LITERATURA

1. Agencija za predškolsko, osnovno in srednjo izobrazbo v BiH. 2016a. *O agenciji*. Dostopno prek: <http://www.aposo.gov.ba/o-agenciji> (15. julij 2016).
2. --- 2016b. *Odbor za reformu nastave historije*. Dostopno prek: <http://www.aposo.gov.ba/blog/arhive/1105> (15. julij 2016).
3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2016. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa*. Dostopno prek: <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf> (15. julij 2016).
4. Alić, Anes. 2008. Bosnia and Herzegovina: *Teaching Intolerance*. Dostopno prek: http://www.soros.org/initiatives/esp/articles_publications/articles/bosnia_20080603 (23. november 2011).
5. Al Jazeera Balkans. 2013a. »*Roditelji i tokom noći ispred OHR-a.*« Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/roditelji-i-tokom-noci-ispred-ohr> (15. julij 2014).
6. --- 2013b. »*Nastavljen bojkot nastave u Konjević Polju.*« Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/nastavljen-bojkot-nastave-u-konjevic-polju> (15. julij 2014).
7. --- 2013c. »*Roditelji iz Konjević Polja deveti dan ispred OHR-a.*« Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/video/roditelji-iz-konjevic-polja-deveti-dan-ispred-ohr> (15. julij 2014).
8. --- 2014. »*I ove godine problem s nacionalnom grupom predmeta.*« Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/i-ove-godine-problem-s-nacionalnom-grupom-predmeta> (30. september 2015).
9. --- 2015a. »*Potvrđeni Vijeće ministara BiH i Vlada FBiH.*« Dostopno prek: <http://>

- balkans.aljazeera.net/vijesti/potvrdeni-vijece-ministara-bih-i-vlada-fbih (30. september 2015).
10. --- 2015b. »*Duraković: Ili će biti Bosanski jezik ili djeca neće u školu.*« Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/durakovic-ili-ce-bit-bosanski-jezik-ili-djeca-nejce-u-skolu> (30. september 2015).
 11. --- 2015c. »*'Jezik bošnjačkog naroda' otjerao djecu i iz klupa u Zvorniku.*« Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jezik-bosnjackog-naroda-otjerao-djecu-i-iz-klupa-u-zvorniku> (30. september 2015).
 12. --- 2015č. »*Roditelji iz Kotorskog: Ako 'bošnjački jezik' ostane, naša djeca odlaze.*« Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/roditelji-iz-kotorskog-ako-bosnjacki-jezik-ostane-nasa-djece-odlaze> (30. september 2015).
 13. --- 2015d. »*Alternativna nastava ukoliko ostane 'bošnjački jezik'.*« Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/alternativna-nastava-ukoliko-ostane-bosnjacki-jezik> (30. september 2015).
 14. --- 2015e. »*Treća školska godina bez bošnjačke djece u Konjević-Polju.*« Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/trec-a-skolska-godina-bez-bosnjacke-djece-u-konjevic-polju> (23. avgust 2016).
 15. Ashton, Carolyne. 2007. *Evaluation Report on Progress Made through the OSCE's Effort to Unify the Gymnasium Mostar: Summer 2003 to Fall 2006.*
 16. Associated Press. 2009. »*A generation of ... ethnically overfed pupils.*« Dostopno prek: http://www.msnbc.msn.com/id/32527058/ns/world_news-europe/ (23. avgust 2010).

17. Barle, Andreja, Mirjam Počkar, ur., Marjana Ratkai Ilič, Tanja Popit, Bojana Novak Fajfar, Blanka Pokeršnik, Alenka Slokan in Alojz Pluško. 1995. *Sociologija: gradivo za srednje šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
18. Batarilo, Katarina in Volker Lenhart. 2000. Bosnia and Herzegovina. V *The Education Systems of Europe*, ur. Wolfgang Hörner, Hans Döbert, Botho von Knopp in Wolfgang Mitter, 128–46. Dordrecht: Springer.
19. Bečirović, Asaf. 2010. Radna grupa o dvije škole pod jednim krovom: Jedan direktor, zajednički zvono i ulaz. *Oslobođenje*, 9. februar. Dostopno prek: <http://srv1.oslobodjenje.ba/index.php?id=5181> (11. januar 2011).
20. Bennett, A. LeRoy in James K. Oliver. 2002. *International organizations: principles and issues*. Upper Saddle River (New Jersey): Prentice Hall.
21. Bolaffi, Guido, Raffaele Bracalenti, Peter Braham, Sandro Gindro, Attilio Balestrieri, Jochen Blaschke, Meyer Burstein, Carl Ipsen, Robert Moore, Emilio Mordini, Karim Murji, Anne Phoenix, Ali Rattansi, Charles Westin, ur. 2003. *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
22. Buckland, Peter. 2006. *Post-conflict education: time for a reality check? Forced Migration Review*. Dostopno prek: <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/EducationSupplement/03.pdf> (11. november 2010).
23. Budić, Borka. 2010. *Sa selima opustjele i školske klupe*. 9. februar. Dostopno prek: http://www.fokus.ba/nov/index.php?option=com_content&view=article&id=2710:sa-selima-opustjele-i-kolske-klupe&catid=19:puls&Itemid=154 (11. januar 2011).
24. *Charter of Paris for a New Europe*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/mc/39516> (20. november 2011).

25. Commission for Development of Guidelines For Conceptualizing New Geography Textbooks in Bosnia and Herzegovina. 2005. *Guidelines for writing and evaluation of geography textbooks for primary and secondary schools in Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/8988-eng.pdf> (30. julij 2010).
26. Commission for Development of Guidelines For Conceptualizing New History Textbooks in Bosnia and Herzegovina. 2005. *Guidelines for writing and evaluation of history textbooks for primary and secondary schools in Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/8986-eng.pdf> (30. julij 2010).
27. *Conference for Security and Co-operation in Europe Budapest Document*. Towards a Genuine Partnership in a New Era. 1994. Dostopno prek: <http://www.osce.org/mc/39554> (20. november 2011).
28. *Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act*. 1975. Dostopno prek: <http://www.osce.org/mc/39501> (20. oktober 2011).
29. *Conference for Security and Co-operation in Europe Helsinki Document*. The Challengers of Change. 1992. Dostopno prek: <http://www.osce.org/mc/39530> (20. november 2011).
30. Coordination Board for the Implementation of the March 5th 2002 Interim Agreement on Returnee Children. 2006. *Report on Implementation of the Criteria for School Names and Symbols*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/5062-eng.pdf> (27. julij 2010).
31. *Daytonski mirovni sporazum - The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*. 1995. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/overview/gfap/eng/home.asp> (29. oktober 2010).
32. --- *Priloga 6, 13. člen*, 1995. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/overview/gfap/eng/annex6.asp#ArticleXIIIOrganizationsConcernedwithHumanRights> (6. junij 2009).

33. --- *Priloga 7*, 1.–3. člen, 1995. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/overview/gfap/eng/annex7.asp> (6. junij 2009).
34. --- *Priloga 10*, 1. člen, 1995. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/overview/gfap/eng/annex10.asp> (6. junij 2009).
35. *Deklaracija o odpravi vseh oblik nestrpnosti in diskriminacije na podlagi vere ali prepričanja*. Sprejeta z resolucijo št. A 36/55 Generalne skupščine Združenih narodov 25. novembra 1981. Dostopno prek: <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r055.htm> (20. december 2013).
36. Dizdar, Srebren. 1996. *Situation Analysis of Educational Services for Children in Bosnia and Herzegovina. (A study commissioned by the UNICEF Office in Bosnia and Herzegovina)*. Dostopno prek: <http://www.pitt.edu/~ginie/bosnia/pdf/analysis.pdf> (15. oktober 2011).
37. *Dodatni protokol h Konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. Članice Sveta Evrope so ga podpisale 20. marca 1952 v Parizu. Besedilo Dodatnega protokola vsebuje spremembe in dopolnitve v skladu z določbami Protokola št. 11, ki je pričel veljati 1. novembra 1998 (ETS št. 155) Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/009.htm> (20. december 2013).
38. Džopa, Indira. 2009. *Intervju z direktorjem Oddelka za izobrazbo pri Misiji OVSE v BiH Claudom Kiefferjem*. Sarajevo, 12. junij. Neobjavljen vir.
39. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. Članice Sveta Evrope so jo podpisale 4. novembra 1950 v Rimu. Besedilo Konvencije vsebuje spremembe in dopolnitve v skladu z določbami Protokola št. 14, ki je pričel veljati 1. junija 2010 (CETS št. 194). Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> (20. december 2013).

40. Federal Ministry of Education, Science, Culture and Sport. 2000. *Education in the Federation of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Müller. Interno gradivo.
41. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke. 2013a. *Analiza uzroka nepohađanja, napuštanja i smanjenja broja učenika u osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Dostopno prek: http://fmon.gov.ba/Upload%5CDokumenti%5C071c06d8-2181-41c5-ba9a-97374cf73bf0_ANALIZA%20uzroka%20nepoha%C4%91anja,%20napu%C5%A1tanja%20i%20smanjenja%20broja%20u%C4%8Denika%20u%20osnovnim%20%C5%A1kolama%20u%20FBiH.pdf (20. julij 2015).
42. --- 2013b. *Analiza upisne politike u srednjoškolskom obrazovanju u Federaciji Bosne i Hercegovine s aspekta potreba tržišta rada*. Dostopno prek: http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/7fcce8fb-6633-4e95-bb7b-232198c37cd3_INFORMACIJA%20Analiza%20upisne%20politike%20u%20srednjo%C5%A1kolskom%20obrazovanju%20u%20FBiH%20s%20aspekta%20potreba%20tr%C5%BEi%C5%A1ta.pdf (22. avgust 2016).
43. --- 2016. *Obavijest: »Pravo je svakog naroda da sam određuje naziv svog jezika«*. Dostopno prek: <http://www.fmon.gov.ba/Obavjest/Pregled/64> (14. julij 2016).
44. Federalni zavod za statistiku. 2010. *Stanovništvo prema izjašnjenju o nacionalnoj pripadnosti po opštinama 1991*. Dostopno prek: <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/Nacionalnost%20općine%20Popis%201991.pdf> (22. avgust 2010).
45. Fena. 2010. *Završen seminar za nastavnike kulture religija*. Dostopno prek: <http://portal.skola.ba/start/Nastavnici/Seminari/tabid/115/Default.aspx> (23. avgust 2010).
46. --- 2014. *Ministarstvo pozdravlja presudu protiv dvije škole pod jednim krovom*. Dostopno prek: <http://www.klix.ba/vijesti/bih/ministarstvo-pozdravlja-presudu-protiv-dvije-skole-pod-jednim-krovom/141103132> (14. januar 2015).

47. Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina. 2013. *Od segregacije do inkluzije: Da li je obrazovanje djece i mladih sa posebnim potrebama u BiH inkluzivno? Kratki pregled i analiza stanja*. Dostopno prek: http://skolegijum.ba/static/biblioteka/5460fd4f1b800_07InkluzivnoobrazovanjeuBiH.pdf (28. oktober 2014).
48. Friedrich Rolly, Horst. 2005. Approaches of comparative and international education to educational rights of minorities. V *Ethnicity and educational policies in South Eastern Europe*, ur. Nikolai Genov, 22–36. Berlin, Sofia: Free University: Institute of Eastern European Studies.
49. Gallarotti, Giulio M. 2001. The Limits of International Organization: Systematic Failure in the Management of International Relations. V *International institutions: an international organizations reader*, ur. Lisa L. Martin in Beth A. Simmons. 365–402. Cambridge and London: The MIT Press.
50. Genov, Nikolai, 2005. Ethnicity and educational policies in South Eastern Europe: Problems and trends. V *Ethnicity and educational policies in South Eastern Europe*, ur. Nikolai Genov, 7–21. Berlin, Sofia: Free University: Institute of Eastern European Studies.
51. Ghebali, Victor-Yves, 2005. Ocena izkušenj organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi z dolgoročnimi misijami v obdobju 1992–2004. V *Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi*, ur. Zlatko Šabič, 139–56. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
52. Hopmann, Phillip T. 2005. Vloga Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi v evropski varnostni strukturi. V *Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi*, ur. Zlatko Šabič, 125–38. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
53. Infobrčko.com, 2010. *Stanovništvo*. Dostopno prek: http://www.infobrcko.com/v3/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid=28 (22. avgust 2010).

54. Karge, Heike. 2008. *20th Century History in the Textbooks of Bosnia and Herzegovina: An analysis of books used for the final grades of primary school*. Dostopno prek: http://www.gei.de/fileadmin/bilder/pdf/Projekte/BiH_Schulbuchanalyse_Englisch.pdf (7. julij 2010).
55. Karns, Margaret P. in Karen A. Mingst. 2004. *International organizations: the politics and processes of global governance*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers Inc.
56. Kobieracki, Adam. 2014. Prispevek na panelu: *Panel Discussion: Ukraine/Crimea: Crisis as usual or new European divide?* Dostopno prek: <http://www.osce.org/cio/116863> (5. julij 2016).
57. Komisar za človekove pravice Sveta Evrope. 2011. *Report by Thomas Hammarberg, Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Following his visit to Bosnia and Herzegovina on 27-30 November 2010*. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1766837&Site=CommDH&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true> (13. september 2014).
58. *Konvencija o otrokovih pravicah*. Sprejeta z resolucijo št. 44/25 Generalne skupščine Združenih narodov 20. novembra 1989. Veljati je začela 2. septembra 1990. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=105> (14. julij 2010).
59. *Konvencija proti diskriminaciji v izobraževanju*. Sprejela jo je Generalna konferenca UNESCO 14. decembra 1960. Veljati je začela 22. maja 1962. Dostopno prek: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (20. december 2013).
60. Krek, Janez, ur. 1997. *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

61. *Kultura religija*. 2011. Priručnik za nastavnike/ce predmeta Kultura religija i druge interreligijske predmete u školama. Interno gradivo.
62. Lipužič, Boris. 1996. *Izobraževanje na razpotju: znanje za razvoj – svetovni izziv*. Ljubljana: Modrijan.
63. --- 1999. *Izobraževanje v zankah globalizacije*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
64. Mehikić, Mojca. 2005. Predsedujoči Organizaciji za varnost in sodelovanje v Evropi. V *Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi*, ur. Zlatko Šabič, 53–72. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
65. *Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah*. 1966. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/mednarodni-pakt-o-ekonomskih-socialnih-in-kulturnih-pravicah/> (14. julij 2010).
66. Ministarstvo civilnih poslov BiH. 2016a. *Organizazione jednice. Sektor za obrazovanje. Nadležnosti*. Dostopno prek: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/nadleznosti/default.aspx?id=1997&langTag=bs-BA (21. avgust 2016).
67. --- 2016b. *Konferencija ministara obrazovanja u BiH opredjeljena za punu implementaciju obaveza Bosne i Hercegovine u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*. Dostopno prek: <http://www.mcp.gov.ba/vijesti/default.aspx?id=7111&langTag=bs-BA> (22. avgust 2016).
68. --- 2016c. *Osnovne informacije o obrazovanju u BiH*. Dostopno prek: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/default.aspx?langTag=bs-BA&template_id=108&pageIndex=1 (22. avgust 2016).

69. Mlinarović, Mladena. 2008. »Nema kadra, a ni volje.« *Nezavisne novine*. (7. julij).
70. Nezavisne novine. 2016. »Čubrilović: U Sarajevo nijedno dijete ne uči srpski jezik.« Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Cubrilovic-U-Sarajevo-nijedno-dijete-ne-uci-srpski-jezik/376079> (14. julij 2016).
71. Novak, Žiga. 2002. *Vloga mednarodnih vladnih organizacij v ponovnem združevanju Mostarja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
72. Novinska agencija Patria. 2016. *Dunović s Mooreom: Riješiti pitanje dvije škole pod jednim krovom*. Dostopno prek: <http://nap.ba/new/vijest.php?id=20543> (29. april 2016).
73. Obrenović, Mladen. 2015. Distrikt Brčko – blijedi sjaj američkog projekta. *Al Jazeera Balkans*, 14. februar. Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/distrikt-brcko-blijedi-sjaj-americkog-projekta> (16. november 2015).
74. OHR. 2004. *Nalog Supervizora o delegiranju ovlaštenja u oblasti obrazovanja na Vladu i Skupštinu Brčko Distrikta*. Dostopno prek: http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/bc-so/default.asp?content_id=32324 (22. avgust 2010).
75. --- 2010. *High Representative*. Dostopno prek: <http://www.ohr.int/ohr-info/hrs-dhrs/> (10. september 2010).
76. --- 2012. *Supervisory Order Regulating the Status of Legal Acts issued by Brcko Supervisors*. Dostopno prek: http://www.ohr.int/?ohr_archive=supervisory-order-regulating-the-status-of-legal-acts-issued-by-brcko-supervisors (4. december 2014).
77. --- 2016. *Brcko District Supervisor Called on the Brcko District Assembly to Adopt the Budget Without Delay*. Dostopno prek: <http://www.ohr.int/?p=95979> (8. maj 2016).

78. *Okvirni zakon o osnovnem in srednjem izobraževanju v Bosni in Hercegovini* - Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini. Službeni glasnik BiH 18/03. Dostopno prek: http://www.civilnodrustvo.ba/files/docs/zakoni/Zakoni%20i%20pravilnici%20u%20BiH/OKVIRNI_ZAKON_O_OSNOVNOM_I_SREDNJEM_OBRAZOVANJU_U_BIH.pdf (27. julij 2010).
79. OMBiH. 2002. *A Message to the People of Bosnia and Herzegovina – Education reform*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/26-eng.pdf> (2. avgust 2008).
80. --- 2003a. *Framework Law on Primary and Secondary Education in Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/14-eng.pdf> (7. junij 2010).
81. --- 2003b. *Memorandum of Understanding on the Re-Establishment of the Inter-Entity Textbook Review Commission of Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/32-eng.pdf> (7. junij 2010).
82. --- 2004. *Criteria for School Names and Symbols*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/2423-eng.pdf> (7. junij 2010).
83. --- 2005a. *Inkluzivno obrazovanje. I ja sam tu. Idemo zajedno!* Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/3711-eng.pdf> (7. julij 2010).
84. --- 2005b. *The Roundtables Conclusions*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/2425-eng.pdf> (8. julij 2010).
85. --- 2005c. *Report on the implementation of the Interim agreement on accommodation of special needs and rights of returnee children*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/2426-eng.pdf> (8. julij 2010).

86. --- 2005č. *Raising Debate: Is BiH Respecting its International Commitments in the Field of Education. Questions for the Citizens of BiH.* Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/1501-eng.pdf> (9. julij 2010).
87. --- 2005d. *Why two schools under one roof must go.* Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/public/default.asp?d=6&article=show&id=969> (12. julij 2010).
88. --- 2005e. *OSCE Mission expresses concern over the division of children in Bosnia and Herzegovina.* Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/public/default.asp?d=6&article=show&id=1092> (12. julij 2010).
89. --- 2006. *School Boards in Bosnia and Herzegovina: Potential Advocates for Change and Accountability in Education. A Status Report prepared by the OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina.* Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/7059-eng.pdf> (27. julij 2010).
90. --- 2007a. *Slipping Through The Cracks: School Enrolment and Completion in Bosnia and Herzegovina.* Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/11033-eng.pdf> (19. maj 2010).
91. --- 2007b. *Iskustva stečena kroz reformu obrazovanja u Brčkom.* Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/9994-bos.pdf> (8. maj 2010).
92. --- 2007c. *Ko kroji i prekraja upisna područja?* Upisna područja škola u Bosni i Hercegovini. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/9769-bos.pdf> (14. maj 2010).
93. --- 2007č. *Parent Council Manual for Primary and Secondary Schools.* Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/8376-eng.pdf> (30. julij 2010).

94. --- 2008a. *Religious Education in Public Schools in BiH. A Status Report*. Interno gradivo.
95. --- 2008b. *Key Successes in the Education Reform Process*. Dostopno prek: http://www.osce.org/documents/odihr/2008/10/33832_en.pdf (10. maj 2010).
96. --- 2011a. *What we do*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/Default.aspx?id=1&lang=EN> (21. november 2011).
97. --- 2011b. *Diversity and Inclusion in Schools*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/Default.aspx?id=3&lang=EN> (21. november 2011).
98. OMBiH, OKC, Schüler Helfen Leben in CIVITAS@BiH. 2006. *Get involved! Student Council Manual for Secondary Schools*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/6373-eng.pdf> (27. julij 2010).
99. *Organization for Security and Co-operation in Europe Parliamentary Assembly*. 2011. Dostopno prek: <http://www.oscepa.org/about-osce-pa> (20. november 2011).
100. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju. Misija u BiH. 2010a. *Reforma obrazovanja. Osnovne informacije*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/education/cro/default.asp> (10. maj 2010).
101. --- 2010b. *Reforma obrazovanja. Problemi i prioriteti*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/education/cro/priorities.asp?d=2> (10. maj 2010).
102. --- 2011. *Indeks sveobuhvatnosti*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/Default.aspx?id=32&lang=BS> (25. september 2011).
103. OSCE. 2002. *Bosnia High Representative Urges OSCE to take a lead on education. Press release. Organization for security and co-operation in Europe*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/item/6819.html> (27. julij 2009).

104. --- 2004. *Financial Report and Financial Statements for the year ended 31 December 2003 and the Opinion of the External Auditor*. Dostopno prek: http://www.osce.org/publications/sg/2006/10/21691_683_en.pdf (18. september 2010).
105. --- 2005. *Financial Report and Financial Statements for the year ended 31 December 2004 and the Opinion of the External Auditor*. Dostopno prek: http://www.osce.org/publications/sg/2005/12/17492_495_en.pdf (18. september 2010).
106. --- 2006. *Financial Report and Financial Statements for the year ended 31 December 2005 and the Audit Opinion*. Dostopno prek: http://www.osce.org/publications/sg/2006/10/21042_680_en.pdf (18. september 2010).
107. --- 2007. *OSCE 2006 Audited Financial Statements*. Dostopno prek: http://www.osce.org/publications/sg/2008/04/30465_1087_en.pdf (18. september 2010).
108. --- 2008. *OSCE 2007 Audited Financial Statements*. Dostopno prek: http://www.osce.org/publications/sg/2008/10/34374_1317_en.pdf (18. september 2010).
109. --- 2009. *OSCE 2008 Audited Financial Statements*. Dostopno prek: http://www.osce.org/publications/sg/2009/09/39948_1360_en.pdf (18. september 2010).
110. --- 2010. *Decision No. 929. The OSCE 2009 Year-End Budget Revision*. Dostopno prek: http://www.osce.org/documents/pc/2010/03/42948_en.pdf (18. september 2010).
111. --- 2011a. *First CSCE field operations deployed*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/who/timeline/1990s/08> (22. september 2011).
112. --- 2011b. *Chairmanship Overview*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/cio/45639> (20. november 2011).
113. --- 2011c. *Permanent Council Overview*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/pc/43182> (20. november 2011).

114. --- 2011č. *Forum for Security Co-operation*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/fsc/43187> (20. november 2011).
115. --- 2011d. *OSCE 2010 Audited Financial Statements*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/secretariat/81711> (20. november 2011).
116. --- 2011e. OSCE Press Release: *OSCE applauds BiH education strategy presentation*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/bih/54847> (21. november 2011).
117. --- 2012. *Financial Report and Financial Statements for the year ended 31 December 2011 and the Opinion of the External Auditor*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/secretariat/92294?download=true> (5. januar 2014).
118. --- 2013 *Financial Report and Financial Statements for the year ended 31 December 2012 and the Opinion of the External Auditor*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/secretariat/109619?download=true> (5. januar 2014).
119. --- 2014. *Financial Report and Financial Statements for the year ended 31 December 2013 and the Opinion of the External Auditor*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/secretariat/121456?download=true> (1. september 2015).
120. --- 2015. *Financial Report and Financial Statements for the year ended 31 December 2014 and the Opinion of the External Auditor*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/secretariat/178636?download=true> (1. september 2015).
121. --- 2016. *Financial Report and Financial Statements for the year ended 31 December 2015 and the Opinion of the External Auditor*. Dostopno prek <http://www.osce.org/secretariat/253311?download=true> (2. avgust 2016).
122. OSCE Permanent Council 2002. Press Release: *Bosnia High Representative urges OSCE to take lead on education*. Dostopno prek: <http://www.osce.org/pc/54467> (24. maj 2010).

123. Parliamentary Assembly of Council of Europe. 2000. *Recommendation 1454. Education in Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta00/erec1454.htm> (24. junij 2010).
124. Pašalić-Krešo, Adila, 2004. *Open Society Fund in Bosnia and Herzegovina: The Constitution and Education in BiH*. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/1481-eng.pdf> (14. julij 2010).
125. *Parlament Bosne in Hercegovine*. 1995. Ustav Bosne i Hercegovine - Ustava Bosne in Hercegovine (Ustava BiH), sprejeta 1. decembra 1995. Dostopno prek: http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Biblioteka/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVIN_E_bos.pdf (29. marec 2010).
126. --- 2003. Zakon o zaščiti pravic pripadnikov nacionalnih manjšin v BiH. Službeni glasnik Bosne i Hercegovine VII/12. Dostopno prek: <http://bhric.ba/dokumenti/BHS%202%20Zakon%20o%20manjinama.pdf> (16. december 2011).
127. *Parlament Federacije Bosne i Hercegovine*. 1994. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine Federacije BiH 1/94. Dostopno prek: http://www.ads.gov.ba/javniispit/doc/ustav_federacije_bosne_i_hercegovine.pdf (23. julij 2009).
128. *Parlament Republike Srpske*. 1994. Ustav Republike Srpske. Službeni glasnik Republike Srpske 28/94. Dostopno prek: <http://www.narodnaskupstinars.net/lat/pas/ustav.htm> (6. november 2010).
129. Perry, Valery. 2003. *Reading, Writing and Reconciliation: Educational Reform in Bosnia and Herzegovina*. ECMI Working Paper # 18. Dostopno prek: http://www.ecmi.de/download/working_paper_18.pdf (24. avgust 2010).
130. --- 2009. *Schoolyard Fences: Education Reform Challenges in Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://www.pulsdemokratije.net/index.php?id=1701&l=en#f12> (18. avgust 2010).

131. *Protokol k Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. 1952. Dostopno prek: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/200393FD-EAD3-434F-BD46-41BE147A18E9/0/SVN_CONV.pdf (14. julij 2010).
132. Randović, Ljubica. 2014. Ove godine nema ukidanja područnih škola u distriktu. *Radio Brčko*. 23. julij. Dostopno prek: <http://radiobrcko.ba/ove-godine-nema-ukidanja-podrucnih-skola-u-distriktu/> (5. maj 2015).
133. Renner-Smajović, Maja. 2012. U FBiH ne mijenjaju sporne nazive škola. *Nezavisne novine*. (12. februar). Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/U-FBiH-ne-mijenjaju-sporne-nazive-skola/127862> (27. september 2014).
134. *Sarajevo Open Centre*. 2011. Međureligijsko obrazovanje. Publikacije. Dostopno prek: http://www.soc.ba/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=39&Itemid=60&lang=hr (27. november 2011).
135. Save the Children. 2001. *Denied a future? The right to education of Roma/Gypsy and Traveller Children in Europe*. Dostopno prek: http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/denied_future_2_01-oth-enl-t02.pdf (31. avgust 2010).
136. *Sklad Združenih narodov za otroke* – United Nations Children's Funds – UNICEF. 2009. Dostopno prek: http://www.unicef.org/bih/education_1123.html (23. julij 2009).
137. Slobodna Bosna. 2016. *Školski rad iz vjeronauka: Kada je dozvoljeno udariti ženu*. Dostopno prek: http://www.slobodna-bosna.ba/vijest/27986/skolski_rad_iz_vjeronauka_kada_je_dozvoljeno_udariti_zenu.html (27. maj 2016).
138. *Splošna deklaracija človekovih pravic*. Sprejeta z resolucijo št. 217 A (III) Generalne skupščine Združenih narodov 10. decembra 1948. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/splosna-deklaracija-clovekovih-pravic/> (29. marec 2010).

139. Svet Evrope. 1999. *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini. Upravljanje, finansiranje i rukovođenje. Izvještaj Savjeta Evrope za Svjetsku banku*. Dostopno prek: http://www.unze.ba/download/ects/Obrazovanje_u_BIH_1999_CoE.pdf (24. avgust 2010).
140. Šabič, Zlatko, Vesna Bolka in Klaudija Koražija. 2005. Zgodovina in institucije. V *Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi*, ur. Zlatko Šabič, 13–52. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
141. --- 2005. Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi včeraj, danes, jutri – vnovični premislek. V *Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi*, ur. Zlatko Šabič, 157–66. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
142. Šuvar, Stipe. 1979. Aktuelna pitanja preobražaja usmjerenog obrazovanja. *Naše teme*. 23 (4): 922–948.
143. *Task Force on School Enrolment and Completion*. 2006. Action Plan on School Enrolment and Completion in Bosnia and Herzegovina. Dostopno prek: <http://www.oscebih.org/documents/6371-eng.pdf> (27. julij 2010).
144. Tipura, Aida in Selma Lemo. 2007. Turkušić neće da mijenja sporne nazive škola. *Nezavisne novine*, 17. februar. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/stampano-izdanje/nedeljne/Turkusic-nece-da-mijenja-sporne-nazive-skola-5978.html> (30. september 2010).
145. *TV Hayat*. 2008. *Bosnian Muslim children forced to sing Chetnik songs, kiss Serbian flag. Excerpt from report*. Interno gradivo.
146. *Udruženje nastavnika istorije/historije/povijesti BiH*. 2016. Dostopno prek: <http://cliohipbih.ba/portfolio/istorija-koja-spaja-i-razdvaja-kako-obraditi-temu-zloupotrebe-istorije-na-putu-u-posljednji-rat-u-bosni-i-hercegovini-kroz-zajednicko-inoviranje-nastave-istorije/> (14. junij 2015).

147. UNICEF. 2011. *Nepohađanje i napuštanje obrazovanja*. Dostopno prek: http://www.unicef.org/bih/ba/Dropout_BHS-1.pdf (20. september 2015).
148. *United Nations Mission to Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://www.un.org/Depts/dpko/missions/unmibh/background.html> (20. julij 2009).
149. *Uskoplje.net*. Ministrica Greta Kruna brani spajanje »kruški i jabuka«. Dostopno prek: http://www.uskoplje.net/portal_uskoplje/index.php?option=com_content&view=article&id=538:ministrica-greta-kuna-brani-qspajanje-kruski-i-jabukaq-&catid=37:dogadjanja-uskoplje&Itemid=90 (21. december 2011).
150. *Vlada Republike srpske*. 2014. »Poziv prosvjetarima da se uključe u izradu novog NPP«. Dostopno prek: http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/media/vijesti/Pages/Poziv_prosvjetarima_da_se_ukljuce_u_izradu_novog_NPP.aspx (5. oktober 2015).
151. *Združeni narodi*. 1945. *Ustanovna listina Združenih narodov*. Dostopno prek: <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter8.shtml> (20. oktober 2011).
152. Vele, Faruk. 2008a. Direktor Zdenko Milanović odbio poslušati i ministra. *Dnevni Avaz*. (8. julij).
153. --- 2008b. Konačno diplome za 160 bošnjačkih maturanata. *Dnevni Avaz*. (3. september).
154. Velić, Selma. 2009. Sporni simboli u više od 500 škola. *Nezavisne novine*, 01. februar. Dostopno prek: <http://www.nezavisne.com/stampano-izdanje/dogadjaji/Sporni-simboli-u-vise-od-500-skola-36331.html> (30. september 2010).